

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**JAPON VE MISIR MODERNLEŞMESİNİN ETKİLEŞİM
SÜRECİ: MUSTAFA KAMİL PAŞA (1874-1908) ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zülal ZENGİN

Haziran-2016

**İSTANBUL MEDENİYET
ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**JAPON VE MISIR MODERNLEŞMESİNİN ETKİLEŞİM
SÜRECİ: MUSTAFA KAMİL PAŞA (1874-1908) ÖRNEĞİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Zülal ZENGİN

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Fatih BAYRAM

Haziran-2016

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Zülal ZENGİN'in hazırladığı ve jüri önünde savunduğu “Japon ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği” başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Yrd. Doç. Dr. Fatih BAYRAM]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN]

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

[Yrd. Doç. Dr. M. Şakir YILMAZ]

.....

Kurumu: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 16 Haziran 2016

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Zülal ZENGİN

ÖNSÖZ

Öncelikle, ders döneminden teze varan süreçte beni yönlendiren ve tez konumu bulmamda yardımcı olan, tez yazma sürecinde maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve en önemlisi de bana Tarihi sevdiren değerli danışman hocam Yrd. Doç. Fatih BAYRAM'a teşekkürlerimi sunarım. Tez konusunda kendisine danıştığım, derslerini dinlememe izin vererek ufkumu genişleten Prof. Dr. Selçuk ESENBEL'e ayrıca minnettarım. Tezimin daha iyi hale gelmesi için önemli yorumlarıyla katkıda bulunan Prof. Dr. M. Lütfullah KARAMAN ve Yrd. Doç. Dr. M. Şakir YILMAZ hocalarıma, bilgi ve deneyimleriyle ders dönemi boyunca bana çok şey katan bölüm hocalarım Yrd. Doç. Dr. İdris DEMİR ve Yrd. Doç. Dr. Süleyman ELİK'e, seçtiğim yolda ilerlememi destekleyen aileme ve bana sabır gösteren arkadaşlarıma da sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ONAY	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ.....	ix
ÖZET	xi
ABSTRACT	xiii
1. GİRİŞ	1
2. JAPON MODERNLEŞMESİ.....	5
2.1. Japonya'nın Dışa Açılması.....	5
2.2. Meiji Restorasyonu (1868-1912).....	8
2.2.1. Iwakura heyeti	10
2.2.2. Meiji reformları.....	11
2.2.2.1. Zengin ülke, güçlü ordu (fukoku kyōhei).....	12
2.2.2.1.1. Sosyal ve ekonomik reformlar	13
2.2.2.1.2. Askeri reformlar	15
2.2.2.1.3. Siyasal reformlar	16
2.2.2.1.4. Meiji anayasası	16
2.2.2.1.5. Endüstrileşme	18
2.2.2.2. Medeniyet ve aydınlanma (bunmei kaika)	20
2.2.2.2.1. Eğitim reformları.....	21
2.2.2.2.2. Kültür	22
2.2.2.3. Özgürlük ve vatandaşlık hakları (jiyū minken)	23
2.2.2.3.1. Siyasi partiler	24
2.3. Rus-Japon Savaşı.....	25
2.3.1. Savaşın küresel etkileri	27
3. MISIR MODERNLEŞMESİ	31
3.1. Napolyon'un Mısır'ı İşgali (1798-1801)	31
3.2. Mehmet Ali Paşa'dan İngiliz İşgaline Kadar Mısır Modernleşmesi.....	33
3.2.1. Toprak reformları.....	34
3.2.2. Siyasi reformlar	35
3.2.3. Askeri reformlar	36
3.2.4. Endüstrileşme ve sosyal hayat.....	36

3.2.5. Süveyş kanalı.....	38
3.2.6. Eğitim reformları.....	39
3.2.7. Aydınlanma ve reform hareketleri.....	40
3.2.8. Urabi Paşa ayaklanması	41
3.3. İngiliz İşgali.....	42
3.3.1. İşgale karşı Pan-İslamizm	44
3.4. Rus Japon Savaşı'nın Mısır'daki Yansımaları.....	46
3.5. Siyasi Partiler.....	48
4. MUSTAFA KAMİL PAŞA (1874-1908)	51
4.1. Mustafa Kamil Paşa Kimdir?	51
4.2. Mustafa Kamil ve Fransa	55
4.3. Lord Cromer'e Karşı Mücadele	57
4.4. Pan-İslamizm.....	59
4.5. Vatanperverlik.....	61
4.6. Mustafa Kamil'in Japonya İlgisi.....	63
4.6.1. Eş-Şems El-Müşrika (Doğan Güneş)	66
5. SONUÇ.....	71
KAYNAKLAR	77
EKLER	83
Ek-1. Iwakura Heyetinin 1871-73 Yılları Arası İzlediği Rota	83
Ek-2. Rokumeikan'ı Tasvir Eden Bir Ahşap Baskı Resim	85
Ek-3. Rus-Japon Savaşı'na dair, Doğan Güneş'in Önünde Eriyen Rus Askerlerini Betimleyen Bir Karikatür.....	87
Ek-4. Süveyş Kanalı Açılışına Özel Bir Resim	89
Ek-5. 1869'da Açılan Kahire Operası	91
Ek-6. Mustafa Kamil Paşa'nın Fotoğrafı.....	93
Ek-7. Eş-Şems El-Müşrika'nın İç Kapağı.....	95
Ek-8. Eş-Şems El-Müşrika'nın İlk Sayfasındaki Japon İmparatoru'nun Resmi.....	97
Ek-9. Eş-Şems El-Müşrika'da İmparatoriçe Haruko'nun Resmi	99
Ek-10. Mustafa Kamil Paşa'nın Japonya'nın Bismarck'ı Dediği Itō Hirobumi'nin Resmi .	101
ÖZGEÇMİŞ	103

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Meiji Japonyası’ndaki başlıca kurumsal uyarlama örnekleri.....	12
--	----

ÖZET

Japon ve Mısır Modernleşmesinin Etkileşim Süreci: Mustafa Kamil Paşa (1874-1908) Örneği

Japonya'nın modernleşme süreci 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış olmasına rağmen kısa zamanda hız kazanmıştır. Kırk yılı aşmayan bir süreçte Japonya, Avrupa devletleri ile yarışır hale gelmiş, Japonya'nın ilerlemesi diğer Asya ülkeleri ve Müslüman toplumları için bir ilham kaynağına dönüşmüştür. Özellikle de 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nın Japonya'nın zaferiyle sonuçlanması tüm dünyada büyük yankı uyandırmış, Batı'nın sömürgeciliğinden bıkmış olan Doğu milletleri çözümü Japon modelinde aramaya başlamıştır. Bu dönemde tüm dünyada, Osmanlı coğrafyası da dahil olmak üzere, Japonya ile ilgili yazılan kitaplarda, gazete ve dergi makalelerinde artış olmuştur.

Bu çalışma, 1874-1908 yılları arasında yaşamış olan Mısırlı gazeteci ve siyasetçi Mustafa Kamil Paşa'nın eserlerinden ve yazılarından yola çıkarak Japon ve Mısır modernleşmesinin etkileşim sürecini incelemeyi amaçlamaktadır. Öncelikle Japon modernleşmesi ele alınarak, neden Batı modernleşmesine bir alternatif olarak görüldüğü anlaşılmaya çalışılacaktır. Ardından Mısır'daki modernleşme girişimlerine değinilecek ve İngiliz işgaline karşı, Japonya'nın Mısırlılara bağımsızlık mücadelesinde nasıl ilham verdiği ele alınacaktır. Bu amaçla, Mustafa Kamil Paşa'nın Japonya üzerine yazmış olduğu kitabı başta olmak üzere, yayınlanmış olan makaleleri ve konuşmaları bu çalışmanın araştırma konuları arasında olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Japonya, Mısır, modernleşme, Mustafa Kamil Paşa, Rus-Japon Savaşı

ABSTRACT

The Interaction Process Of The Japanese And Egyptian Modernization: The Case of Mustafa Kamil Pasha (1874-1908)

Although the modernization process of Japan began in the second half of the 19th century, it gained momentum in a very short time. In a period less than forty years, Japan had the ability to compete with the European states, and Japan's progress turned into a source of inspiration for the other Asian countries and Muslim communities. Especially, Japan's victory in the Russo-Japanese War in 1904-1905 had great impacts worldwide, leading the Eastern societies that were tired of the Western colonialism to search for the solution in the Japanese model. During this period in all over the world, including the Ottoman geography, there was an increase in the books and in the newspaper and journal articles written on Japan.

This study aims to examine the interaction process of the Japanese and Egyptian modernization, based on the works and writings by Mustafa Kamil Pasha, an Egyptian journalist and politician who lived in 1874-1908. First of all, the Japanese modernization will be discussed, trying to understand why it was considered as an alternative to the Western modernization. Afterwards, touching upon the modernization attempts in Egypt, the inspiration taken from Japan in the fight for independence against the British occupation will be analyzed. To this end, Mustafa Kamil Pasha's book on Japan in particular, and his published articles and speeches will be among the research topics of this study.

Keywords: Japan, Egypt, modernization, Mustafa Kamil Pasha, Russo-Japanese War

1. GİRİŞ

19. yüzyıl tarihçiler tarafından farklı sınıflandırmalara tabi tutulsa, parçalara ayrılmış olsa bile, hepsinin hemfikir olacağı bir gerçek bu yüzyılın köklü değişimlere sahne olduğudur. Bu yüzyılda gerçekleşen teknolojik gelişmeler ve endüstrileşme bu değişimlerin temelini oluşturmuştur. Avrupa’da başlayan ve tüm dünyaya yayılan dönüşüm ülkeleri birer birer harekete geçirmiştir.

Osterhammel’e göre, gerçekleşen bu değişimler ya da dönüşümlerden öne çıkanlar, aydınlanmış yöneticilerin ve elitlerin kişisel çıkarlarına dayanan “yukarıdan modernleşme” hareketleridir. St. Petersburg’dan İstanbul’a, Kahire’den Tokyo’ya kadar Doğu’da gerçekleşen tüm modernleşme projeleri savunmacı bir özellik taşıyarak, dış baskılara verilmiş bilinçli cevaplar olmuşlardır. Temel olarak İngiltere’nin sömürgeciliğinden kaçmayı hedefleyen bu hareketler, aynı zamanda çağın gereklerine yetişebilmeyi de amaçlamıştır.¹

Bu tez çalışmasının konusu, Osterhammel’in de bahsettiği başkentleri sırasıyla Kahire ve Tokyo olan Mısır ve Japonya’nın 19. yüzyılda başlayan modernleşmeleri üzerinedir. Tezin asıl amacı 20. yüzyıla gelindiğinde Japonya’nın modernleşme hareketleri sonucunda ulaştığı güç ile Mısır’da nasıl bir etki bıraktığı ve bu etkinin Mısırlı entelektüel Mustafa Kamil Paşa özelinde incelenmesidir. Dolaylı olarak da olsa her iki ülkede modernleşmenin yönetenler tarafından nasıl algılandığı ve ne tür reformların yapıldığı da karşılaştırılacaktır.

Japonya’nın çok kısa sürede ‘Büyük Güçler’e yetişebilmiş olması, onu her zaman inceleme konusu yapmıştır. Batılı olmayan bir ülkenin, diğer Doğuluların aksine nasıl olup da bu başarıyı gösterdiği karşılaştırmalı çalışmalarla incelenmiştir. Özellikle de Osmanlı-Türk modernleşmesinin Japon modeli ile karşılaştırıldığı çalışmalar mevcuttur. Bunlardan 1964’de yayınlanan *Political Modernization in Japan and*

¹ Jürgen Osterhammel, “In Search Of A Nineteenth Century”, *GHI Bulletin*, sayı 32 (Spring 2003), 18-9.

*Turkey*² isimli kitap, eğitimden ekonomiye kadar farklı alanlardaki reformların incelendiği bu konudaki ilk çalışmalardandır. Daha sonra bu konu üzerine çalışmalar artmış ve günümüze kadar zengin bir birikim oluşmuştur.³

Japonya ve Mısır ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar ise az da olsa mevcuttur. Doğrudan modernleşme üzerine olmasa bile, Japon ve Mısır Aydınlanmasını öncüleri üzerinden okuyan çalışmalardan biri olan *The Japanese and Egyptian Enlightenment: A Comparative Study of Fukuzawa Yukichi and Rifā‘ah Al-Ṭahṭāwī*⁴, modernleşme hareketlerinin zihinsel temellerini bir arada gözler önüne sermektedir. Kitabın konusu olan her iki aydın da Batı’ya seyahat ederek ve Batı dillerini öğrenip, kitaplarını okuyarak kendi ülkelerinde nasıl bir çözüm yolu bulunabileceğine dair kafa yormuş ve çözüm yolları önermişlerdir.

Japonya’nın, Mısır’ı da kapsayan Osmanlı coğrafyası üzerindeki etkilerini inceleyen en kapsamlı çalışma ise *Ottomans Imagining Japan*⁵ isimli kitaptır. Japonya’nın başarısının Osmanlı Padişahı’ndan elitlere, yazarlara kadar nasıl algılandığını ayrıntılı bir biçimde anlatan bu kitap, yazarının da doktora tezi olma özelliği taşımaktadır. Mısırlıların İngiliz işgaline karşı özgürlük mücadelesinde Japonya’yı örnek almak istemeleri, dönemin gazete ve kitapları incelenerek ortaya konmuştur. Bu tez çalışmasında da kitabın ilgili kısmından faydalanılacaktır.

Mustafa Kamil Paşa’nın Japonya’ya ilgisi üzerine bazı makaleler bulunmakla birlikte bu konuya odaklanan daha kapsamlı bir çalışmanın olmaması, bu tezin yazılmasını teşvik eden sebeplerden olmuştur. Ayrıca, bu konuda yazılan Türkçe kaynakların sayısının az olması, bu tezin en azından Türkçe literatüre bir katkısı olacağı ümidini beslemektedir. Yine de bu çalışmada, İngilizce ve Fransızca kaynakların ağırlıklı

² Robert Edward Ward, Dankwart A. Rustow, ve Social Science Research Council (U.S.) Committee on Comparative Politics, *Political Modernization in Japan and Turkey* (Princeton: Princeton University Press, 1964).

³ Prof. Dr. Selçuk Esenbel’in çalışmaları karşılaştırmalı olmakla birlikte, Pan-Asyacılık gibi uluslararası ilişkileri de kapsamaktadır. Bu tezin konusu da Esenbel’in “Japonya’nın Asya Üzerindeki Küresel İddiası ve İslam Dünyası: Ulus Ötesi Milliyetçilik ve Dünya Gücü (1900-1945)” makalesinden esinlenmiş, ayrıca Danışman Hocamın önerisiyle kesinlik kazanmıştır. İlgili makale, bu tezin kaynaklarında yer alan *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı* kitabında bulunmaktadır.

⁴ Ra’ûf ‘Abbās Hāmid, *The Japanese and Egyptian Enlightenment: A Comparative Study of Fukuzawa Yukichi and Rifā‘ah Al-Ṭahṭāwī* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1990).

⁵ Renee Woringer, *Ottomans Imagining Japan: East, Middle East, and Non-Western Modernity at the Turn of the Twentieth Century* (Palgrave Macmillan, 2014).

olarak kullanılmış olması ve Arapça kaynaklara pek yer verememesi nedeniyle eksiklikleri olduğunu da belirtmek gerekir. Umulur ki, tezin yazarı bir gün Arapça bilgisini daha da geliştirerek daha iyi bir çalışma yapabilir.

Tez konusunun Mustafa Kamil Paşa'ya odaklanmasına rağmen, Japonya ile başlaması, öncelikle Japonya'da neler olup bittiğini göstermek amacıyla. Söz konusu bölümde Japonya'nın neden ve nasıl modernleşme sürecini başlattığı ve bu yolda kaydettiği ilerlemeler anlatılmaya çalışılacaktır. Sonrasında, aslında Japonya'dan çok daha önce modernleşmeye başlayan Mısır incelenecektir. Böylece Mustafa Kamil Paşa'nın dönemine gelindiğinde nasıl bir dünyadan bahsedildiği daha iyi anlaşılacaktır. Sonuç bölümünde de Japonya ve Mısır modernleşmeleri hakkında genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

2. JAPON MODERNLEŞMESİ

2.1. Japonya'nın Dışa Açılması

Japonya bir ada ülkesi olması sayesinde tarih boyunca başka devletlerin istilasından korunmuş ve millet olarak homojen yapısını sürdürmüştür. Uzun iç savaşların ardından Tokugawa şogunluğu altında birleşen Japonya, 1630'lerde dışarıya kapatılmıştır. Dışarı kapalı olmanın sebepleri arasında emperyalist güçlerin sömürge politikalarından korunmak ve buna bağlı olarak da Hristiyan misyonerleri ülkeye sokmamak vardır.⁶

Japonya'nın 200 yıldan uzun süre dışarıya kapalı kalmış olması genel olarak olumsuz karşılanmakta ve bu dönem Japonya'nın "karanlık çağı" olarak adlandırılmaktadır. Aslında Japonya dış dünyaya tamamen kapanmamış, tarih boyunca yakın ilişki kurduğu ve kendi kültürünün şekillenmesini sağlayan Çin ve Kore ile ticari ilişkileri devam ettirmiştir. Batılı devletlerden ise yalnızca Hollanda'ya Nagasaki ile sınırlı olmak kaydıyla ticaret hakkı vermiştir. Hollandalı tüccarlar yoluyla Japonya'ya dış dünya hakkında bilgi sağlanmıştır.^{7 8} Hollanda gemileriyle diğer Avrupa ülkelerinin vatandaşları da gizli olarak Japonya'ya girmeyi başarmıştır. Bu kişilerin ülkelerine döndükten sonra Japonya imgesi oluşturmada etkili oldukları görülmektedir.

Bu dönemde Japonya'da bulunmuş bir Alman doktor olan Englebert Kaempfer, 1727'de Japonya tarihi üzerine yazdığı kitap ile dışarı kapalı olmanın aslında iyi bir politika olduğunu ileri sürmüştür. Bilhassa bu politika Japonya'nın barışçıl bir ülke olmasını sağlamıştır. Çünkü yayılcılık yoktur ve insanlar ellerindekiyle yetinmesini

⁶ Gary D. Allinson, *The Columbia Guide to Modern Japanese History* (New York: Columbia University Press, 1999), 8-11.

⁷ Tashiro Kazui, "Foreign Relations during the Edo Period: Sakoku Reexamined", *Journal of Japanese Studies* 8, sayı 2 (1982): 283-5.

⁸ Bu dönemde, Japonya'nın dış ilişkileri ile ilgili önemli tarihler için bakınız, Marius B. Jansen, *The Making of Modern Japan* (Harvard University Press, 2002), 67.

öğrenmiştir. Japonya'nın yalnızlık politikasının John Gay ve Jonathan Swift gibi İngiliz yazarları etkilemiş olması da ilginç bir ayrıntıdır. Yayılmacılığa karşı olan yazarlar, eserlerinde Kaempfer'in düşüncelerine yer vererek, İngiltere'nin yayılmacılığını eleştirmiş ve savaşların sebebi olarak bu siyaseti göstermiştir.⁹ Japonya'nın dışa açıldıktan sonra İngiltere ile 1902'de imzaladığı ittifak antlaşmasının ardından yayılmacı bir siyaset izleyerek, Çin ve Kore'de koloniler kurması ise bu açıdan ilginç olduğu kadar ironik gözükmektedir.

Japonya uzun yıllar kendi halinde kalmayı başarmış olsa da, 19. yüzyıla gelindiğinde tüm dünyada meydana gelen gelişmelerden artık kaçamaz hale gelmiştir. Yüzyılın başında Rusya, ticari amaçlarla Japonya'nın kuzeyindeki Kuril adalarında gözlem yapmaya başlamıştır. Geniş bir yüzölçümüne sahip olan Rusya için Pasifik'te hakim olmak oldukça önemlidir. Fakat Japonya'nın Ruslarla ilişki kurmak istememesinin yanı sıra, aslında Napolyon Savaşları Rusya'nın bölgeye olan ilgisini bir süreliğine başka yöne çevirmesine neden olmuştur.¹⁰

Pasifik'in diğer tarafında ise farklı gelişmeler cereyan etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, 1848'de California'yı Meksika'dan alarak Pasifik'te kendisine güvenli bir kıyı şeridi sağlamanın yolunu bulmuştur.¹¹ Temmuz 1853'te dört savaş gemisi ile Japonya'ya gelen Amerikalı Komodor Matthew Perry, artık bir Pasifik gücü olmaya başlayan ülkesinin çıkarlarını gözetmektedir. Bunun için de Asya ülkeleri ile ilişki kurmak gerekmektedir ve gerekirse zor kullanma yöntemi de seçilebilir. Çin'in İngiltere karşısında Afyon Savaşları'nı kaybetmesinden haberdar olan şogunluk zaten tedirginlik içinde askeri olarak güçlenme çalışmalarına başlamıştır. Ancak sonraki yıl, bu sefer sekiz gemiyle gelen Perry'ye karşı durmanın mümkün olmadığını da farkındadırlar. Böylece, Mart 1854'de Amerika'ya imtiyaz hakları veren Kanagawa antlaşması imzalanmıştır. Bu fırsatı değerlendiren İngiltere, Rusya, Fransa ve Hollanda da Japonya ile benzer antlaşmalar imzalamıştır.¹²

⁹ Elizabeth Kowaleski Wallace, "The First Samurai: Isolationism in Engelbert Kaempfer's 1727 'History of Japan'", *The Eighteenth Century* 48, sayı 2 (2007): 111-24.

¹⁰ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 60-1.

¹¹ William G. Beasley, *The Japanese Experience: A Short History of Japan* (University of California Press, 2000), 191.

¹² Mikiso Hane, *Modern Japan: A Historical Survey*, Second Edition, (Boulder: Westview Press, 1992), 66-9.

Japonya, Batılı güçlerle savaşma tehdidinden bir süreliğine kurtulmayı başarmıştır. Ama imzaladığı eşit olmayan antlaşmalar şogun hükümetinin sonunu getirecektir. Çünkü hükümetin başında bulunan Ii Naosuke 1858’de Amerika ile olan ticari imtiyaz antlaşmasının imparatorun onayı alınmadan imzalanmasına karar vermiştir. Bunun üzerine zaten yıllardır süregelen feodal mücadeleler gün yüzüne çıkmış ve şogunluk karşıtlığıyla birlikte yabancı karşıtlığına dönüşmüştür. Japonya’nın Batılı devletlerden daha aşağıda görülmesini kabul etmeyen alt seviye samurailar kendilerini Japonya’nın kurtarıcısı olarak görmeye başlamıştır.¹³

Yabancı karşıtlığı aslında Tokugawa döneminin (1603-1868) sonlarına doğru gün yüzüne çıkmıştır. Dönemin düşünürlerinden Aizawa Seishisai, Japonya’yı istila etmek isteyen yabancılara karşı izolasyon politikasından vazgeçilmesi ve bir yandan da güçlü bir ordu ve donanma gücünün oluşturulmasını gerektiğini savunmaktadır. Aizawa’ya göre yeni kurulan düzende toplumdan destek alınmalı ve askeri güç tüm sınıflardan müteşekkil olmalıdır. Tüm bunlar yapılırken de dini ve etik semboller kullanılmalıdır.¹⁴

Aizawa’nın Meiji Restorasyonu’na temel oluşturan esas düşüncesi ise, artık arka plana itilmiş olan İmparatora yönelik sadakatin tekrar eski haline getirilmesidir. *Shinron (New Theses)* adlı eserinde Aizawa, bir zamanlar tüm insanların (tüm Japonların) tek akıl ve yürek olduğunu, bunun kaynağının da Güneş Tanrıçası Amaterasu olduğunu belirtmektedir. Binlerce yıldır Japon İmparatorları, Amaterasu’nun soyundan gelmiş iken, dini ritüeller ve yönetim bir bütün iken, artık nasıl olur da ataların vasiyetinin dışına çıkılarak hükümdara karşı hareket edilmektedir. Eğer eski düzen yeniden sağlanırsa, yani evladın babasına olan sadakati imparatora sadakata dönüşürse akıllar ve yürekler tekrar bir olacak, manevi birlik yeniden sağlanacaktır.¹⁵

Sadakatçiliğin ve milliyetçiliğin önderi haline gelen ve Meiji Dönemi siyasetçilerinin hocası olan Yoshida Shōin de, Aizawa ile aynı şekilde Shinto geleneğine vurgu yapmaktadır. Yoshida, imparatorun izni alınmadan Batılılar ile antlaşma imzalanmasına şiddetle karşı çıkmış, tanrıların ve insanların gazabının bundan böyle

¹³ Hane, *Modern Japan*, 68-82.

¹⁴ Tetsuo Najita, *Japan: The Intellectual Foundations of Modern Japanese Politics* (University of Chicago Press, 1980), 47.

¹⁵ Bob Tadashi Wakabayashi, *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan: The New Theses of 1825* (Harvard University Asia Center, 1986), 152-170.

durdurulamayacağını iddia etmiştir. Bunun üzerine, Yoshida'nın fikirlerini savunan Satsuma ve Chōshu derebeylikleri Batılılara ait gemilere saldırmaya başlamıştır. Ancak İngiltere, Fransa, Hollanda ve ABD'nin gönderdiği savaş gemileri karşısında yenilgiye uğrayan Satsuma ve Chōshu, Batı karşıtlığını bırakarak askeri güçlerini Batılılaştırmaktan başka çare olmadığını anlamışlardır.¹⁶

Japonya'nın Batı karşısında başarılı olabilmesi için kişisel fedakarlıkların yetmeyeceğinin farkına varan hükümet ve söz konusu derebeylikler Batı teknolojisini öğrenmeleri için yurtdışına çok sayıda öğrenci göndermiştir. Yıllardır Japonların yurt dışına çıkmasını yasaklayan kuralın değişmesiyle artık pasaport sahibi her vatandaş seyahat edebilmektedir. Böylece Avrupa başta olmak üzere Batı ülkelerine giderek gözlem yapan Japonlar, Batı hakkında birinci elden bilgi sahibi olma imkanını yakalamıştır. Bu gözlem gezilerinde Japonları en çok etkileyen şeylerden biri de endüstridir. Batı'nın gücünün endüstrisinden geldiğine ikna olan Japon elitler bundan böyle Japonya'nın da güçlenmesi için endüstrisini geliştirmek için çabalayacaktır.¹⁷

Gözlemlerin bir sonucu da Tokugawa şogunluğu yönetimi ile Japonya'nın Batılı güçlerin seviyesine gelemeyeceği olsa gerektir. Şogunluğa karşı olan biten karışıklıklardan güçlenerek çıkan derebeylikler duruma el koymaya karar vermiştir. Tahta yeni geçmiş olan İmparator Mutsuhito'yu da ikna eden bu derebeyliklerin liderleri kendilerine katılan diğer derebeyliklerin askeri güçleriyle birlikte 3 Ocak 1868'de sarayın yönetimini ele geçirmiştir. Böylece yaklaşık 45 yıl sürecek olan Meiji Restorasyonu dönemi başlamıştır.¹⁸

2.2. Meiji Restorasyonu (1868-1912)

Japonya, her ne kadar şogunluk yönetimi altında bir bütünlük oluştursa da, modern devlet anlayışı mevcut olmamıştır. İmparator geçmişten beri sembolik olarak bulunmakla birlikte, artık siyasette söz sahibi değildi. Japonya'nın modernleşmesi ve gelişmesi için elitlerin ve devlet adamlarının bulduğu çözüm Batı'yı örnek almak olmuştur. Devletin yönetimi Tokugawa ailesinin elinden alınmış ve 1868'de İmparator

¹⁶ Hane, *Modern Japan*, 72-77.

¹⁷ Beasley, *The Japanese Experience*, 200-208.

¹⁸ Beasley, *The Japanese Experience*, 202.

Meiji tahta geçirilmiştir. İmparatorun 1912’de ölümüne kadar Meiji Restorasyonu olarak bilinen dönemde yeni bir Japon devleti ve milleti inşa edilmeye başlanmıştır.¹⁹

O zamana kadar Japonlarda bir toplum anlayışı da yoktur. Homojen yapısına rağmen bir Japon milletinden söz edilememekte, çünkü Japonlar yüzyıllardır derebeylik sistemiyle yaşamakta ve kendi grupları için çalışmaktaydı. Bireycilikten öte gruba sadakat ön plandaydı ve yukarıdan gelen emirlerle Japonlar kolayca mobilize edilmekte, grup için insanlar kendilerini feda edebilmekteydi.²⁰ Ancak bir devlet kurulacaksa Japon imparatorluğunun ideolojik olarak ortak bilince sahip olması, millet anlayışından yoksun olan Japonların milli ruh, milli düşünce ve öz ile birleştirilmesi gerekiyordu.²¹ Devlet adamları da milli kültürün ve bütünlüğün oluşturulması için Japon kültürü ve dinini siyasallaştırarak, özellikle de devlet dini olarak Shinto geleneğini canlandırmayı seçmiştir.

Japonların milli dini sayılan Shinto aslında diğer dinler gibi günlük hayatta pek etkili değildi. Sadece doğum, ölüm gibi belirli zamanlarda törensel amaçlarla hatırlanmaktaydı. Bunun için de İmparatorun, Japon tanrıçası Amaterasu’nun soyundan geldiği miti yeniden canlandırılmıştır. Tanrı soyu Japonların varoluşundan itibaren süregelen ve binlerce yıldır kesilmemiştir. Bu şekilde imparatoru Tanrı statüsüne yükselten yeni bir imparator kültü, sanki eski bir gelenekmiş gibi yaratılmıştır.²²

Bu döneme ‘restorasyon’ (ishin) isminin verilmesi de tesadüf değildir. İmparator adına devleti yönetenler, herşeyin yenilenerek, modernleşmeye doğru gidilen bir dönemde İmparator’un temsil ettiği antik saray geleneğine de vurgu yapmayı ihmal etmemiştir. Yani, eski İmparatorluk düzeni yeni sistem için bir örtü olarak kullanılmıştır. Bu durumda tabii ki, eski düzeni temsil eden Tokugawa şogunluğu da kötü yönetimi ile Japonya’nın gelişmesine engel olmakla sorumlu tutulmuştur.²³ Meiji elitleri neredeyse Orwell’in ‘ikili düşünme’ (doublethink)²⁴ kavramına uygun davranmışlar gibi

¹⁹ Allinson, *The Columbia Guide to Modern Japanese History*, 12-15.

²⁰ Robert N. Bellah, *Imagining Japan: The Japanese Tradition and Its Modern Interpretation* (California: University of California Press, 2003), 185-188.

²¹ Carol Gluck, *Japan’s Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period* (New Jersey: Princeton University Press, 1985), 21-28.

²² Ian Buruma, *Inventing Japan 1853 – 1964* (New York: The Modern Library, 2003), 55-56.

²³ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 334-7.

²⁴ George Orwell, *1984: A Novel* (Signet Classic, 1977), 214.

gözüküyor. Bir tür eski yenidir, yeni eskidir anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığından söz edilebilir. Daha sonra savaş ve barış kavramları konusunda da aynı tutumun sergilendiği görülecektir.

Yeni oluşturulan düzenin ve geleneklerin halk üzerinde etkili olması da Japon aile yapısına dayanmaktadır. Japon ailesinde babaya olan itaat kültürü İmparator Meiji'ye olan sadakatin temelini oluşturmuştur. Bir aile olarak kabul edilen ulusun başına imparator getirilmiş, bir tanrı/baba figürü olan imparatora kan bağı ile bağlı olan tebaa sorgusuz itaat etmek ile yükümlü tutulmuştur. Burada Japonya vatandaşlığının ötesinde, bir Japon tebaasının yaratıldığı da dikkat çekmektedir.²⁵

Meiji Restorasyonu'nun ruhunu yansıtan en önemli gelişmelerden biri de yine 1868'de ilan edilen Meiji andıdır (Charter Oath). Beş maddeden oluşan bu and şu şekildedir:

1. Müzakereye dayalı konseyler yaygın bir biçimde kurulacak olup, tüm meselelere kamusal tartışma ile karar verilecektir.
2. Üst ve alt, tüm sınıflar devlet işlerinin yönetimini dinamik bir şekilde icra etmek üzere birleşecektir.
3. Sıradan insanların her birine, sivil ve askeri memurlar da dahil, kendi isteklerinin peşinden gitmeye izin verilecek, böylece hiçbir memnuniyetsizlik olmayacaktır.
4. Geçmişin kötü gelenekleri yıkılacak ve her şey Doğanın adil kanunlarına dayalı olacaktır.
5. İmparatorluk yönetiminin temellerini güçlendirmek için tüm dünyada bilgi aranılacaktır.²⁶

Meiji Andı'nın maddelerine bakıldığında demokrasi, eşitlik ve özgürlük kavramlarının temel alındığı ilk üç maddede açıkça görülmektedir. Önemli kararların alınmasında artık halkın da söz sahibi olacağı öne sürülse de, toplumsal sınıfları ortadan kaldırmak henüz amaçlanmamaktadır. Son iki madde ise mantık ve bilimin üstünlüğünü vurgular niteliktedir. Tüm dünyadaki bilgi aslında Batı'nın bilim ve teknolojisi olarak yorumlanacak ve müteakip yıllarda Japonya hızlı bir değişim süreci geçirecektir.

2.2.1. Iwakura heyeti

Tokugawa hükümeti tarafından imzalanan eşit olmayan antlaşmaların revize edilmesini amaçlayan Meiji hükümeti, Bakan Iwakura başkanlığında bir heyeti 1871 yılında yurt dışına göndermiştir. Bu gezinin bir diğer amacı da Amerika ve Avrupa'da birinci elden gözlem yapmaktır. Antlaşmaların Japonya lehine yenilenmesi

²⁵ Allinson, *The Columbia Guide to Modern Japanese History*, 54-55.

²⁶ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 337-8.

başarılammamıştır, ancak heyette bulunanlar Batı’da gördüklerinden oldukça etkilenmiştir.²⁷

İngiltere ziyareti sırasında Iwakura’ya eğer antlaşmaların revize edilmesi isteniyorsa, Mısır’ın hukuk sisteminin ve karma mahkemelerin incelenmesi önerilmiştir. Çünkü Japonya’nın Batı tarzı bir hukuk sisteminin olmaması eşit olmayan antlaşmaların feshedilmesine engeldir. Bunun üzerine heyetin başkatibi olan Fukuchi Genichiro görevlendirilmiş ve Mısır’a gitmiştir. Fukuchi Mısır’da yaptığı gözlemlerini 1875’de bir rapor olarak Dışişleri Bakanlığı’na sunmuştur. Bu raporda varılan sonuç karma mahkemelerin Japonya’nın egemenliğini riske atacağı ve eşit olmayan antlaşmaların revize edilmesi için harcanan çabaların boşa çıkacağıdır. Meiji hükümeti 1885’te Mısır’da tekrar bir araştırma yaptırmış ve yine aynı sonucu almıştır. O yıllarda İngiltere işgali altında olan Mısır’ın durumu, karma mahkemelerin nasıl bir sonuç doğuracağını gösterir niteliktedir. Burada göze çarpan bir diğer nokta ise, Japon hükümetine danışmanlık yapan Fransız Boissonade’ın karma mahkemelere karşı çıkarken, İngiliz danışmanın hükümeti ikna etmeye çalışmasıdır.²⁸ Bu sistemi uygulamamayı seçen hükümetin doğru bir karar verdiği Mısır tarihine bakıldığında oldukça iyi kavranmaktadır. Çünkü Japonya 1899’da söz konusu antlaşmaların revize edilmesi konusunda başarılı olmuşken, Mısır’daki karma mahkemelerin kaldırılması 1949’u bulmuştur.²⁹

2.2.2. Meiji reformları

Meiji döneminde öne çıkan üç slogan reformların kapsamını belirlemiştir. Bu reformlar tek bir slogan altında sınıflandırılmamış ise de, bu çalışmada belli başlıklar altında inceleneceklerdir. Söz konusu üç slogan “Zengin Ülke, Güçlü Ordu” (Fukoku Kyōhei), “Medenileşme ve Aydınlanma” (Bunmei Kaika)’ ve “Özgürlük ve Vatandaşlık Hakları” (Jiyū Minken)’ dir.

²⁷ Hane, *Modern Japan*, 89-90.

²⁸ S. O. Agbi, “The Japanese Contact With, And Knowledge Of Africa 1868-1912”, *Journal of the Historical Society of Nigeria* 11, sayı 1/2 (1981): 155-6.

²⁹ Hirokazu Oikawa, “Japan and the Middle East”, *Asia-Pacific Review* 5, sayı 1 (01 Mart 1998): 142.

2.2.2.1. Zengin ülke, güçlü ordu (fukoku kyōhei)

Japonya'nın Batılı ülkelere tanıdığı imtiyazlara karşılık aynı haklara sahip olamaması geri kalmış bir ülke olarak algılandığını göstermektedir. Meiji liderleri de bu durumu kabul ederek, Japonya'nın zengin ve güçlü bir ülke olabilmesi için hızlı bir şekilde reform hareketlerine başlamışlardır. Bu hedefi gerçekleştirmek için de Batı tarzı endüstri, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin yanı sıra, yeni kurulan fabrikalarda çalışacak yerli işgücünün de eğitilmesine önem verilmiştir.³⁰

Japonya'nın 19. yüzyılın sonuna doğru başlayan modernleşme süreci geç olmasıyla bir dezavantaj gibi gözükmese de, Batı'da tamamlanmış olan kurumsal modernleşme modellerini örnek alması açısından bir avantaja dönüşmüştür. Ayrıca 1800'lerin ortalarında posta sistemi ve demiryolları gibi iletişim ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi de sürecin hızlanmasını sağlamıştır. Aşağıdaki tabloda Japonya'nın Batı'dan alarak uyarladığı başlıca kurumsal sistemlerin bir listesi verilmiştir.³¹

Tablo 1. Meiji Japonyası'ndaki başlıca kurumsal uyarlama örnekleri³²

Kaynak Ülke	Kurum	Başlanan Yıl
İngiltere	Donanma	1869
	Telgraf sistemi	1869
	Posta sistemi	1872
	Posta tasarruf sistemi	1875
Fransa	Ordu	1869
	İlkokul sistemi	1872

³⁰ Hane, *Modern Japan*, 85-87.

³¹ D. Eleanor Westney, *Imitation and Innovation: The Transfer of Western Organizational Patterns to Meiji Japan* (Cambridge: Harvard University Press, 1987), 10-13.

³² Westney, *Imitation and Innovation*, 13.

Tablo 1. (devam) Meiji Japonyası’ndaki başlıca kurumsal uyarlama örnekleri

Kaynak Ülke	Kurum	Başlanan Yıl
	Polis teşkilatı	1874
	Yargı sistemi	1872
	Jandarma	1881
ABD	İlkokul sistemi*	1879
	Devlet bankası sistemi	1872
Almanya	Ordu*	1878
Belçika	Japonya Bankası	1882
* Yeni bir modelde tekrar düzenleme		

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere en çok İngiltere ve Fransa’daki kurumlar Japonya’ya uyarlanmıştır. Çünkü bu iki ülke Batılı güçlerin en büyükleridir. Hükümet, yeni kurumlarda çalışacak insanların yetişmesi için pek çok öğrencinin özellikle Avrupa’da ve Amerika’da eğitim alması için sponsor olmuştur. Ayrıca Amerikan misyonerlerin de bu konuda destek sağladıkları bilinmektedir. Japonya’nın uyarlama hususunda başarılı olmasının bir diğer sebebi de örnek aldığı ülkelerin nüfuslarının Japonya’nın nüfusuna yakın olmasıdır. Böylece fazla değişikliğe gidilmeden hızlı bir uygulama yapılabilmektedir.³³

2.2.2.1.1. Sosyal ve ekonomik reformlar

Merkezileşme olmadan dışa açılmanın mümkün olmadığını fark eden liderlere göre, dış ticaret dolayısıyla yabancı kültürün yayılması engellenemeyecektir. Başlarda, Japonya’nın sosyal sınıfları arasındaki ayrımlar ve feodal sistem merkezileşmeyi zorlaştıracakmış gibi görünmüş, fakat tarihi hafızada bulunan imparatorun başı çektiği merkezi hükümet ve Tokugawa döneminde erişilen kültürel ve ekonomik bütünleşme,

³³ Söz konusu dönemdeki nüfus bilgileri yaklaşık olarak şu şekildedir: İngiltere, 26 milyon; Fransa, 36 milyon; Almanya, 41 milyon ve Japonya, 33 milyon. Westney, *Imitation and Innovation*, 22-28.

bu sorunu büyük ölçüde çözmeye yardımcı olmuştur.³⁴ Böylece 1870 yılında derebeylik topraklarının İmparator'a iade edilmesi süreci tamamlanarak, derebeylik arazileri Japonya'nın birer vilayetine (ken) dönüştürülmüştür.³⁵

Samurai sınıfından olan Tokugawa hükümetinin devrilmesinin ardından samurai sınıfının da imtiyazları ellerinden alınmış, yeni bir toplumsal sınıf düzeni yaratılmıştır. Yine de, üst mertebedeki samurai ile alt mertebedekiler arasında bir ayrım gözetilmiştir. Bunun yanı sıra, sıradan sayılan insanlara resmi kıyafet giyme ve ata binme hakkı tanınarak, toprak alım satım hakkı da verilmiştir.³⁶

Netice olarak, vergilendirme para birimi üzerinden sabitlenmiş ve yenin değer kazanmasıyla çiftçiler de kâr etmiştir. Buna karşılık, yabancıların Japonya'da yatırım yapmalarının önüne geçilmiştir. Hükümetin içinden gelen bu yöndeki teklifler ise Mısır'ın dış borçlanma sonucu bir koloniye dönüşmesi örneği öne sürülerek geri çevrilmiştir.³⁷ Öte yandan, dış borçlanmaya sınırlı bir şekilde yönelinmiş, iç borçlanma ise Meiji Dönemi'nin ilk 30 yılında 220 milyon yeni aşmıştır. Dış borçlanma daha çok demiryolu ve bankacılık gibi devletin ekonomik yatırımları için gerçekleşmiştir. Borç alınan başlıca ülke ise İngiltere olmuştur. İç borçlanma da hükümetin sanayiye geliştirmek amacıyla izlediği politika sonucu ortaya çıkmıştır. Madeni paradan kağıt paraya geçilmesi, bu süreçte kağıt paranın değer kaybetmesi ve Merkez Bankasının kurulmasına kadar, bütçe açıkları oluşmuş, sonuç olarak da devletin kurduğu endüstriler özel sermayeye devredilmiştir.³⁸

Yeni toprak düzeniyle birlikte 1872 yılında toprak vergisi kanunu çıkarılarak, hasattan ziyade toprağın değeri üzerinden vergi alınmıştır. Bununla birlikte, Japonya'nın geniş ölçüde tarıma dayalı olmasından dolayı toplanan tarım vergileri de devletin ana para kaynağı olmuştur. Bu durum Japonya'nın Çin'i yenecek askeri güce sahip olduğu 1890'ların ortasına kadar devam ederken, 20. yüzyılın başında Rus-Japon Savaşı'nın finanse edilmesi için dış borçlanmanın artırıldığı ve iç borçları aştığı görülmektedir.³⁹

³⁴ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 343.

³⁵ Hane, *Modern Japan*, 88.

³⁶ Hane, *Modern Japan*, 90-93.

³⁷ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 373.

³⁸ Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 142-5.

³⁹ Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı*, 147-158.

Belki de, artık eşit olmayan antlaşmalardan kurtulan ve İngiltere ile ittifak imzalayan Meiji hükümeti özgüven kazanarak kolonileşme korkusunu yenmiştir.

Yeni düzenlemelerin hem halk hem de devlet için faydalı olduğu açıktır. Fakat, zorunlu askerlik ve zorunlu eğitimin getirdiği yükün altında kalanlar her zamanki gibi köylüler olmuştur. Yüksek vergilerden dolayı geçim zorluğu yaşayan köylülerin ayaklanması devleti zor durumda bırakmıştır. Bir yandan da, devlete karşı gelmemek için açlıktan ölen ama sesini çıkarmayan insanlar vardır.⁴⁰

2.2.2.1.2. Askeri reformlar

Asker olan samurai sınıfının gücünün elinden alınmasıyla birlikte yeni bir ordu ihtiyacı doğmuştur. 1872’de ilan edilen zorunlu askerlik kanunu hangi sosyal sınıftan geldiğine bakılmaksızın 20 yaşındaki erkekleri kapsamaktadır. Zorunlu askerlik süresi üç yıl iken, yedekte bekleme süresi de dört yıl olarak belirlenmiştir. Feodal sınıfın oluşturduğu ordudan kurtulan yeni hükümet, askerlere yönelik imparatorluk beyanı ile imparatora itaat ve hizmet edecek olan kendi ordusunu inşa etmiştir. Donanma yapılanmasında İngiltere sistemi örnek alınarak, savaş gemileri de İngiltere’den satın alınmıştır. 1894’e gelindiğinde, 28 gemilik bir filonun sahibi olan Japonya’nın aynı yıl Çin ile savaşa girmekten çekinecek bir nedeni kalmamıştır.⁴¹

1880’lerde Alman modeline dönecek olan Kara Kuvvetleri başlarda Fransız sistemine dayandırılmıştır. Fransa ordusunun Almanya’ya yenilmiş olmasına rağmen Meiji liderlerinin Fransız prestijine olan güveni etkili olmuştur. Ayrıca, henüz Tokugawa döneminde ordunun Fransız danışmanlardan yardım almış olması hükümeti bu yolda ilerlemeye itmiştir.⁴²

Meiji Dönemi’nin ilk uluslararası savaşını teşkil eden 1894-95 arası Çin ile karşılaşması da askeri yatırımlara verilen önemin artmasına yol açmıştır. Kore’yi kimin kolonize edeceği üzerine yapılan mücadeleyi Japonya kazanmış ve Çin’i oldukça ağır tazminat ödemeye mahkum bırakmıştır. Savaşın ardından gittikçe

⁴⁰ Hane, *Modern Japan*, 115-8.

⁴¹ Beasley, *The Japanese Experience*, 213. ve Hane, *Modern Japan*, 96-7.

⁴² Jansen, *The Making of Modern Japan*, 397.

milliyetçi ve militarist bir karaktere bürünen Japonya’da, 1897’de hükümetin harcamalarının %55’i askeri büyümeye ayrılır hale gelmiştir.⁴³

2.2.2.1.3. Siyasal reformlar

Meiji dönemi Japonyası’nda Batı’dan alınarak uyarlanan kurumsal modeller Japonya’nın mantıklı seçimler yaptığı imgesini yaratmıştır. Bu durum geç Meiji dönemi için doğru olsa da, asıl sürecin oldukça farklı işlediği dönemin Batılı gözlemcileri tarafından ifade edilmektedir. Erken dönemde Meiji hükümetine danışmanlık yapmış olan Fransız Georges Bousquet’ye göre,

Avam Kamarası kurulması konusunda yapılan tartışmalarda Stuart Mill, II. Frederick ve Bismarck’tan alıntılar yapıldığını görürsünüz. Ancak Japonya’nın özel durumu hakkında ve bu tür bir kurumun arz edeceği avantaj ya da zorluklarla ilgili bir kelime bile edilmez. Japonların araştırmaya razı olacakları son şey kendi ülkeleri, ihtiyaçları, kabiliyetleridir. Onlara göre mesele kendilerini değil, kendilerini dönüştürmeyi bilmektir; ne olduklarını değil, ne olmak istediklerini bilmektir.⁴⁴

Her şeyin Batı tarzı olduğu bir dönemde hükümetin de geleneksel formda kalması beklenemez bir durumdur. 1885’te kurulan yeni kabine sistemi ile İmparator tarafından atanan yeni 10 Bakanlık da ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Kabine sistemi Japonya’yı uluslararası düzeyde Batılı ülkeler ile aynı seviyeye getirmesinin yanı sıra, ulusal düzeyde de İmparatorluk Ailesi’nden bağımsız bir bürokrasi oluşturması açısından önem teşkil etmektedir.⁴⁶

2.2.2.1.4. Meiji anayasası

Anayasa arayışında olan Meiji hükümeti Batılı ülkelerin anayasalarını incelemeye koyulmuştur. İngiltere anayasası hem yazılı olmadığı için hem de İngiltere’nin tarihine fazlasıyla dayalı olduğu için kabul edilmemiştir. ABD’nin anayasası ise Cumhuriyet olmasından dolayı bir imparatorluk olan Japonya için uygun değildir. Fransa’nın prestiji vardır, ama pek çok sayıda anayasası olmasına rağmen, bunların etkili olmadığı Fransa-Prusya Savaşı’nda Fransa’nın yenilmesinden anlaşılmaktadır. Geriye bütünleşmesini yeni tamamlamış olan Almanya kalmaktadır. Almanya’nın eski toprak

⁴³ Beasley, *The Japanese Experience*, 235. ve Hane, *Modern Japan*, 61.

⁴⁴ Westney, *Imitation and Innovation*, 23-4.

⁴⁵ Beasley, *The Japanese Experience*, 215.

⁴⁶ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 392.

sistemi Japonya'ninkine benzemektedir. Meiji hükümeti Alman modelinde karar kılmıştır, fakat önce Meclis açılmış, 5 yıl sonra da anayasa ilan edilmiştir. Meiji Anayasası demokrasiyi amaçlamamakta, yalnızca eski düzenin lağvedilerek yeni bir güçlü Japonya'nın önünü açmak istemekteydi.⁴⁷

Almanları örnek alan ve Bismarck hayranı olan elitler 1889'da yeni bir anayasa oluşturarak, Alman ve Japon otoriter rejiminin bir karışımı olan modern Japon devletini kurmuştur.⁴⁸ Yeni anayasaya göre hâkimiyet imparator ve hükümet arasında paylaşılmaktaydı, ancak devletin asıl yönetici ve karar alıcıları elitlerdi. Japon siyasi sisteminin, kutsal monarşik mutlakiyet ve seküler temsili demokrasi gibi iki çelişkili ideolojiden oluşturulduğu ifade edilmektedir.⁴⁹ Ancak demokrasinin gerektirdiği eşitlik, yine aile imgesi vurgulanarak arka plana atılmış ve aile üyelerinin farklı görevleri olduğu gibi eşit vatandaşların eşit şartlara sahip olmak zorunda olmadığı ima edilmiştir.⁵⁰

Japonya'nın modernleşmesi amacıyla yapılan değişimlerin bile bir süreklilik içinde yapıldığı görülmektedir. 11 Şubat 1889'da ilan edilen Meiji Anayasası buna örnek olarak gösterilebilir. Anayasanın, Japonya'nın ilk imparatoru kabul edilen İmparator Jinmu'nun tahta çıkışı olarak kutlanan Kigensetsu günü halka duyurulmuş olması modernleşmenin gelenekten kopuşu değil, eski ile yeninin bir araya getirilmesi olduğunu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca İmparator Meiji aynı gün, ilk olarak yeni İmparatorluk Sarayı'nda bulunan Shinto Tapınağı'nı ziyaret ederek, Japon imparatorlarının soyundan geldiğine inanılan Güneş Tanrıçası Amaterasu'ya ve İmparator Jinmu'ya anayasayı sunmuştur. Daha sonra Batılı tarzı kıyafetleriyle yine Batı tarzı yapılan bir törende yeni anayasayı yerli ve yabancı diplomatların huzurunda ilan etmiştir. Bu tören, Shinto usulü başlayıp Batı usulü biten ilk tören olma özelliği de taşımaktadır.⁵¹

⁴⁷ Najita, *Japan*, 82-5.

⁴⁸ Buruma, *Inventing Japan 1853 – 1964*, 35-40.

⁴⁹ Walter A. Skya, *Japan's Holy War: The Ideology of radical shinto ultranationalism* (Durham: Duke University Press, 2009), 131.

⁵⁰ Annette Schad-Seifert, "Constructing national identities: Asia, Japan and Europe in Fukuzawa Yukichi's theory of civilization", içinde ed. Dick Stegewerns, *Nationalism and Internationalism in Imperial Japan Autonomy, Asian Brotherhood or World Citizenship?* (New York: Routledge, 2003), 48.

⁵¹ Hidemasa Kokaze, "The Political Space of Meiji 22 (1889): The Promulgation of the Constitution and the Birth of the Nation", *Japan Review*, sayı 23 (2011): 122.

Meiji Anayasası'nın ilan edilmesinin sembolik olarak hem ulusal hem de uluslararası işlevleri bulunmaktadır. Uluslararası açıdan bakıldığında, artık Batı modelinde bir anayasaya sahip olan Japonya'nın 'medeni' uluslar arasına alınmaması için hiçbir bahane bulunamazdı. Bu da tabii ki, eşit olmayan antlaşmaların revize edilmesinin önünü açacaktır. Ulusal olarak ise, anayasanın milli birliği sağlaması hedeflenmekte, halkı modern ulus-devlet için çalışmaya kanalize etmek istenmektedir.⁵²

2.2.2.1.5. Endüstrileşme

Meiji döneminde Japonya'nın endüstrileşme ile birlikte kapitalizme yöneldiği aşikârdır. Tokugawa döneminde ticari faaliyetlerde bulunan aileler bu dönemde devletin de desteğiyle birlikte 'zaibatsu' denen büyük işletmelere dönüşmüştür. Söz konusu dönemde vergi tahsildarlığı yapan bu aileler gerektiğinde hükümete maddi yardımda bulunmuş, hatta borç bile vermiştir. Dolayısıyla, o dönemden beri süregelen kişisel bağlar Meiji döneminde de etkisini sürdürmüştür. Zaibatsuların çoğu bugün de Japonya'da söz sahibi olan Mitsubishi, Mitsui ve Sumimoto gibi farklı alanlarda üretim yapan şirketler ve bankalardır. Bu bankalar ve şirketler sayesinde Japonya gemicilik ve demir yolları alanında ilerleme kaydetmiş ve böylece askeri olarak güçlenme kabiliyeti de artırılmıştır.⁵³

1874'te İçişleri Bakanı olan Ōkubo Toshimichi, Japonya'nın geleceği için büyük önem teşkil eden endüstrinin devlet teşviki olmadan gelişemeyeceğini savunmuştur. Bu fikri destekleyen Meiji hükümeti de, kendisinden önce kurulan silah fabrikaları ve tersaneleri devralarak, demiryolu ve telefon gibi ulaşım ve iletişim teknolojilerini ülke çapında yaymıştır. Bu süreci ulusal düzeyde ilerletmek için büyük çaba sarf eden hükümet, dışarıdan ithal edilen malları azaltmak amacıyla 50'den fazla işletme kurmuştur. Endüstri ve teknolojinin geliştirilmesinin arkasında yatan asıl neden ise Batılı güçler ile aynı seviyeye gelerek imtiyaz antlaşmalarından kurtulmaktır. Bu amaçla kurulan Bayındırlık İşleri Bakanlığı 23 farklı milletten 2400'den fazla yabancıyı işe almıştır.⁵⁴

⁵² Kazuhiro Takii, *The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State*, First Edition (Tokyo, Japan: International House of Japan, 2007), 97.

⁵³ Andrew Gordon, *A Modern History of Japan From Tokugawa Times to the Present* (New York: Oxford University Press, 2003), s.97-98. ve Hane, *Modern Japan*, 100-1.

⁵⁴ Beasley, *The Japanese Experience*, s.223. ve Westney, *Imitation and Innovation*, 14-19.

Meiji dönemindeki endüstrileşme süreci iki döneme ayrılmaktadır. İlk dönem 1868 ve 1884 arası olarak kabul edilirken, ikinci dönem ise 1884 ile 1895 arasındır. İki dönemi ayıran kesin farkın hükümetin deneme yanılma yöntemi ile endüstrileşmeye çalışması olduğu ifade edilebilir. Batı teknolojisinin ithal edilmesiyle Japonya'nın medenileşeceğini düşünen bazı bürokratlar doğrudan teknoloji ithalini önermiştir. Bu düşüncenin arkasında, aynı zamanda Japonya'yı Batı'ya medeni bir toplum olarak gösterme amacı da yatmaktadır. Yabancı danışmanların Japonya'da bulunan malzemelerle yerel olarak imal edilen makineler ve Batı teknolojisinin kullanıldığı melez bir endüstri önermesine rağmen, hükümet yalnızca Batı teknolojisini transfer etmeyi seçmiştir. Çünkü Meiji liderleri ahşap makineleri de ahşap binalar gibi zayıflığın ve geri kalmışlığın simgeleri olarak görmektedir.⁵⁵

Birebir teknoloji transferi bakımından öne çıkan örnek, ipek endüstrisinin merkezi olan Tomioka İpek Fabrikası'dır. Tamamen Fransız teknolojisinin kullanıldığı Tomioka'nın yakıtı olan kömürden, inşaat malzemesi olan tuğlaya kadar, her şeyi Fransa'dan ithal edilmiştir. Endüstriyi medenileşme ve aydınlanmanın bir parçası olarak gören Meiji liderleri için Tomioka somut bir temsildir. Teknolojik ve ekonomik açıdan bu tür bir girişim pahalı olmasından dolayı oldukça mantıksızdır, ancak 1873'de Viyana Fuarı'nda ilerleme madalyası verilen Tomioka'nın prestiji üretim fonksiyonundan daha önemlidir.⁵⁶

1905'te Rusya ile olan savaşın kazanılmasının ardından endüstriyel gelişimde hızlı bir süreç kaydedilmiştir. Hükümetin endüstriyi desteklemesi artık siyasi ve askeri sebeplere dayanmaktadır. Çin ile savaştan sonra demiryolları işletmeleri daha da genişlemiştir. Deniz taşımacılığı, ağır sanayi, ve maden alanlarında da devlet girişimleri olmuştur. 1885'ten sonra devlet tarafından işletilen madenler özel şirketlere bırakılmıştır. Endüstri devrimi de öncelikli olarak pamuklu tekstil ürünlerinde gerçekleşmiştir. Muazzam üretimden dolayı ihtiyaç fazlası ürün oluşmuş ve Japonya yabancı tekstil ihracatçıları ile yarışır hale gelmiştir.⁵⁷

⁵⁵ David G. Wittner, "The Mechanization of Japan's Silk Industry and The Quest For Progress and Civilization, 1870-1880", içinde ed. Morris, Low, *Building a Modern Japan: Science, Technology, and Medicine in the Meiji Era and Beyond* (New York: Palgrave Macmillan, 2005), 135-146.

⁵⁶ Wittner, "The Mechanization of Japan's Silk Industry and The Quest For Progress and Civilization, 1870-1880", 144-155.

⁵⁷ Hane, *Modern Japan*, 140-3.

Japonya bu kadar hızlı ilerlemeyi başarmış olmasına rağmen, endüstrileşmenin karanlık yüzünden kaçamamıştır. Fabrikalarda çalıştırılmak üzere köylerden işe alınan genç kızlar kötü şartlarda oldukça düşük maaşlarla çalışmak zorunda bırakılmıştır. Aynı durum madenlerde çalışan işçiler için de geçerlidir. Sonuçta beriberi ve kolera gibi salgınlarda ölen insanların sayısı yüzünü bulmuştur. Hükümet bu süreçte bir yandan da grevlerle başa çıkmak için 1890 yılında grev yapmayı yasaklamıştır.⁵⁸

2.2.2.2. Medeniyet ve aydınlanma (bunmei kaika)

Medenileşmenin bir parçası olarak Batılılaşma ve tabii ki, Avrupa tarzı kıyafet ve balolar gibi etkinlikler vurgulanmıştır. Batı tarzı eğitim de, dönemin önde gelen entelektüellerinden Fukuzawa Yukichi'nin öncülüğünde olmuştur. Batı'ya yönelen Fukuzawa, Çin eğitimi ve kültürünü kanser olarak görmüş ve Japonya'nın artık aydınlanmış Batı'nın bir parçası olması gerektiğini savunmuştur.⁵⁹ Fukuzawa'ya göre "Japonya Doğu'nun Batısı olacaktır".⁶⁰ Bu dönemde Çin karşıtlığının tüm milliyetçilerin ana söylemi haline geldiği söylenebilir. Sadece kültürel anlamda değil, dini açıdan da Japonya'nın Çin ile olan bağları kesilmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan, Çin'den gelmiş olan Budizm yabancı olarak görülmüş, hatta Tokugawa yönetimini desteklemiş olan Budist rahipler cezalandırılmıştır.⁶¹

Yabancıların ideolojik olarak kullanılması Japon kimliğinin oluşturulmasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü yerliyi tanımlamak için yabancıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda yabancı görevi büyük ölçüde Çin'e yüklenmiş ve Çinliler aşağı ırk olarak görülmeye başlanmıştır. Bu ideoloji de 1895'de Japonya'nın galibiyeti ile sonuçlanan Çin-Japon savaşı sonrasında, basın yayın organları yoluyla, Çinlileri korkak ve savaştan kadın kıyafetleriyle kaçanlar olarak adlandırarak yerleştirilmiştir.⁶² Çin'i yenmek Japonlara büyük güçlerin arasına katılma hissi vermiş ve Japonlar için yeni bir birlik anlayışı oluşmasını sağlamıştır.⁶³

Japonya'nın binlerce yıllık bağı olan Çin artık bir yabancı olarak görülürken, Batı kültürünün süratli bir şekilde benimsenmesi söz konusu olmuştur. 1874'te 90'dan fazla

⁵⁸ Hane, *Modern Japan*, 144-9.

⁵⁹ Buruma, *Inventing Japan 1853 – 1964*, 46-50.

⁶⁰ Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı*, 117.

⁶¹ Allinson, *The Columbia Guide to Modern Japanese History*, 33.

⁶² Gluck, *Japan's Modern Myths Ideology in the Late Meiji Period*, 135.

⁶³ Buruma, *Inventing Japan 1853 – 1964*, 50.

yabancı dil okulu kurulmuş ve Batı dillerinin öğretilmesi hedeflenmiştir. Ancak, Batı'ya olan hayranlık yerli kültürü aşağılamaya dönüşmüştür. Bugün oldukça meşhur olan Japonya'nın ahşap baskı resimleri o dönemde sebzeleri paketlemek için kullanılacak kadar değersiz görülmüştür.⁶⁴ Bir taraftan da Japonca'da kullanılan Çince karakterlerin kaldırılması ve Latin Alfabesinin benimsenmesi gibi öneriler ortaya atılmış, daha da ileri giderek İngilizce'nin resmi dil olarak kabul edilmesini tavsiye eden bile çıkmıştır. Sonuç olarak orta yol bulunmuş ve Japonca'da kullanılan karakterlerin sadeleştirilmesi yolu seçilmiştir.⁶⁵

Meiji döneminin ilk döneminde girişilen Batılılaşma çalışmalarının aşırıya kaçtığını düşünen bazı gruplar Batı'nın iyi taraflarının alınırken milli kimliğin kaybedilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Ortaya atılan formül de Doğu'nun ahlakı ve Batı'nın biliminin harmanlanması fikridir. Kendi ülkenin iyiliği için çalışmak tüm dünyanın yararına olacak, dolayısıyla insan ırkının gelişimine katkı sağlayacaktır.⁶⁶

2.2.2.2.1. Eğitim reformları

1872'de yayınlanan eğitim kararnamesi bir yandan İmparator'a hizmet etmeyi emrederken, diğer yandan da okuma yazma bilmeyen hiç kimsenin kalmamasını hedeflemektedir.⁶⁷ Kararnamenin ardından okulların sayısı artırılmış, okula devam eden öğrencilerin sayısı yükseltilmiş ve zorunlu eğitimin süresi de uzatılmıştır. 15 yıla yakın bir sürede zorunlu eğitim alan ilkokul öğrencisi sayısı yüzde elliye yaklaşmıştır. Daha üst seviyelerdeki okullar da müteakip yıllarda açılarak, Meiji Anayasası'nın ilan edilmesine kadarki süreçte zorunlu eğitime ilaveten ilkokul eğitiminin sekiz yıla çıkarılması sağlanmıştır.⁶⁸

İlk dönemde uygulanan eğitim sistemi Fransız modelini temel almıştır. Bir dönem Amerikan ders programını uygulayan Japonya, 1880'lerde özgürlükçü eğitim anlayışını İmparator'a sadakat ve vatanperverlik duygularını geliştirecek bir program ile değiştirme yolunu seçmiştir. Önceden Konfüçyüs öğretisini içeren kitaplar

⁶⁴ Hane, *Modern Japan*, 107.

⁶⁵ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 473-4.

⁶⁶ Hane, *Modern Japan*, 132-4.

⁶⁷ Hane, *Modern Japan*, 101.

⁶⁸ Beasley, *The Japanese Experience*, 221-2.

kullanılırken artık Fukuzawa Yukichi'nin Japonca'ya tercüme ettiği Batılı ders kitapları kullanılmaktadır.⁶⁹

1890'da yeni eğitim beyanı yayınlanmış ve Doğu'nun ahlakı ile Batı'nın bilimini birleştiren, Japon milli kimliğine sahip vatandaşlar yetiştirmek için adımlar atılmıştır.⁷⁰ Yeni milli ideolojinin yayılmasında milliyetçi akademisyenler etkili olmuş ve yeni kurulan üniversiteler uygun ortamı sağlamıştır. Tüm dünya düşman olarak gösterilip, Japonya'nın sürekli gözlendiği, bu nedenle halka gerektiğinde ulus için kendilerini feda etmeleri gerektiği dikte edilmiştir.⁷¹

Eğitim konusunda atılan adımlar her zamanki gibi kadınları sınırlı olarak kapsamıştır. Kız çocukları için zorunlu eğitimin ötesine geçebilmek 1899'dan sonra mümkün olurken, üniversiteler yalnızca erkek öğrencileri kabul etmeye devam etmiştir. Yeni vatandaşlık kanunları ile birlikte kadınların konumunda değişiklik yapılmaya çalışılırsa da, eskiden beri aynı görülen kadınların aldıkları eğitim de iyi birer eş ve anne olabilmelerine yönelik olmuştur. Kadınlar yalnızca kendi aileleri için iyi erkek çocukları yetiştirmekle sorumlu tutulmamış, aynı zamanda İmparatorluk için de bu görevi üstlenmeleri beklenmiştir.⁷²

2.2.2.2.2. Kültür

Meiji Dönemi'nin ortalarında modernlik gittikçe bir kült halini almıştır. Devlet binaları, tren istasyonları, bankalar artık tuğla ya da taştan inşa edilmiştir. Batı tarzı kıyafet de doğal olarak modernleşmenin simgesi olarak başı çekmiştir. Devlet memurlarının yanı sıra işadamları da takım elbise giyerek şapka takmakta, zengin ailelerin kızları Batı tarzı elbiseler tercih etmektedir. Bu durum o kadar benimsenmiştir ki, 1870'lerin başında Tokyo'ya geleneksel kıyafetleriyle gelen samurailara sanki yabancılar gibi bakılmıştır.⁷³

Ocak 1887'de İmparator, kadınların Batı tarzı kıyafetler giymesini resmi olarak teşvik eden bir bildiri yayınlamıştır. Bu sırada Japonya'da bulunan Alman bir doktor olan

⁶⁹ Hane, *Modern Japan*, 102-4.

⁷⁰ Hane, *Modern Japan*, 133.

⁷¹ Gluck, *Japan's Modern Myths*, 128-132.

⁷² Elise K. Tipton, *Modern Japan: A Social and Political History*, 2 edition (London ; New York: Routledge, 2008), 63-67.

⁷³ Beasley, *The Japanese Experience*, 225.

Erwin Baelz'in günlük kayıtlarına göre, Başbakan Itō Hirobumi de kadınların kıyafetlerinin değişmesini savunmaktadır. Baelz, Itō'yu bu konuda uyardığını, Avrupai tarz kıyafetlerin Japon kadınlarının vücut yapısına uygun olmadığını, hem kültürel hem de estetik açıdan bu değişimin mümkün gözükmediğini söylediğini yazmaktadır. Buna karşılık Itō, Baelz'in tamamen haklı olduğunu, fakat Japon kadınlarının geleneksel kıyafetlerini giymeye devam etmeleri halinde yalnızca birer oyuncak bebek ya da biblo gibi algılanmaya devam edileceğini söylemiştir.⁷⁴

Itō'nun ifadeleri kulağa komik gelse de çok da haksız olmadığını söylemek gerekir. Aynı meseleden *Küçük Prens* kitabında da bahsedilmektedir. Küçük Prens'in yaşadığı asteroidi 1909 yılında keşfeden Türk gökbilimci Uluslararası Astronomi Kongresi'nde büyük bir sunum yapmıştır. Ama geleneksel kıyafetleri dolayısıyla anlattıklarına kimse inanmamıştır. Neyse ki, 1920'de Avrupai kıyafet zorunluluğu gelmiş ve bu sefer çok şık olan gökbilimcinin raporu kabul görmüştür.⁷⁵

Batılılaşmanın en belirgin bir diğer fiziki sembolü ise Rokumeikan adı verilen balo salonu olmuştur. Bu salonda Başbakan Itō ve Dışişleri Bakanı Inoue, Batılıları eğlendirmekte başı çekmiştir. Aynı zamanda eşit olmayan antlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi için çalışmalar da devam ettirilmiştir. Rokumeikan'da düzenlenen eğlenceler Batı'ya Japonya'nın ne kadar Batılılaştığını ve eşit muameleyi hak ettiğini göstermeyi amaçlamıştır. Bu organizasyonlara katılan Meiji liderleri ve eşleri de tabii ki Batılı modern kıyafetleri içinde yabancı konuklarını ağırlamışlardır.⁷⁶

2.2.2.3. Özgürlük ve vatandaşlık hakları (jiyū minken)

Yeni hükümetin kurulması ve Batılılaşma hareketleriyle birlikte Batı'daki özgürlük ve demokrasi gibi kavramlar da yeni kelimelerin türetilmesi yoluyla Japonya'da yayılmaya başlamıştır. Bahsi geçen kavramların tam olarak neyi ifade ettiği konusunda kafa karışıklıkları olmasına rağmen, atılan adımlara bakıldığında Japonların kısa sürede adapte olduğu ortadadır.⁷⁷

⁷⁴ Kokaze, "The Political Space of Meiji 22 (1889)", 124.

⁷⁵ Antoine de Saint-Exupéry, *Le Petit Prince* (France: Gallimard, 1986), 19.

⁷⁶ R. H. P. Mason ve J. G. Caiger, *A History of Japan: Revised Edition* (Tuttle Publishing, 1997), 265.

⁷⁷ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 380.

Vatandaşlık haklarının önde gelen savunucuları Meiji reformları nedeniyle eski siyasi nüfuzunu kaybeden samurailar ve ağır vergilerin yükü altında kalan köylülerdir. Henüz 1870'lerde, Batı liberalizminden etkilenen ve yeni hükümetin despotik bir rejim sürdüğünü savunan muhalifler tüm halkın söz sahibi olabileceği bir milli meclisin açılması için çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte özgürlük gibi düşüncelerin yayılmasında basının etkisi yadsınamaz. Başkent Tokyo'nun yanı sıra, sayısı gittikçe artan yerel gazeteler de bir milli meclis için 1880'lerde harekete geçmiştir. Çin'in yenilmesinden sonra güçlenen milliyetçilik ve vatanperverlik ideolojileri ile hareket edenler milli meclisin Japonya'yı güçlendireceğini savunmuşlardır.⁷⁸

2.2.2.3.1. Siyasi partiler

Hükümetin halk toplantılarını yasaklayan kanuni girişimleri siyasal hak savunucularının parti kurmasını engelleyememiştir. İlk olarak Liberal Parti (Jiyūtō) kurularak, vatandaşlık haklarının genişletilmesi ve anayasal hükümet amaçlanmıştır. Fransız Devrimi'nden esinlenen Liberal Parti Rousseau'nun toplumsal sözleşme fikrinden beslenmektedir. Eğer özgürlük insanın doğal durumu ise, özgürlüğü korumak da her insan için bir görevdir. Partideki Fransız etkisi de, bazı liderlerin Fransız hukuku ve düşüncesi üzerine aldığı eğitimlerden, Fransız diline ve kültürüne olan yakınlıklarından kaynaklanmıştır. Halkın da hak sahibi olabilmesi için hükümete sözlü saldırıda bulunan bazı parti yazarları, haklı olarak imzalanan eşit olmayan antlaşmaların Japonya için utanç kaynağı olduğunu öne sürmüştür. Diğer taraftan, parti liderleri İmparator'un olmadığı bir hükümet yapısını da savunmamıştır.⁷⁹

Liberal Parti'nin ardından kurulan Anayasal Reform Partisi (Rikken Kaishintō) ise biraz daha muhafazakar çizgide olmakla birlikte İngiliz parlamenter sistemini model olarak almaktadır. Bentham'ın faydacılığından etkilenen parti üyeleri İngiliz modelinin imparatorluk ve vatandaşlık haklarını bir araya getirebilecek bir sistem olduğunu düşünmüştür. Liberal Parti'nin aksine Japon aydınlarının liderliğini yaptığı Reform Partisi kapitalist amaçlar da taşımakta, köylü sınıfı ile pek ilgilenmezken, zaibatsular ile iyi ilişkiler kurmaktadır.⁸⁰ Bu partinin de İngiliz düşüncesini örnek

⁷⁸ Hane, *Modern Japan*, 118-124.

⁷⁹ Hane, *Modern Japan*, 122-125. ve Jansen, *The Making of Modern Japan*, 382.

⁸⁰ Hane, *Modern Japan*, 125.

almayı seçmiş olması, Liberal Parti ile aynı şekilde İngiltere’de eğitim görmüş liderler dolayısıyla’dır.⁸¹

Hükümeti desteklemek için kurulan bir parti de mevcuttur. Ancak hükümet üyelerinin siyasi partilere mesafeli yaklaşımları dolayısıyla, vatandaşlık haklarına ve parlamenter hükümet sistemine karşı çıkan Anayasal İmparatorluk Partisi (Rikken Teiseitō) pek destek görmemiştir. Çünkü anayasanın ilan edilmesinden sonra hükümetin partilerin üzerinde olması, böylece bağımsızlığını koruması gerektiği yönünde bir politika izlenmekteydi.⁸²

İlk seçimlerin 1890’da yapılmış olmasına karşın rahipler, öğretmenler ve askerler oy kullanma hakkına sahip değildir. Oy hakkına sahip olan diğer insanlar da hükümetin ajanları tarafından muhalefete oy vermemeleri yönünde korkutulmakta, eğer böyle yaparlarsa İmparator’a ihanet etmiş olacakları söylenmektedir. İlk parti kabinesi 1898’de kurulabilmiş ve seçimden zaferle çıkanlar vatandaşlık haklarını savunanlar olmuştur. Anayasal Reform Partisi’nin daha küçük partilerle birleşerek oluşturduğu Terakki Partisi (Shimpotō) ve Liberal Parti’nin birleşmesiyle ortaya çıkan Anayasal Parti seçimin galibidir.⁸³

2.3. Rus-Japon Savaşı

Rus-Japon Savaşı’nın Japonya üzerindeki etkisi şüphe götürmez bir gerçektir. Savaş sayesinde Japon milli kimliği ve bilinci inşa edilmiş, modern Japonya’nın zaferini temsil eden bu başarı ile gelecek nesillerin vatanperverleri yetiştirilmiştir. Japonya için çok yüksek olan savaş masrafları İngiltere ve ABD’den alınan kredilerden temin edilmiştir. Bu kredilerin ödenmesi için vergiler ciddi şekilde yükseltilmiş, savaşın ceremesini çekenler yine alt sınıf olmuştur. Ayrıca, ulusal basın ortaya çıkmasında da bu savaş etkili olmuştur.⁸⁴

⁸¹ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 383.

⁸² Hane, *Modern Japan*, 126-155.

⁸³ Hane, *Modern Japan*, 154-165.

⁸⁴ Sandra Wilson, “The Russo-Japanese War and Japan: Politics, Nationalism and Historical Memory”, içinde eds. David Wells ve Sandra Wilson, *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective, 1904-05* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1999), 160-1.

Savaşın, her iki devletin Çin ve Kore üzerindeki emperyalist çıkarlarının çatışmasından dolayı çıktığı ortadadır. Rusya'nın Mançurya bölgesine daha fazla ilgi göstermesiyle Japonya, Rusya ile antlaşma yapmaya teşebbüs etmiştir. Bu antlaşmaya göre Japonya Rusya'nın Çin'deki çıkarlarını kabul edecek, karşılığında da Rusya, Japonya'nın Kore'de daha özgürce hareket etmesine göz yumacaktır. Fakat Rusya'nın böyle bir antlaşmaya yanaşmaması ve Çin ile işbirliği antlaşması imzalaması Japon siyasetçileri İngiltere ile ittifak imzalamaya yöneltmiştir. 1902'de imzalanan söz konusu ittifaka göre, bir tarafın savaşa girmesi durumunda diğer taraf, birinci taraf başka bir güç tarafından saldırıya uğramadıkça tarafsız kalacaktır. Japonya bu antlaşmadan güç almış olsa da, Rusya ile müzakerelere devam etme yolunu seçmiştir.

85

Japonya'nın Kore'yi işgal etme düşünceleri 1873'e gelindiğinde, Japonya henüz kendi sorunlarını çözememişken ortaya atılmıştır. Bu planların kökeni de yine Japonya'nın Asya'yı fethetmesini savunan Tokugawa dönemi düşünürlerine dayanmaktadır. Ayrıca, Japonya'nın Kore ile modern anlamda diplomatik ilişkiler kurmak istemesinin Kore tarafından reddedilmesi de bazı Meiji liderlerini işgal konusunda teşvik etmiştir. Bu liderlerden biri olan Kido Takayoshi'ye göre Kore'den bu davranışı için hesap sorulmalı ve hatalarını kabul etmemeleri durumunda Kore'ye saldırılarak Japonya'nın etki alanı genişletilmelidir. Kido bir yandan da Japonya'nın Kore'yi işgal ederken Japonya'nın "üstün milli politikalarını" Kore'ye taşımak gibi bir gerekçenin öne sürülebileceğini belirtmektedir. Böylece Kore Japonya'nın bir parçası olacak ve düşmanlıklar tarihe gömülecektir.⁸⁶

Savaşı Japonya kazanmış olmasına rağmen barıştan memnun olmayan bazı liderler halkı kışkırtarak ayaklanma başlatmıştır. Onlara göre bu şekilde barış yapmak atalarına ve gelecek kuşaklara ihanettir. Yine de, kazanılan zafer yeni efsanelerin yaratılmasına katkı sağlamıştır. Japon ruhunun Rusya'nın mekanik savunmasına karşı daha güçlü olduğunun kanıtlandığı iddia edilmiştir. Savaşa katılan bir askerin hatıratı⁸⁷ ABD Başkanı Roosevelt'ten 1. Dünya Savaşı'na katılan Alman askerlerine kadar geniş bir coğrafyada okunmuştur. Savaş ayrıca zamanla Kore meselesinden ziyade

⁸⁵ Mikiso Hane, *Modern Japan*, 171-9.

⁸⁶ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 362-3.

⁸⁷ Sakurai Tadayoshi'nin hatıratı *Nikudan*, İngilizce'ye *Human Bullets* olarak çevrilmiştir.

Mançurya meselesine dönüşmüştür. 1910'da Kore'yi zaten ilhak eden Japonya 1931'de, vatanperver evlatlarının kanıyla sulandığını öne sürerek Mançurya'yı da istila etmiştir.⁸⁸

Japonya'nın Kore ve Çin'e yönelik emperyalist girişimleri de aslında bölge ülkeleriyle olan uluslararası ilişkiler geleneğinden kaynaklanmaktadır. Japonya ve Kore yüzyıllar boyunca Çin'e haraç ödemiş, yani Çin'in kendilerinden üstün olduğunu kabul etmişlerdir. Bu üç ülke arasında hiyerarşik bir ilişki süregelmiş, ancak Batılı devletlerin bölgede güç sahibi olmaya başlamasıyla Çin'in üstte bulunduğu hiyerarşi dengesi değişmeye başlamıştır. Yine de, hiyerarşi kavramının devam ettirildiğinden söz edilebilir. Japonya her milletin kendi hakettiği yeri alması gerektiğini savunarak, Asya'nın lideri olmayı kendisinin hakkı olarak görmüştür. Neticede, bölgede koruyucu ağabey rolünü artık Çin değil, tabii ki Japonya üstlenecektir.⁸⁹

2.3.1. Savaşın küresel etkileri

Rus-Japon Savaşı bugün Birinci Dünya Savaşı'nın bir öncülü olarak görülmekte ve Sıfırıncı Dünya Savaşı (World War Zero) olarak adlandırılmaktadır. Bu da, savaşın yalnızca Japonya ve Rusya arasında kalmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Sonuçta savaşın galibi bölgede artık kimin hüküm süreceğini belirleyecektir. İngiltere Kralı 7. Edward bile savaş devam ederken Japonya'nın Sakhalin'i ele geçirdikten sonra Vladivostok'u da işgal etmesini önermiştir. Diğer yandan, ateşkes imzalandıktan sonra *The Times* Japonya'nın daha da başarılı olmak varken barışı seçtiğini yazmıştır.⁹⁰

Bir yanda Japonya'nın savaştan zaferle ayrılmasına rağmen daha fazla toprak ele geçmediği için üzülen Japonlar, diğer yanda ise Rus Çarı'nın yenilmesine sevinen Lenin ve kendisi gibi Rus devrimciler vardır. Asya'da dengeler fazlasıyla değişmişken, Rusya'nın bölgedeki etkisini yitirmesi halinde güç dengesinin bozulacağından korkan ABD Başkanı Roosevelt ise barış girişimlerinde arabuluculuk yapmıştır.⁹¹

⁸⁸ Wilson, "The Russo-Japanese War and Japan: Politics, Nationalism and Historical Memory", 178-187.

⁸⁹ Ruth Benedict, *The Chrysanthemum And The Sword : Patterns of Japanese Culture* (Singapore: Charles E. Tuttle Co, 1989), 44-53.

⁹⁰ Hane, *Modern Japan*, 177.

⁹¹ Hane, *Modern Japan*, 176.

Savaş başlar başlamaz zor durumda kalan diğer iki taraf da İngiltere ve Fransa olmuştur. İngiltere'nin Japonya ile imzalamış olduğu ve Fransa'nın da Rusya ile imzaladığı ittifak antlaşmaları iki ülkeyi her an karşı karşıya getirebilecektir. Buna çözüm bulmak için Rus-Japon Savaşı henüz sürerken, İngiltere ve Fransa 1904'de bir *Entente Cordiale* imzalayarak, birbirlerinin Kuzey Afrika'daki kolonilerini tanımışlardır.⁹² Daha sonra görüleceği üzere, savaşı Japonya'nın kazanmasına sevinen Mısırlılar *Entente Cordiale*'in imzalanmasında bu savaşın da katkısı olduğunu fark edememişlerdir.

“Küçük Japonya”nın “büyük Rusya”yı yenmesi Batılı güçlerin kolonisi olan Doğulu ülkelerde şaşkınlıkla birlikte sevinç yaratmıştır. İleride Hindistan'ın meşhur lideri olacak Gandhi “Doğunun insanların artık rehavetten uyandıkları” yorumunu yapmıştır. Aynı şekilde Endonezya'nın bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk devlet başkanı olan Sukarno da, savaşın Endonezya milliyetçiliğine önemli katkısı olduğunu ifade etmiştir.⁹³

İlk defa Asyalı bir devletin Batılı bir devleti yenmesi Osmanlı halkı tarafından da sevinçle karşılanmış, ancak ihtiyatı elden bırakmayan Padişah tarafsız kalmayı seçmiş, hatta Japon taraftarlığı yapan bazı gazeteler kapatılmıştır. Tarafsızlık politikasının arkasında, Padişah'ın Rusya'da gerçekleşecek Kasım Devrimini sezdiği ve aynı şeyin kendisinin başına geleceğini düşündüğü belirtilmektedir. Nitekim, 1908 Devrimi gerçekleşmiş ve İkinci Meşrutiyet ilan edilmiştir. Ayrıca, Rusya'nın Uzakdoğu'da İngiltere-Japonya ittifakına karşı hareket edemeyeceğini anlayıp tekrar sıcak denizlere, yani Osmanlı Devleti'ne yöneldiği ortadadır. İttihat ve Terakki Partisi'nin de Japonya'yı kalkınma açısından örnek aldığı, hatta Halide Edip'in Rusya'yı yenen Japon amirali Togo'nun adını oğluna verdiği bilinmektedir.⁹⁴

İran ve Çin'deki milliyetçi devrimler de “Asya'nın uyanışının” devamı olmuş ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında da devam etmiştir. Bu durum Avrupa'nın eski gücünü yitirmesine sebep olarak, tüm dünyaya yayılmış olan üstünlüğünün de sonunu

⁹² Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Kitabevi, 2014), 262-3.

⁹³ Rotem Kowner, “Between a colonial clash and World War Zero: The impact of the Russo-Japanese War in a global perspective”, içinde ed. Rotem Kowner, *The Impact of the Russo-Japanese War* (New York: Routledge, 2007), 2.

⁹⁴ Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı*, 307-12.

getirmiştir. Artık üstünlük Avrupa merkezinden Amerika ve Asya kıtalarının oluşturduğu kanatlara geçmiştir.⁹⁵

Bu sıralarda İngiltere'nin işgali altında olan ve bağımsızlığını kazanmaya çalışan Mısır için de Japonya'nın zaferi bir umut ışığı ve ilham kaynağı olmuştur. Mısırlılar özgürlük mücadelesinde başarılı olabilmek için Japonya'nın örnek alınması gerektiğini savunurken, Japonya ise 1910'da ilhak ettiği Kore'yi ikinci bir Mısır yapma emelini taşımaktadır. Hatta Lord Cromer'in iki ciltlik kitabı *Modern Egypt* 1911'de Japonca'ya tercüme edilmiş, yıllarca Mısır gibi bir koloniye dönüşmemek için çaba sarf eden Japonya, artık Mısır'daki koloni sistemini Kore'de uygulamaya sokmuştur.⁹⁶

⁹⁵ Sander, *Siyasi Tarih*, 267-8.

⁹⁶ Renee Worringer, *Ottomans Imagining Japan: East, Middle East, and Non-Western Modernity at the Turn of the Twentieth Century* (Palgrave Macmillan, 2014), 219-50.

3. MISIR MODERNLEŞMESİ

3.1. Napolyon'un Mısır'ı İşgali (1798-1801)

Mısır'ın modernleşme sürecinin başlamasının Japonya'ya benzer şekilde Batılı bir güç tarafından tetiklendiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Coğrafi açıdan Avrupa'ya yakınlık bazen avantaj teşkil etmiş olsa da, Mısır, bu kez Japonya'yı Rus ilgisinden kurtaran Napolyon'un etkisinden kaçamamıştır. Böylelikle, 1517'den itibaren Osmanlı yönetimi altında olan Mısır'da 1798'deki Napolyon işgali ile artık yeni bir döneme giriş yapılmıştır. Japonya'nın yaklaşık 45 yılda geçirdiği dönüşüme benzer şekilde, Mısır'da yaşanan değişim 19. yüzyıldaki herhangi bir Orta doğu ülkesine nazaran en hızlı ve etkileyici dönüşüm olmuştur.⁹⁷

Müslüman Mısır açısından ilk uzun süreli Batılı işgalini gerçekleştiren Napolyon Bonapart'sız bir modern Mısır düşünülemez. Fransızlar Mısır'a gitme amaçlarının devrimi getirmek ve Mısırlıları Memlûklerden özgürleştirmek olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer taraftan, İslam'a ve Osmanlı Sultanı'na karşı olmadıklarını da göstermek isteyen Napolyon'un Mısır halkına hitaben konuşması da bunu kanıtlar niteliktedir.⁹⁸

Mısır Halkları, size dininizi yok etmeye geldiğimi söyleyecekler. Bu kesin bir yalandır; inanmayınız!... Ben Tanrı'ya ve Peygamberi Muhammed'e ve yüce Kur'an'a Memlûklerden daha fazla hizmet ediyorum... Eskiden Mısır topraklarında kocaman şehirler, geniş kanallar ve canlı ticaret vardı. Tüm bunları mahveden Memlûklerin aç gözlülüğü ve zorbalığı değil de nedir?... Fransızlar her zaman Osmanlı Sultanı'nın en samimi dostu ve onun düşmanlarının düşmanı olduklarını söylemişlerdir. Ancak Memlûkler Sultan'a itaat etmeyi her zaman reddetmişlerdir.⁹⁹

⁹⁷ Arthur Goldschmidt ve Lawrence Davidson, *A Concise History of the Middle East* (Boulder: Westview Press, 2010), 161.

⁹⁸ Darrell Dykstra, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", içinde M. W. Daly, ed., *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 115-20.

⁹⁹ Goldschmidt ve Davidson, *A Concise History of the Middle East*, 162.

Napolyon'un nihai amacı işgalin masraflarını karşılamak için Mısır ekonomisini ve sosyal yapısını yeniden düzenlemek ve Mısır'ın gelirlerini yönetmek olmuştur. Bunun için de ekili alanların 2/3'ünü oluşturan Memlûklere ait iltizam topraklarını ele geçirmiştir. İltizam yerine yeni vergi sistemi getirmiş ve doğrudan toprak vergisi almaya başlamıştır. Askeri birliklere zamanında yapılmayan ödemeler yüzünden halka dayatılan ağır vergiler Mısır toplumunu zor durumda bırakmıştır. Toplumsal değişimler arasında azınlık çoğunluk meselelerinin gün yüzüne çıktığı söylenebilir. Kıptiler vergi toplayıcılar olarak statü kazanırken, Memlûk eliti eski gücünü topraklarıyla birlikte yitirmiştir. Yapılan değişikliklerden Mısır halkının değil, Fransızların faydalandığı açıktır. Fakat Fransız işgali Mısır'ın modernleşme hikayesinin giriş kısmını oluşturma özelliği taşıdığı ve Fransa ile kültürel etkileşim sağladığı için önemlidir.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti açısından 18. yüzyılın kapanışı Napolyon işgali ile olmuştur. İngilizlerin yardımıyla Fransız ordusunun Mısır'ı terk etmesi sağlanmışsa da, Mısır artık fiilen Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Fransız işgaline karşı gönderilen Osmanlı ordusundaki askerlerden biri olan Mehmet Ali Paşa artık Mısır'ın valisi olacak, Osmanlı ordusundan da daha güçlü bir ordu kurarak, Mısır modernleşmesini de başlatacaktır.¹⁰¹

İşin ilginç tarafı bugün hala Fransız işgalinin işgal mi (occupation) yoksa sefer mi (expedition) olduğu tartışmalarının devam etmesi ve her 100 yılda bir, işgalin Fransa-Mısır ortak kutlamalarının yapılmasıdır. Napolyon'un matbaayı Mısır'a getirmiş olması da Mısır'ın modernleşme sürecinde büyük katkı sağlamıştır. Daha sonra görüleceği üzere özellikle İngiliz işgali sırasında, Mısır gazetelerine kamuoyu oluşturma ve siyasi partilerin sözcüsü olma rolü verilmiştir. Fransız işgalini neredeyse savunan bazı Mısır milliyetçilerine göre ise Fransa olmasaydı Mısır, Memlûk yönetiminden kurtulamaz ve rasyonalizm, sosyalizm gibi düşünce akımları Mısır'a giremezdi.¹⁰²

¹⁰⁰ Dykstra, "The French Occupation of Egypt, 1798-1801", 125-138.

¹⁰¹ Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922* (Cambridge University Press, 2005), 55.

¹⁰² Elliott Hutchinson Colla, "'Non, non! Si, si!': Commemorating the French Occupation of Egypt (1798-1801)", *MLN* 118, sayı 4 (2003): 1043-6.

3.2. Mehmet Ali Paşa'dan İngiliz İşgaline Kadar Mısır Modernleşmesi

Kahire'nin yönetimini ele geçiren Mehmet Ali Paşa, ulemanın da desteğiyle vali ilan edilmiş ve Osmanlı sultanı tarafından 1805'de bu ünvan resmen kabul edilmiştir.¹⁰³ Mehmet Ali Paşa'nın, Osmanlı Devleti ve Memlûklerden pek hoşlanmayan Mısır halkını ikna etmesi pek zor olmamıştır. Kendisi Mısırlı olmamasına rağmen, yaptığı askeri, ekonomik ve eğitim reformları sayesinde geleceğin modern Mısır'ını ortaya çıkaracak kadroların gelişmesini sağlamıştır. Ancak diğer yandan, tüm topraklara el koyarak Mısır'ı tek ve büyük bir tarlaya dönüştürmüş, ülkenin tek toprak sahibi ve tüccarı olmuştur. Mehmet Ali Paşa için güçlü bir orduya sahip olmak kendi özgürlüğünü garanti altına almak demektir. Endüstrinin gelişmesi de ordunun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuş, tıp okulu bile orduya hizmet etmek için açılmıştır.¹⁰⁴

Mehmet Ali Paşa Avrupa teknolojisini Mısır'a transfer ederek, Müslüman ağırlıklı bir topluma sahip olan Mısır'ı melez bir İslami ve Avrupai topluma dönüştürmüştür. 1833 ve sonrasındaki altı sene, Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Mısır'ı en güçlü vilayet haline getirdiği dönemdir. Öyle ki, oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki ordular Anadolu'ya kadar girerek, Nizip'te Osmanlı ordusunu mağlup edecek kadar güçlenmiştir. Bu durumdan Osmanlı'nın zararlı çıktığı kadar, İngiltere ve Fransa da tedirgin olmuştur. Bölgede güçlenen bir Mısır'ın, İngiltere'nin Hindistan ile olan bağlantısını tehlikeye sokma ihtimali bulunmaktadır. Bunu göz önünde bulunduran İngiltere Mısır birliklerine karşı Osmanlı'ya yardım etmiştir.¹⁰⁵

Mehmet Ali Paşa'nın oğulları ve torunları döneminde de modernleşme hareketleri devam etmiş, Mısır artık Osmanlı İmparatorluğu'ndan neredeyse bağımsız hale gelmiştir.¹⁰⁶ Mısır'ın modernleşme sürecinde Avrupalı uzmanların rolü de yadsınamayacak derecede önemlidir. Said Paşa ve I. Abbas Hilmi dönemleri hem kısa

¹⁰³ Khaled Fahmy, "The Era of Muhammad Ali Pasha, 1805-1848" içinde M. W. Daly, ed., *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 144.

¹⁰⁴ Panayiotis J. Vatikiotis, *The History Of Egypt*, Third Edition (London: Weidenfeld and Nicolson, 1985), 51-6.

¹⁰⁵ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, s.64- 68.

¹⁰⁶ Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples* (Faber & Faber, 2005). Epub edition, 789-92.

sürmeleri hem de Mehmet Ali Paşa'nın reformlarına süreklilik sağlayamamaları açısından ön plana çıkmamaktadır. Fakat I. Abbas Hilmi döneminde İngiltere'ye yaptırılan demiryolu projesi , Kahire ve İskenderiye arasına yapılan ilk demiryolu olma özelliğiyle önemlidir.¹⁰⁷

İsmail Paşa başa geçtiğinde önceki yönetimlerden dolayı reform hareketleri ve bürokraside bozulma söz konusudur. Ancak ülkesini Avrupalı yapma amacı taşıyan İsmail Paşa “Ülkem artık Afrika’da değil, Avrupa’da” diyecek kadar köklü değişimlerde bulunmuştur. Süveyş Kanalı ve diğer önemli kamusal çalışmalar da bu dönemde gerçekleşmişse de, Avrupa’dan fazlasıyla borç alınması Mısır’ın iflas etmesine ve sonunda Avrupa işgaline yol açmıştır. Avrupa ile iyi geçinmenin gereği olarak Katolik misyonlarına da izin verilmiştir.¹⁰⁸

Mehmet Ali Paşa döneminde modası başlayan Avrupalı kıyafet bu dönemde devlet görevlileri tarafından da benimsenmiştir.¹⁰⁹ Ahmet Cevdet Paşa'nın anlattığına göre Mısır’dan İstanbul’a gelen hanedan üyeleri alafranga kıyafetleri ve çarşı harcamaları ile Osmanlı saray halkını bile özendirmiştir. Mısırlıların yalılarını satın almasıyla emlak fiyatları artmış, Osmanlı’nın ithalat ve ihracat dengesi bozulmuştur.¹¹⁰ Daha sonra görüleceği üzere, bu sefahat Mısır’daki dengeyi de bozacaktır.

3.2.1. Toprak reformları

Mehmet Ali Paşa ileri tarım yöntemlerini Mısır’a getirmiş, üretimin artmasıyla birlikte vergi gelirlerinin de çoğalmasını sağlamıştır. Liberal ekonomi yanlısı olmadığı için yalnızca devlet tekelinde bulunan girişimlere izin vermiştir. İltizam sistemini kaldırarak verginin devletten başka tarafa yönelmesini önlemeye çalışmış, böylece vergi toplayıcıların köylüler üzerindeki etkisini de azaltmıştır. Ardından öncelikle toprak üzerindeki vergiyi artırmış, sonra da tüm topraklara el koymuştur. Köylülerin elinde artık toprak sahibi olma hakları kalmamış, sadece kullanma hakkı verilmiştir. Mehmet Ali Paşa sadece kendi aile üyelerine, devlet erkanına ve memurlara toprak

¹⁰⁷ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 70-2.

¹⁰⁸ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 73-81.

¹⁰⁹ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 82.

¹¹⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, yay. Cavid Baysun (Ankara: TTK, 1991), 20.

dağıtarak, toprak sahipliği hakkını yine kendisinde tutmuştur. Fakat bu durum 19. yüzyılda yeni bir toprak sahipliği sisteminin doğmasına yol açmıştır.¹¹¹

3.2.2. Siyasi reformlar

Merkezi hükümetin öneminin farkında olan Mehmet Ali Paşa yeni düzende oldukça sıkı bir yönetim uygulamaya başlamıştır. Osmanlı sistemindeki pozisyonların yerini bakanlık sistemine benzeyen, belirli bir işe odaklanan yöneticiler almıştır. Paşa, bu yöneticileri devlete değil, kendisine sadık olan şahıslardan seçmiştir. Aynı şekilde, askeri kumandanlar da yine Paşa'ya sadık Türkler ve Arnavutlar'dan oluşturulmuştur. Bu dönemde yönetim dili olarak hâlâ Türkçe kullanılırken, 1845'ten sonra eğitim politikalarının da etkisiyle Türkçe'nin yerini Arapça almış ve Arap dili ve edebiyatında canlanma görülmüştür. Mehmet Ali Paşa ayrıca Sudan'ı fethederek ordusuna yeni köleler katmıştır.¹¹²

1841'den itibaren Osmanlı Devleti içinde otonom bir bölgeye dönüşen Mısır için tek dezavantaj 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz ticaret antlaşmasına uymak zorunda olmasıdır. Yıllarca yabancı üreticilerle rekabet etmiş Mısır endüstrisi artık bu özelliğini kaybetmiştir.¹¹³

Anayasa ve meclise dair ilk adımları da İsmail Paşa atmıştır. 1866'da üç yılda bir seçilecek 75 üyeli meclis ve 18 maddelik bir anayasa ilan edilmiştir. Bunlar, demokratik adımlar olarak görülse de, sınırlı temsilin olduğu meclis Hidiv'in gücünü sınırlayacak kapasitede değildir.¹¹⁴

Aşırıya kaçan harcamalar sonucu Mısır'ın gelirlerinin büyük bir kısmı gittikçe borç ödemelerine ayrılır olmuştur. İsmail Paşa hükümetin eline daha fazla para geçmesini sağlamak için 1871'de Mukabele Kanunu'nu çıkararak, toprak sahiplerinin yıllık gelirlerinin altı katı ödeme alınmasıyla ileriye dönük vergi muafiyeti getirmiştir. Her halükârda borçlar artmaya devam etmiş ve Mısır'ın kredi notu iyice düşmüştür. 1875'de kaçış yolu olarak kurulan karma mahkemeler Avrupalı ve Mısırlı yargıçlardan oluşacak ve sözde kapitülasyonlara bir alternatif oluşturacaktır. Ne var ki, karma

¹¹¹ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 53-6.

¹¹² Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 62-4.

¹¹³ Arthur Goldschmidt, *A Brief History of Egypt* (New York: Facts on File, 2008), 70.

¹¹⁴ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 127.

mahkemeler yüzünden Avrupalılar Mısır hükümetinin işlerine daha fazla karışır olmuştur.¹¹⁵ Sonuçta, borçlarını kapatamayan Mısır'a İngiltere ve Fransa ortaklığında bir mali kontrol dayatılmış ve İngiltere tarafını da daha sonra Mısır işgalinde göreceğimiz Lord Cromer temsil etmiştir. Köylü halkın üzerine yıkılan vergi yükü ve yabancıların nüfuzunun artması nedeniyle Hidiv'in gücünü kısıtlamak için milliyetçi ayaklanmalar başlamıştır.¹¹⁶

3.2.3. Askeri reformlar

Mehmet Ali Paşa İngiliz ve Fransız ordularının Osmanlı güçlerinden daha kuvvetli olduğunu gözlemlemiştir. Bu sebeple askeri okul kurarak askerlere iyi bir eğitim vermeyi amaçlamıştır. Okulda görev yapmaları için Napolyon'un İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra işsiz kalan Fransız askerleri Mısır'a getirtilmiştir. Paşa tabii ki yalnızca kendisine sadık olan adamlarını eğitmiştir. Ayrıca, Fransa askeriyesini model alan bir Savaş Birimi kurmuştur.¹¹⁷

Paşa'nın hükümeti 1821 yılından itibaren, Mısırlı köylüler karşı çıksa da, köylüleri de orduya almıştır. 10 yıl sonra sayısı yüz binleri bulacak orduyu beslemek, eğitmek ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak için yerel endüstriler, okullar ve hastaneler kurulmuştur. O sırada yalnızca kendine sadık asker yetiştirme derdinde olan Paşa, yetişen bu askeri sınıfın daha sonra Mısır'ın milli serüveninde önemli bir rol oynayacağını hesaba katmamıştır.¹¹⁸ Bazı tarihçilerin görüşü Mehmet Ali Paşa'nın bu şekilde Mısır'ın bağımsızlığına zemin hazırladığı ve diğer milletler arasındaki konumunu güçlendirdiği, diğer Müslümanlardan ve Osmanlılardan farklı bir kimliğe kavuşmalarını sağladığı yönündedir.¹¹⁹

3.2.4. Endüstrileşme ve sosyal hayat

Napolyon'un Mısır işgali sırasında yanında getirdiği bilim adamlarının düşüncesine göre güçlü bir bağımsız devletin ön şartı endüstrileşmeydi. Mısır'da kaldıkları süre

¹¹⁵ F. Robert Hunter, "Egypt under the successors of Muhammad Ali" içinde M. W. Daly, ed., *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 180.

¹¹⁶ Albert Hourani, *A History of the Arab Peoples*, 789-92.

¹¹⁷ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 49-58.

¹¹⁸ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 67.

¹¹⁹ Khaled Fahmy, *All The Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army And The Making Of Modern Egypt* (Cairo: American Univ in Cairo Press, 2002), 306-310.

içinde ketenden alkole kadar üretim yapan bu bilim adamları Mısır'da endüstrileşmenin temelini de atmışlardır. Fransızlar Kahire'yi 'Doğu'nun Manchester'ı yapmayı planlamıştır. Mehmet Ali Paşa da onlardan etkilenerek, Mısır'ı Avrupa ticareti ve endüstrisinin bir parçası yapmayı hedeflemiştir.¹²⁰

Sabun, kağıt ve hatta savaş gemileri için fabrikalar açarak endüstri devrimi yapmaya kalkan, Batılı olmayan ilk devlet Mısır olmuştur. Fabrikalarda çalışacak işçi ihtiyacı da yine köylülerden karşılanmıştır. Her zamanki gibi, işçiler düşük maaşlarla ve düzensiz ödemeye çalıştırılmış, yalnızca devletin kârı göz önünde bulundurulmuştur.¹²¹ Hobsbawm'a göre "endüstri devriminden bahseden pamuktan bahsediyordur". Pamuk üretimi o dönemde uluslararası ticaretin temel bir yan ürününe dönüştüğü için pamuğa değinmeden olmaz. Endüstrileşme diyince akla ilk gelen şehir ise Manchester'dır.¹²² Fransızlar Mısır'ı Manchester yapmak istediklerinde pamuğu da düşünmüş olmalı ki, Mısır bir pamuk ülkesine dönüşmüştür.

Satışı çok kolay olan pamuk ekimi 1820'den itibaren artırılmıştır. Mısır hammadde olarak pamuk üretme ve ihraç etmeye dayalı bir ekonomiye dönüşmüştür. Böylece tekstil endüstrisinde de bir büyüme görülmüştür.¹²³ O yıllarda süren Amerikan İç Savaşı da Mısır'ın pamuk ihracatını artırmıştır. Amerika'dan İngiltere'ye pamuğun gitmesine engel olan donanma ablukası İngiliz iplik üreticilerinin yüksek fiyatlarla başka kaynaklara yönelmesine neden olmuştur. Büyük miktarda pamuk yetiştirebilen birkaç ülkeden biri olan Mısır, aynı zamanda en kaliteli tekstil ürünlerinde kullanılan türdeki en pahalı pamuğu da yetiştirebilmektedir. 1860'larda Mısır ekonomisi zenginleşince bankacılar da İsmail Paşa'nın peşinden koşar olmuştur.¹²⁴

Endüstrileşmeyle birlikte Mısır'a İtalya ve Yunanistan gibi Avrupa ülkelerinden göç de artmıştır. İskenderiye'de Fransız mühendisler silah fabrikası kurarken, İtalyanlar da kağıt fabrikası kurmuştur. Artık özelleştirme olmaya başlamıştır, ama Mısırlılara değil, yabancılara izin vardır. İletişim ve ulaşım teknolojilerinin ticareti kolaylaştırmış olmasına rağmen, hepsi Paşa'nın tekeli altında olduğu için maalesef halka bir faydası

¹²⁰ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 59.

¹²¹ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 68.

¹²² E. J. Hobsbawm, *Industry and Empire: From 1750 to the Present Day*, (Penguin, 1999), Epub edition, 98-100.

¹²³ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 60.

¹²⁴ Arthur Goldschmidt, *Modern Egypt: The Formation of a Nation-State* (Boulder: Westview Press, 2004), 34-5.

yoktur. Kapitülasyonlar yüzünden 1850 ve 1930 yılları arası finans ve ticaret yabancılar tarafından yürütülmüştür. Ancak 20. yüzyıla gelindiğinde Mısırlılar arasında ticari sınıflar ortaya çıkabilmiştir.¹²⁵

İsmail Paşa'nın Mısır için yaptığı iyi şeylerden biri de Kahire'deki yatırımlardır. Fransa'nın en meşhur peyzaj mimarlarından birini tutarak, Nil nehri kıyısı boyunca bahçeler ve şehrin ana caddelerini yaptırmıştır. En dikkat çeken yapılardan biri de medeni gözükmeye katkı sağlayacağından şüphe edilmeyen meşhur Opera Binası'dır.¹²⁶

3.2.5. Süveyş kanalı

Süveyş Kanalı inşaatına Mehmet Ali Paşa'nın oğullarından Said Paşa döneminde başlanmıştır. Eski bir Fransız diplomat olan Ferdinand de Lesseps'in Said Paşa'nın eski bir arkadaşı olması, Mısır'da bir şirket kurup, Akdeniz'den Kızıldeniz'e bir kanal açmak için yeterince ikna edici olmuştur. Kanal şirketinin hisseleri Mısır da dahil pek çok milletten yatırımcılara satılacak, yeni bir ticaret yolunun açılması hem Mısır'a hem de Avrupa'ya yarayacaktır. Ayrıca Müslüman Hacıların da işini kolaylaştıracağı için maddi getirisinin yanı sıra, bir nevi manevi getirisinden de bahsedilebilir.¹²⁷ Fakat kanal inşaatında çalışacak işçileri Mısır hükümeti sağlayacaktır ve işçilerin zorunlu çalıştırılmaları söz konusudur. Oldukça kötü koşullarda çalışan işçilere iyi ödeme yapılmazken, bazısı kendi canını bile vermek zorunda kalmıştır.¹²⁸

1869'da açılan Süveyş Kanalı Mısır ve Fransa ortak sermayesi ile inşa edilmiştir. Açılışı yüzyılın en büyük etkinliklerinden birine sahne olmuştur. Hidiv İsmail bu fırsatı değerlendirerek Mısır'ın artık bir Afrika ülkesi olmadığını, ancak medeni Avrupa'nın bir parçası olduğunu göstermeye çalışmıştır. Açılışa katılan davetliler arasında Avusturya İmparatorundan Prusya Velihtına, Fransız yazarlardan ünlü müzisyenlere kadar geniş çaplı kraliyet ve aristokrasi mensubu vardır.¹²⁹

Süveyş Kanalı özellikle İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Çünkü bu kanal nedeniyle İngiltere'nin Asya ile olan ticareti ve Hindistan'daki hakimiyeti tehlikeye girme riski

¹²⁵ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 61-2.

¹²⁶ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 34-5.

¹²⁷ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 73.

¹²⁸ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 32.

¹²⁹ Hourani, *A History of the Arab Peoples*, 789-92.

taşımaktadır.¹³⁰ Başta kanalın inşaatından hoşlanmayan İngiltere Mısır'ın borçlarından faydalanarak kanal hisselerinden satın almış ve nakit olarak 4 milyon pound ödemiştir. Artık İsmail Paşa'nın parası vardır, ama karşılığında İngiltere Süveyş Kanalı'nın en büyük hissedarı olmuştur.¹³¹

Batı'ya eğitim için gönderilen Japon öğrenciler özellikle, Meiji Restorasyonu'ndan 13 yıl önce açılmış olan Kahire ve İskenderiye arasındaki demiryollarına hayran kalmışlardır. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın devasa inşaatı da onları etkilemiştir.¹³² Ancak diğer yandan, Avrupalı sömürgecilerin ezdiği insanların durumu da ortadadır. Modernleşmeden faydalanmak bir yana, insanlar ağır vergilendirme ve zorunlu askerlik dolayısıyla ezilmektedir. Batı seyahatine giderken Mısır'dan da geçen Fukuzawa Yukichi'nin bu yolculuğunu anlattığı kitabında Mısırlıların yaşadığı zorlu hayat koşullarının yanı sıra, Japonya'nın geleceğine dair uyarılar da bulunmaktadır. Orta Doğu'da gerçekleşen yarı kolonileştirme hareketlerini gözlemleyen diğer Japon öğrenciler de Japonya'nın aynı kaderi paylaşmaması için ellerinden geleni yapmaya karar vermişlerdir.¹³³

3.2.6. Eğitim reformları

Eğitimli insan gücü sağlamak için Mehmet Ali Paşa döneminde devlet okulları açılmıştır. Avrupa sistemini örnek alan okullarda önce Avrupalılar işe alınmış, ancak sonradan yurtdışına gönderilen Mısırlılar onların yerine geçmiştir. 1816'da eğitim için İtalya, Fransa ve İngiltere'ye öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısındaki kültürel ve sosyo-politik Mısır yenilenmesinin tohumları atılmıştır.¹³⁴ Ayrıca avukatlık, yöneticilik ve mühendislik okulları da açılmış, ilk defa İsmail Paşa devrinde kız öğrenciler için devlete bağlı okullarının da açıldığı görülmüştür.¹³⁵ Fakat kız öğrencilerin meslek sahibi olacak kadar okuyamadığı ortadadır. Eğitim açısından en önemli nokta yurtdışına gidip dönenlerin sonraki yıllarda yapacakları reform hareketleridir.

¹³⁰ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 51.

¹³¹ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 77-8.

¹³² Hirokazu Oikawa, "Japan and the Middle East", 141-2.

¹³³ Akira Mizuguchi, "From Ancient to Modern Times: A Retrospective of Japan's Relationship with the Middle East", *Asia-Pacific Review* 9, sayı 2 (01 Kasım 2002): 96.

¹³⁴ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 50-8.

¹³⁵ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 82.

3.2.7. Aydınlanma ve reform hareketleri

Japonya Batı'daki metinlerden etkilenip aydınlanma ve medeniyet hareketleri başlatmadan çok önce Mısır'daki alimler bu tür girişimlerde bulunmuştur. Batı bilimi ve İslamı sentezleme çalışmaları açısından ilk göze çarpan şahıs Rifaa el-Tahtavi'dir. Napolyon'un Mısır Enstitüsünde bulunan hocası Hasan el-Attar'ın reform söylemlerinden etkilenen Tahtavi, Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'ya gönderdiği bir öğrenci grubuna imam olarak atanmış, beş yıl kaldığı Paris'te Fransızca'yı öğrenerek pek çok Fransızca kitabı okuma imkanı bulmuştur. Batı bilimine ait pek çok kitabı Arapça'ya tercüme ederek sonraki nesillere miras bırakmıştır. Mısır'a döndükten sonra Tercüme Okulu'nun başına geçen Tahtavi ve öğrencileri 10 yıllık bir süreçte 2000'den fazla tercüme yapmıştır.¹³⁶

Tahtavi, Fransa anayasasını da tercüme etmiş ve insanların kanun önünde eşit olmaları, kişisel özgürlük gibi kavramlar dikkatini çekmiştir. Ayrıca insanların hükümette aktif görev almalarını da savunmuştur. İslami hukukun ise modern ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden yorumlanabileceğini dile getirmiş, ulemanın yeni bilimlerle uyum sağlaması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu çalışma açısından en önemli nokta ise Fransızca 'patrie' kelimesinin karşılığı olarak, Arapça 'vatan' kavramını türetilip Mısır milli bilincinin temelini atmış olmasıdır. Aynı vatanda yaşayanlar ümmetten daha farklıdır. Tüm Müslümanlar kardeştir, ancak "aynı vatanda yaşayanların üzerinde, birlikte çalışarak vatanlarını geliştirmek ve vatanın onuru, ihtişamı ve refahını ilgilendiren tüm kurumları mükemmelleştirmek için ahlaki bir yükümlülük vardır."¹³⁷

Vatandaşların bir aile gibi olduğunu belirten Tahtavi, milletin de farklı hiziplere bölünmeden bir bütün olarak kalması gerektiğini savunmaktadır. Ülkesini seven her vatandaşın serveti ve hayatı da dahil herşeyini feda etmesi gerektiğini söylemiştir. Tahtavi'yi tutarsız yapan bir nokta ise Avrupa sömürgeciliğini hoş görmesidir. Mısır'ın Sudan'daki yayılmacılığını desteklerken, bir yandan da İngiltere ve diğer

¹³⁶ Ra'ûf 'Abbās Hāmid, *The Japanese and Egyptian Enlightenment: A Comparative Study of Fukuzawa Yukichi and Rifā'ah Al-Ṭaḥṭāwī* (Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1990), 38-45.

¹³⁷ Hāmid, *The Japanese and Egyptian Enlightenment*, 62-73.

sömürgeci ülkelerin koloni haline getirdikleri yerlerdeki insanlara endüstri ve ticareti getirdiklerini iddia etmektedir.¹³⁸

Tahtavi'den sonraki yıllarda El-Ezher'in reformasyona ihtiyacı olduğunu söyleyen Muhammed Abduh olmuştur. Sürekli ezberleme metodunun kullanılmasının mevcut Mısır entelektüel yaşamını çökerttiğini savunan Abduh bilimin önemini vurgulamış ve fakir çocukların eğitimi için okullar kurulmasına öncülük etmiştir. Bazı seküler düşünürlerin aksine Abduh, bilim ve din arasında bir çatışma olduğu fikrine karşı çıkmıştır. Abduh'un takipçileri sonradan Abduh'un savunduğu dini dürtüleri milli dürtülerle değiştirmiştir.¹³⁹

Fethi Zaglul ise Rousseau, Bentham ve Le Bon gibi Avrupalı yazarların eserlerini Arapça'ya çevirmiş, Mısır'ın Batılı milletlere göre tarımdan bilime, hatta kararlılığa kadar pek çok açıdan zayıf olduğu kanaatini dile getirmiştir. İngiltere'nin ilerlemeciliğinin arkasında kişisel gelişimin olduğunu, Mısırlıların da bu yolu takip etmeleri gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁰ Bu dönemde Samuel Smiles'in *Self-Help* kitabının tüm dünyada çok ses getirdiği göz önüne alındığında, bu düşünce çok da radikal sayılmayacaktır.

3.2.8. Urabi Paşa ayaklanması

1879'da Sultan Abdülhamid, İsmail Paşa'yı görevden alarak yerine oğlu Tevfik Paşa'yı Hidiv olarak atamıştır. Tevfik Paşa'nın Avrupalı güçlerle işbirliği yapması ve Mısır'ın maddi durumunun gittikçe kötüleşmesi ordudaki Mısır kökenli askerlerin hoşuna gitmemiştir. Mehmet Ali Paşa'nın zorla askere aldığı köylülerin evlatları artık haklarını istemektedir. Orduda görevli olan Albay Ahmed Urabi önderliğinde bir grup asker, 1881'de Mısır halkını temsil edecek yeni bir meclis, anayasa ve başka bazı taleplerle Tevfik Paşa ile karşı karşıya gelmiştir. Başta Urabi Paşa ve beraberindekilerin istekleri kabul edilse ve Mısır halkı bir süre sevinç gösterilerinde bulunmuş olsa da, Süveyş Kanalı'nın hisselerini elinde bulunduran İngiltere bu

¹³⁸ Hâmid, *The Japanese and Egyptian Enlightenment*, 74-77.

¹³⁹ Jamal Mohammed Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism* (London: Oxford University Press, 1960), 36-43.

¹⁴⁰ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 44-6.

durumdan hoşlanmamıştır. Sonuç olarak Mısır'ın yönetimine el koyan İngiltere Urabi Paşa'yı da yargılayarak sürgüne göndermiştir.¹⁴¹

1880-82 yılları arasında Urabi Paşa ve beraberindekiler kendilerini “El-Hizb el-Vatani” olarak adlandırmışlardır. Yani vatan hizbi ya da partisi manasına gelen bu isimle Mısır'ın başkaları tarafından yönetilmesine karşı çıkmışlardır. Hüseyin el-Marsafi, hiziplerin kişisel çıkarlara işaret ettiğine ve ülkeyi böldüğüne, oysa ümmet kavramının daha bütünleştirici olduğuna dikkat çekmiştir. Urabi Paşa'ya göre ise Mısır zaten pek çok hizip barındırmaktadır ve kendisinin temsil ettiği grup Batılıların “köylü” diye aşağıladığı ülkenin asıl yerlileridir.¹⁴²

Seylan adasına sürgüne gönderilen Urabi Paşa, Meiji hükümetinden de ilgi görmüştür. O dönemde İngiltere'nin başı çektiği Batılı güçlere yönelik eleştiriler Japon kamuoyunda artmıştır. Kendilerini ezilen Mısırlıların yerine koyan bazı Meiji hükümeti memurları, Tarım ve Ticaret Bakanı Tani Tateki öncülüğünde Seylan'ı ziyaret ederek Urabi Paşa ile tanışmışlardır. Hatta bu dönemde Japonya'da, Urabi Paşa'nın hayatına dair siyasi bir roman da yayınlanmıştır.¹⁴³

Urabi Paşa'dan ülkesinin bağımsızlık mücadelesini dinleyen Bakan Tani, Mısır halkının artık neredeyse köle haline gelmiş olmasını Avrupa medeniyetine özenme ve yabancı borçlanmaya bağlamıştır. Mısır'ın eski zenginliğinden eser kalmadığını gören Tani'nin kendi ülkesindeki Avrupalılaşma hareketlerini düşünmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Japonya'nın da Batılılaşmada Mısır'ı takip etmesi, Mısır ile aynı sonucu paylaşması demek olacaktır.¹⁴⁴

3.3. İngiliz İşgali

İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesindeki temel sebep Süveyş Kanalı'nın kontrolünü tamamen elinde tutmak istemesi ve başka bir güce kanal üzerinde söz sahibi olma hakkı tanımamasıdır. Ayrıca İngiltere hükümeti ve halkının Mısır maliyesine bağlı

¹⁴¹ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 41-45.

¹⁴² Timothy Mitchell, *Colonising Egypt* (Berkeley: University of California Press, 1991), 137-8.

¹⁴³ Mizuguchi, “From Ancient to Modern Times: A Retrospective of Japan's Relationship with the Middle East”: 96.

¹⁴⁴ Yukihiro Motoyama, J. S. A. Elisonas, ve Richard Rubinger, *Proliferating Talent: Essays on Politics, Thought, and Education in the Meiji Era* (Honolulu: University of Hawaii Press, 1997), 220-1.

çıkarları da, eğer Mısır hükümeti borçlarını ödeyemezse tehlikeye girecektir. İngilizler bir yandan da, Fransızların Mısır'ı ilk önce işgal etmelerini önlemeyi amaçlamışlardır. Başlarda Mısır'dan en kısa zamanda çıkacaklarını söylemiş olmalarına karşın, Sudan'daki karışıklıklar ve mali kriz Mısırlıların yine bir yabancı güç tarafından yönetilmesine yol açmıştır.¹⁴⁵

İngiltere, Mısır işgalini kendi adına değil, Hidiv'in otoritesini geri getirmek ve asileri cezalandırmak amacıyla yaptığını iddia etmiştir. İngilizler Mısır'da fazla kalmamayı planlamış olabilir, ama kaldıkları süre boyunca Mısır'ın kaynaklarını oldukça iyi kullandıkları ortadadır. Mısır'daki İngiliz yönetiminin temsilcisi Lord Cromer (Her Majesty's Agent and Consul General in Cairo¹⁴⁶) Mısır'da 24 yıl görev yapmıştır. Mısır'da da Hindistan'daki gibi İngiliz yöneticilerin altında bir yerli tabaka yaratmaya çalışmış ise de, başarılı olamamıştır. Çünkü Hindistan'ın aksine, Mısır'da hareket özgürlüğünü kısıtlayan uluslararası düzenlemeler vardı. Avrupalılara verilmiş olan kapitülasyonlarla birlikte Mısır hâlâ Osmanlı toprağıydı.¹⁴⁷ Diğer taraftan, 1892'de Tevfik Paşa'nın ölmesi ve yerine oğlu II.Abbas Hilmi'nin geçmesiyle otoritenin aslında kimde olduğu da ortaya çıkmıştır. Kendi bakanlarını seçmek isteyen yeni Hidiv, karşısında Lord Cromer'i bulmuş, ikili arasındaki çatışma yıllarca süregelmiştir.¹⁴⁸

Mısır'ın kötü durumda olan ekonomisini düzeltmek mümkün gözükmemektedir. Devlet gelirlerinin yarısından fazlası Mısır'ın borçlarını ödemek için kullanılmıştır. Bazı kesintiler yaparak durumu biraz da olsa düzeltmek adına Mısır ordusu dağıtılmış, yerine çoğunlukla İngiliz askerlerden oluşan küçük bir ordu kurulmuştur. Okulların pek çoğu kapatılmış ve devlet bürokrasisine daha az para ödeme yoluna gidilmiştir. Tüm bunların yanı sıra Sudan'da çıkan karışıklıklar ve İngiltere'nin Sudan ile uğraşmak istememesi Mısırlıların tepkisiyle karşılaşmıştır.¹⁴⁹

İngiltere'nin Mısır'ı nasıl bir zihniyetle işgal ettiğine de değinmeden olmaz. 1902-5 yılları arasında İngiltere Başbakanı olan Balfour, İngilizlerin Mısır'ı yönetmesinin bir gereklilik olduğunun, çünkü İngiltere'nin Mısır'ı çok iyi bildiğinin altını çizmiştir.

¹⁴⁵ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 51-2.

¹⁴⁶ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 48.

¹⁴⁷ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 170-3.

¹⁴⁸ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 50-1.

¹⁴⁹ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 47-8.

Mısır ve pek çok diğer Doğulu milletler tarih boyunca kendilerini yönetmeyi başaramamıştır. Şimdi onlar adına İngiltere'nin bunu yapması kötülükten ziyade bir lütuftur, çünkü İngiliz yönetimi diğer tüm yönetimlerden daha iyidir.¹⁵⁰

Mısır'da uzun yıllar kaldığı için gözlem yaparak Mısırlıları çok iyi tanıyan (!) Cromer da Balfour'un düşüncelerini fazlasıyla desteklemektedir. Avrupalıların aksine Mısırlılar, düşünmeyi beceremez, mantık yürütmesi söz konusu bile olamaz. Kendisine birşey sorulduğunda doğru düzgün cevap veremeyecek kadar kötü durumdadır. Dahası, kaldırımda yürümeyi bile beceremezler.¹⁵¹ Bu ifadelerin yanı sıra Cromer, *Modern Egypt* kitabında sömürgeci güç sistemini bir makineye benzetmektedir. Cromer'e göre genel anlamda siyaset, hammadde ve nihai üründen ibarettir. Bu tanımlama Mısır'a uygulandığında "hammaddelerin en hamı" olan Mısırlı ile karşılaşmaktadır.¹⁵² Makineyi besleyen kaynaklar Mısırlılar olurken, güç merkezi de elbette kontrol etme yetisine sahip Batı'da olacaktır.¹⁵³

3.3.1. İşgale karşı Pan-İslamizm

İngiliz işgaline karşı yeterli askeri gücü olmayan Mısırlılar çözümü kalemleriyle savaşmakta bulmuşlardır. Zamanında Napolyon'un bıraktığı matbaa ve yönetimdeki Paşaların desteğiyle gelişen Mısır basını, işgal döneminde Mısırlıların sesi olmuştur. Daha çok Avrupai eğitim almış yazarlar ve devlet görevlileri kamuoyunu oluşturmak için gazeteleri birer araca dönüştürmüşlerdir. Bir yandan Osmanlı Devleti ve Avrupa'daki gelişmeleri izleyen Mısırlılar, halife olan Osmanlı Sultanı'na olan bağlılıklarını sürdürürken, diğer yandan güçlü bir Mısırlı kimliğinin de temellerini atmışlardır.¹⁵⁴

İşgal altında yaşayan Müslümanlara Pan-İslamizm çatısı altında birlik kurulması gerektiği telkin edilmekle birlikte, İslam öncesi kültürlerine de sahip çıkmaları teşvik edilmiştir. Pan-İslamizmi Mısır'a getirmekle tanınan Cemaleddin Afgani, 1882'de Kalküta'daki Hintli Müslümanlara hitap ederken İslam öncesi sahip oldukları ihtişamı hatırlatmış, aynı şekilde Urabi Paşa da Mısır'da piramitlerin inşa edildiği Firavunlar

¹⁵⁰ Edward W. Said, *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, 4. Baskı (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 42-3.

¹⁵¹ Said, *Şarkiyatçılık*, 48.

¹⁵² Mitchell, *Colonising Egypt*, 157-60.

¹⁵³ Said, *Şarkiyatçılık*, 54.

¹⁵⁴ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 182.

dönemini örnek göstermiştir. Bu açıdan Müslümanların ayrı ayrı yaşadıkları topraklar kendi anavatanlarını oluşturur iken, ümmet ve İslam birliği bir üst vatan olarak sunulmaya çalışılmıştır.¹⁵⁵

Yüzyıllardır farklı coğrafyalarda ve kültürlerle yaşayan Müslümanlar için tekil bir yapının varlığından söz edilememektedir. Aynı Japonya’da olduğu gibi, insanlar yerel bir sadakat duygusu geliştirmiş, ailelerine, köylerine, mesleki loncalarına ve diğer birliklere bağlı kalmışlardır. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, devlet sisteminin güçlenerek daha geniş anlamda sadakat talep etmesiyle işler değişmiştir. Müslüman toplumlar için halifenin Sultan olduğu Osmanlı Devleti, artık sadakatin yöneltmesi gereken bir teşekkül haline gelmiştir. Böylece Müslüman kimliği Osmanlı Devleti ile siyasal dayanışmayı da içinde barındırmaya başlamıştır.¹⁵⁶

Yasal olarak Osmanlı toprağı olan ama fiilen İngiliz işgali altında bulunan Mısır’daki Müslümanlar için bu kimlik daha farklı anlamlar taşımaktadır. Osmanlı Devleti’nin birlik ve bütünlüğünün korunması Endonezya’da yaşayan Müslümanlara nazaran muhakkak Mısırlıları daha çok ilgilendirmektedir. Mustafa Kamil’in *Şark Meselesi* kitabında bahsettiğı üzere, Avrupa’nın Osmanlı toprakları üzerine planlarını bozmak için tüm Müslümanların halife olan Sultan’ı desteklemesi icap etmektedir. Kamil’e göre, Türkiye’nin desteklenmesi İngilizlere karşı Mısır’ın desteklenmesi ile aynı şeydir. Mustafa Kamil ile aynı düşünen ve gazetesi *el-Liva*’da Osmanlı’yı destekleyen yazılar yazan başka Mısırlılar olmasına rağmen, 1906’da Lord Cromer’e gönderilen isimsiz bir mektup, Mısırlıların yaşadığı ikilemi ortaya koymaktadır.

İnsan olarak Osman’ın evlatlarını sevmeyiz; meme emen bebekler onların işlerini ve Mısırlıları kuru otlar gibi ayakları altında ezdiklerini bilirler. Ama Müslüman olarak bizim kardeşlerimizdirler; kutsal yerler ve kutsal emanetler Halife’nin elindedir. Halife, Bayezid kadar bahtsız, Murad kadar zalim ya da İbrahim kadar deli olsa bile Tanrı’nın gölgesidir ve her Müslüman, efendisinin işini yaparken çocuğunu kurdun yeme ihtimali olsa dahi, efendisine hevesle hizmet eden bir hizmetçi gibi, Halife’nin çağrısına koşmalıdır. Sultan’ın çağrısı imanın çağrısıdır.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Dennis Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)”, *Islam And The Modern Age* 11, sayı 3 (Ağustos 1980): 233-42.

¹⁵⁶ Israel Gershoni ve James P. Jankowski, *Egypt, Islam, and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood, 1900-1930* (Oxford University Press, 1986), 6-7.

¹⁵⁷ Gershoni ve Jankowski, *Egypt, Islam, and the Arabs*, 7-9.

Mısırlıların durumunun özel olduğunu belirtmek isteyen Muhammed Abduh, 1888’de Şeyhülislam’a yazdığı mektubunda Mısırlıların Arap ve Müslüman kimliklerinin yanı sıra, yaşadıkları topraklara özgü kimliklerini de binlerce yıldır koruyageldiklerinden bahsetmiştir.¹⁵⁸ Bu sav bir bakıma binlerce yıldır aynı soydan geldiğine inanılan Japon İmparatorunu ve Japon halkını çağrıştırmaktadır. Japonlar da Çin’den alıp benimsedikleri Konfüçyüslük, yazı sistemi ve mimari gibi unsurlara rağmen, her nasılsa yaşadıkları toprağın kültürünü de devam ettirmeyi başarmışlardır. Belki de, bu yüzden Mısırlılar kendilerini Japon halkına benzer bulmakta ve onların gittikleri yoldan giderlerse başarılı olacaklarını düşünmektedirler.

3.4. Rus Japon Savaşı’nın Mısır’daki Yansımaları

Savaştan yıllar sonra Çin’in ilk devlet başkanlarından olacak Sun Yat-sen, savaş sırasında Süveyş Kanalı’ndan geçerken yerli halktan bir adam kendisine Japon olup olmadığını sormuştur. Sun’un kaydettiğine göre, geniş anlamda bir Asyalı ırka mensup bu Arap’ın sevinci sınırsızdır. Avrupalı olmayan bir gücün modern teknolojiyi kullanarak Avrupalı bir gücü yenmesi sömürge dünyasında bir dönüm noktası olmuştur. Bu noktadan itibaren Japonya’nın zaferi, sömürge olan Asya milletlerinin daha aktif ve bilinçli bir şekilde milliyetçiliğe yönelmelerini tetiklemiştir.¹⁵⁹

Hâlihazırda bir milli bilinç oluşturmuş olan Mısır’da, İngiliz işgali ile sömürgecilik karşıtı hisler de güçlenmiştir. Artık Batı zihniyetinin nasıl olduğunu kavrayan Mısır halkı, Japonya’nın Mısır’ın modernleşmesinde nasıl bir model olabileceğini tartışmaya başlamıştır. Osmanlı tebaası ya da genel olarak Arap kimliğinden farklı bir Mısır mirası ve coğrafyasına dayalı kimlik geliştirilerek, daha önce de belirtildiği üzere, Mısırlıların soyu Firavunlara kadar dayandırılmıştır.¹⁶⁰

Pan-İslamizm söylemlerinden aradıklarını bulamayan pek çok Müslüman gibi Mısırlılar da artık bir Asya birliğine yönelmeye başlamıştır. Ortada kendi gücüyle modernleşmeyi başaran ve Rusya’yı yenen, bir Asya gücü olan Japonya vardır. Mısır gazetelerindeki makalelere bakılırsa Japonya’nın tüm Asya’yı birleştirerek Batı

¹⁵⁸ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)”, 246.

¹⁵⁹ Kowner, “Between a colonial clash and World War Zero: The impact of the Russo-Japanese War in a global perspective”, 19.

¹⁶⁰ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 219-22.

empreyalizmine karşı durmaması için ortada bir sebep gözükmemektedir. Mısırlılar bir yandan da, büyük güçlerin arasına girmeyi başaran Japonya'nın daha az gelişmiş diğer Asyalılara medeniyeti getireceğini savunmaktadırlar. Japonya'nın zaferi Mısır halkını o kadar etkilemiştir ki, müşterisinin kafasına Japonya haritası çizen berberden, vatanperver Japon kadınlarını öven şiirler yazan şairler ve bu şiirleri ezberleyen küçük çocuklara kadar, ilginç gelişmeler olmuştur.¹⁶¹

Halkın sevinç gösterilerinin yanı sıra, Mısır entelektüelleri de Japonya'nın başarısının altında yatan nedenleri açıklamaya koyulmuşlardır. Japonların vatanperverlikleri ve fedakarlıkları, Japon İmparatoruna olan sadakatleri ve samurai ahlakı zaferin temelini oluşturmuştur. Muhakkak ki, Japonya kendi kültürünün en iyisini muhafaza ederek, Batı'dan da en iyi özellikleri almış, böylece büyük güç olmayı başarmıştır. Mısırlılar bu olup bitenlerden kendilerine de pay çıkarmayı ihmal etmemişlerdir. Mısır'ın modernleşmesi Japonya'dan neredeyse 70 sene önce başladığı için Mehmet Ali Paşa'nın Batı'ya öğrenciler göndermesinin Japonya tarafından örnek alındığı da ortaya atılmıştır.¹⁶²

Bu noktada eğitimin önemi gün yüzüne çıkmaktadır. Mısır basınına göre Japonya'daki durumun aksine, Mısır'da vatanperverler yetiştirecek zorunlu bir eğitim sistemi yoktur. Yabancıların kurdukları okullarda yetişen Mısırlılar vatanperverlikten yoksun genel bilimlere dayalı eğitim alabilmişlerdir. Ayrıca devlet okullarının sayısının az olması Mısır için İngiliz işgalinden kurtulmayı da zorlaştıran bir durumdur. *El-Liva* ve diğer bazı gazetelere göre ise, eğitimin yanı sıra Anayasa da önemlidir. Bunun kanıtı da yenilen Rusya'da gerçekleşen devrim ve fitili ateşlenen Anayasa ateşidir.¹⁶³

Mısır da Japonya'nın izinden yürüyerek eğitim ve hükümet reformu yapıp, endüstrisini de geliştirebilir, Batı'yı yüzeysel olarak taklit etmek yerine yeni sentezler üretebilir ve ekonomik bağımsızlığını elde edebilirse, İngiliz işgalinden kurtulabilecek ve egemenliğini kazanacaktır. Artık uyanmış olan Mısırlıların da eski ihtişamlı devletlerini yeniden canlandırmaları, Japonya'da olduğu gibi bir restorasyon yapmaları gerekmektedir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, s.224-6.

¹⁶² Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 228-30.

¹⁶³ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 231-2.

¹⁶⁴ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 235-41.

İğneyi kendine batırmayı bilen bazı milliyetçi yazarlar da Mısır'daki İngiliz işgalini Mısırlıların karakterine dayandırarak, kendi ülkelerinin sömürgeye dönüşmüş haliyle, önce Çin'i sonra da Rusya'yı yenen Japonya'yı karşılaştırmışlardır. Onlara göre Asya'daki en geniş topraklara sahip ülkeyi ve Avrupa'daki yine en büyük ülkeyi yenebilen Japonlar ile Mısırlılar arasındaki fark zihniyete bağlıdır. Eğitime önem veren Japonlar 'karakterin oluşmasına' önem verip üretkenliklerini artırırken, Mısırlılar rahatlık ve zamanlarını boşa harcama eğilimindedirler.¹⁶⁵

Savaşın ardından 1906'da Tokyo'da toplanan Dinler Konferansı, Müslümanlar arasında, Japonların Müslüman olacağı fikrinin yayılmasına neden olmuştur. Japonlar kendi bilimsel ve sosyo-ekonomik gelişmelerine en uygun din olan İslam'ı seçeceklerdir. Bunun için de Mısır, İslamı öğrenmek için gelecek olan Japon bilim insanlarını karşılayacak durumda olmalıdır. El-Ezher'deki eğitimin artık zamanı geçmiştir. İslami eğitim yeniden yapılandırılmalı, böylece yeni yetişen İslam alimleri tüm dünyaya yayılarak faaliyette bulunmalıdır. Japonlar modernleşme ile Doğu'nun lideri olmuşlardır, ama eğer Müslüman olurlarsa ümmetten de olacaklardır.¹⁶⁶

Dinler konferansı sırasında Japonya'da bulunan Mısırlı şeri hukuk uzmanı Ali Ahmed El-Jarjawi gözlemlerini bir kitap olarak yayınlamıştır. El-Jarjawi de Japonların Müslüman olmalarının önündeki tek engelin grup sadakati ve vatanperverlikleri olduğunu belirtmekle birlikte, bu özelliklerinin bağımsızlığın kaynağı olduğunu da ifade etmiştir. Japonların Müslüman olması için büyük ihtimalle İmparator Meiji'nin de Müslüman olması lazımdır ki, El-Jarjawi'ye göre erdem ve modernitenin temsili olan İmparatorun tek eksiği İslami irşaddan mahrum olmasıdır.¹⁶⁷

3.5. Siyasi Partiler

1907'ye gelindiğinde, Pan-İslamist duyguların yoğunlaşması, İngiliz işgalinin neden olduğu baskılar ve tabii ki, Japonya'nın Rusya'ya karşı zaferi nedeniyle siyasi partilere verilen önem artmıştır. Mevcut üç siyasi parti Halk Partisi (Hizb el-Umma), Anayasal

¹⁶⁵ Mitchell, *Colonising Egypt*, 109-110.

¹⁶⁶ Dennis Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil", *Hamdard Islamicus* 17, sayı 1 (Spring 1994): 90-2.

¹⁶⁷ Michael Laffan, "Making Meiji Muslims: The Travelogue of Ali Ahmad Al-Jarjawi", *East Asian History*, sayı 22 (Aralık 2001): 153-7.

Reform Partisi (Hizb el-İslah el-Dusturi) ve Mustafa Kamil liderliğindeki Hizb el-Vatanî'dir.¹⁶⁸ Söz konusu üç partinin yöntemleri farklı olsa da, üçü de bağımsız bir Mısır Devleti'nin kurulmasını hedeflemiştir. Toplumsal reform ihtiyacını savunan partilerin bir diğer ortak noktası ise fikirlerini yaymak için gazeteleri etkin şekilde kullanmış olmalarıdır.¹⁶⁹

Kırsal kesimden gelen ve hükümette baskın olan Türk-Mısırlı aristokrasi ile anlaşamayanların kurduğu parti Halk Partisi olmuştur. Partinin kurucusu başka biri olsa da en öne çıkan üyesi, partinin gazetesi *El-Ceride*'nin editörü olan Ahmed Lütfi El-Seyyid'dir. Mısır milletinin oluşturulması için reformun kaçınılmaz olduğunu düşünen El-Seyyid ve partisi, Pan-İslamizme karşı bir duruş sergilemiştir.¹⁷⁰ Parti bir yandan da Mısır'ın bağımsızlığı için İngilizler ile işbirliğinin lazım olduğunu ileri sürmüştür.¹⁷¹

Mustafa Kamil'in partisi Pan-İslamizmi savunan, dolayısıyla Osmanlı Sultanı ve Mısır Hidivi tarafından desteklenen bir parti olmuştur. Partinin Arapça adından anlaşılacağı üzere vatan ve vatanperverlik kavramları ön plana çıkarılmıştır. Mısır'ın bağımsızlığı için Pan-İslamizm çözüm yolu olarak görülmüş olsa bile, amaç Osmanlı Devleti'nden de bağımsız bir Mısır'a kavuşmaktır.¹⁷² Partinin sözcüsü durumundaki gazete *El-Liva*'daki yayınlar da Hristiyan birliğinin Balkanları Osmanlı'dan kurtardığına vurgu yaparak, aynı şekilde bir İslam birliğinin de Mısır'ı Avrupa hegemonyasından kurtarabileceğini savunmaktadır.¹⁷³

Bir diğer parti ise *El-Müeyyed* gazetesinin sahibi Şeyh Ali Yusuf tarafından kurulan Anayasal Reform Partisi'dir. Bu parti diğer iki partiye bir tepki olarak ve Hidiv'in desteğiyle kurulmuştur. Halk tarafından pek destek görmeyen parti de zaten kurucu liderinin ölümünden sonra dağılmıştır.¹⁷⁴ Hidiv'in böyle bir partiye ihtiyaç duyması *Entente Cordiale*'den sonra İngilizler ile yakınlaşması ve sonuç olarak da Mustafa Kamil ile arasının açılmasından kaynaklanmıştır.¹⁷⁵

¹⁶⁸ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 58-60.

¹⁶⁹ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 224.

¹⁷⁰ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 225-6.

¹⁷¹ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 70.

¹⁷² Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 225.

¹⁷³ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 60-1.

¹⁷⁴ Vatikiotis, *The History Of Egypt*, 228-9.

¹⁷⁵ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 79.

Mustafa Kamil'in de 1908'de ölmesinin ardından Hizb el-Vatanî'nin kaderi çok farklı olmamıştır. Kamil'in yakın arkadaşı Muhammed Ferid parti lideri olarak seçilmiş, ancak Kamil kadar iyi bir hatip olamaması aranan desteğin de yeterince elde edilememesine sebep olmuştur. Hizb el-Vatanî'nin destekçileri de, farklı fikirlerin peşinden giderek dağılmışlardır. 1908 Devrimi ve Osmanlı anayasasının tekrar yürürlüğe girmesi Mısır'daki milli hareketi heyecanlandırmış, fakat Jön Türklerin İngiltere yanlısı olmaları ve Mısır ile pek ilgilenmemeleri sonucu değişen bir şey olmamıştır. Nitekim, Avrupa'da Mısır'ın bağımsızlığı için çalışmalar yürütülmüş ise de, İngiltere'ye karşı bağımsızlık ilan edilmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasını bulacaktır.¹⁷⁶

¹⁷⁶ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 62-8.

4. MUSTAFA KAMİL PAŞA (1874-1908)

4.1. Mustafa Kamil Paşa Kimdir?

Mustafa Kamil, kimilerine göre İngiliz işgaline karşı Pan-İslamist duygularla hareket ederek aşırı milliyetçi davranış sergileyen biri,¹⁷⁷ kimine göre ise modern Mısır milliyetçiliğinin babası olduğu öne sürülen biridir.¹⁷⁸ Aslında Mısır milliyetçiliğinin mi yoksa Mısır vatanperverliğinin mi kurucusu¹⁷⁹ olduğunu tartışmak gerekmektedir. Mustafa Kamil'in konuşmalarına ve yazılarına bakıldığında, savunduğu fikirlerin bugün anladığımız milliyetçilikle pek alakası olmadığı ortadadır. Kamil için vatan olan Mısır değerlidir ve vatanın bağımsızlığı için can pahasına çalışmak gerekir.

Mustafa Kamil 14 Ağustos 1874 tarihinde, daha sonra dost olacağı ve kendisini maddi olarak da destekleyecek Mısır Hidivi, II. Abbas Hilmi ile aynı yıl doğmuştur.¹⁸⁰ Babası, Mehmet Ali Paşa'nın modernleşme hareketleri amacıyla açtığı askeri okullardan birinde okuma fırsatı bularak devlet görevlisi olmuştur. Annesi ise yine aynı askeri okuldan mezun olan önemli bir mevkide bulunan bir komutanın kızıdır.¹⁸¹ Yani, Mustafa Kamil pek çok Mısırlı'ya nazaran iyi bir ailede doğmuş ve modernleşmenin nimetlerinden faydalanmıştır.

İleride Pan-İslamizm savunuculuğu yapan Kamil'in aldığı tek din eğitimi bazı yazarlara göre beş yaşında başladığı ve bir yıl süren Kur'an okuma öğreniminden ibarettir. Daha sonra hep seküler okullara devam ederek Hidivliğe bağlı hukuk okuluna

¹⁷⁷ George Haddad, "Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam", *The Muslim World* 63, sayı 2 (Nisan 1973): 132.

¹⁷⁸ Nadav Safran, *Egypt in Search of Political Community: An Analysis of the Intellectual and Political Evolution of Egypt, 1804-1952* (Cambridge: Harvard University Press, 1961), 85.

¹⁷⁹ Juliette Adam, *L'Angleterre en Egypte* (Paris Impr. du Centre, 1922), 144.

¹⁸⁰ Arthur Goldschmidt, *Biographical Dictionary of Modern Egypt* (Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000), 2 ve 101.

¹⁸¹ Mohamed Anouar Moghira, *Moustapha Kamel l'Egyptien (1874-1908): L'homme et l'oeuvre* (Editions L'Harmattan, 2007), 16-17.

gitmiş, geleneksel müslüman eğitimi ile teması oldukça az olmuştur. Bu da yeni yükselen orta sınıfın bir üyesi olduğunu göstermektedir.¹⁸²

Mustafa Kamil'in Mısır milliyetçiliği açısından ön plana çıktığı ilk önemli olay, henüz 18 yaşında bir öğrenciyken İngiltere yanlısı gazete *El-Mukattam*'ın önünde düzenlediği ve Kahire'deki lise öğrencilerinin de katıldığı protesto gösterisidir. Kamil bu gösteriyi İngilizlere karşı Hidiv Abbas Hilmi'yi desteklemek için yapmıştır. Kariyeri boyunca Kamil de, Hidiv'den maddi ve manevi destek görecektir.¹⁸³ Bu dönemde ayrıca okuduğu fakültenin öğrencilerinin çıkardığı *El-Medrese* gazetesini yayınlamıştır.¹⁸⁴

Mustafa Kamil, 1891'de hukuk fakültesine girerek avukat olma amacını Mısırlıları ve Mısır'ın davasını savunmak, Mısırlıların bağımsızlık, adalet ve özgürlük arzularını teşvik etmek olarak açıklamıştır. Bir yıl sonra devam ettiği Kahire'deki Fransız hukuk okulu ileride Fransa'yı Mısır'ın tarafına çekmek için yapacağı çalışmalara temel oluşturmuştur. Aynı yıl tanıştığı Hidiv Abbas Hilmi hem Kamil'in Fransa'da avukatlık lisansını alması için, hem de sonraki yıllarda İngiliz işgaline karşı mücadele verirken maddi destek sağlayacaktır.¹⁸⁵

1894'de Toulouse Üniversitesi'nden lisansını aldıktan sonra kardeşlerine yazdığı mektubunda artık özgürlük savaşına hazır olduğunu ilan etmiştir. Aynı yıl Mısır'a dönerek hızlı bir şekilde çalışmalarına başlamıştır.¹⁸⁶ Urabi Paşa'nın takipçilerinden Latif Salim'in kurduğu, o dönemde resmi bir siyasi partiden ziyade bir hareket olan Hizb el-Vatanî'nin¹⁸⁷ başına geçmesi de Mısır'a dönmesiyle olmuştur. Bir yıl sonra Fransız meclisine bir dilekçe vererek, insan hakları savunucusu olan Fransa'dan Mısır halkını kurtarmasını talep etmiştir.¹⁸⁸

Etkileyici bir hitabet yeteneği olan Mustafa Kamil modern Mısır'ın en büyük hatibi olarak kabul edilmekle birlikte, aynı zamanda İngiliz işgali sonrasında halka açık

¹⁸² Safran, *Egypt in Search of Political Community*, 86.

¹⁸³ Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)", 261.

¹⁸⁴ Ş. Tufan Buzpınar, "Mustafa Kamil Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 309.

¹⁸⁵ Moghira, *Moustapha Kamel l'Egyptien (1874-1908)*, 51-2.

¹⁸⁶ Moghira, *Moustapha Kamel l'Egyptien*, 53-4.

¹⁸⁷ İngilizce kaynaklarda National Party, Nationalist Party ve Patriotic Party olarak çevrilen partinin Vatanperver Parti çevirisi anlam olarak daha doğru olsa da, bu çalışmada mümkün olduğu kadar asıl ismin kullanılması doğru bulunmuştur.

¹⁸⁸ Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)", 61-2.

konuşma yapan ilk kişi olmuştur.¹⁸⁹ Mustafa Kamil hayatının geri kalanını silahlı, düzensiz ve Urabi yenilgisi sonrası İngiltere gücünden korkmakta olan Mısır halkı için Mısır'ın bağımsızlığı adına mücadele vererek geçirmiştir. Ona göre İngiliz işgalinin sona ermesi için çözüm bir devrim değildir. Hukuk eğitimi almış olmanın verdiği haklar ve yükümlülükler bazında düşünme yetisiyle, bağımsızlığın yalnızca ikna yoluyla gerçekleşeceğine inanmıştır.¹⁹⁰

“Mısırlı olmasaydım Mısırlı olmayı dilerdim”¹⁹¹ diyecek kadar vatanperver olan Kamil, Mısırlıları parlamenter hükümete hazırlamak için modern eğitim yöntemlerini kullanmıştır. 1898’de kurduğu okul ile Mısırlı gençlere milliyetçilik ya da daha doğru bir ifadeyle, vatanperverlik ideolojisini aşılamıştır. 20. yüzyılın başlarında gelişen Pan-İslamist harekete destek vermiş, Osmanlı Sultanı’nı İslam halifesi ve İslam birliğinin başı olarak kabul etmiştir. İslamı Mısır milliyetçiliğinin gelişmesi için bir araç olarak kullandığı ifade edilmektedir.¹⁹²

Mustafa Kamil Avrupa basınına aktif olarak kullanmış, 1895’ten 1908’e kadar *Le Figaro*’dan *The Times*’a kadar pek çok Avrupa gazetesinde yazıları yayınlanmıştır. Mısırlıların Avrupalılara gerçekleri anlatabilmek için yapabilecekleri en iyi şeyin mümkün olduğunca çok dilde, özellikle de İngilizce ve Fransızca yayın yapmak olduğunu düşünen Mustafa Kamil, mezkur tarihler arasında her yaz Fransa’da basın faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁹³

1900 yılında kendi gazetesi *El-Liva*’yı yayınlamaya başlamıştır. Gazetede yayınlar İngiliz işgalinin sonlandırılması ve bunun da Osmanlı’nın desteğiyle mümkün olacağına dairdir.¹⁹⁴ Hidiv Abbas Hilmi’nin, Lord Cromer’i kızdırmak için *El-Liva*’ya bir süre destek vermiş olma ihtimali bulunmaktadır. Gazetesinde Pan-İslamizmi savunduğu ve halife olan Padişah’a destek verdiği için İstanbul ile arası iyi olmuştur. Avrupa seyahatleri arasında İstanbul’da da sık sık bulunmuş, 1899’da Müttemeyyiz ve

¹⁸⁹ Haddad, “Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam”, 132.

¹⁹⁰ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 55.

¹⁹¹ Mustafa Kamil, “Ce que veut le parti national, discours-programme prononcé le 22 octobre 1907 au théâtre Zizinia” (Le Caire, 1907), 8.

¹⁹² Max Meyerhof, “Mustafa Kamil Pasha”, *The Encyclopedia of Islam* (Leiden: E.J. Brill, 1993), 715-6.

¹⁹³ Ziad Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya’qub Sannu”, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 28, sayı 1 (2008): 170–3.

¹⁹⁴ Buzpinar, “Mustafa Kamil Paşa”, 310.

1904’de Paşa ünvanı almıştır.¹⁹⁵ Bu süreçte *El-Liva*’nın Padişah tarafından desteklendiği de bazı Avrupa yayınları tarafından öne sürülmüşse de, Mustafa Kamil bunu inkar etmiştir.¹⁹⁶

Bir önceki bölümde bahsedildiği gibi, 1907’de Hizb el-Vatanî’nin artık resmi olarak başına geçmiştir. Ancak 1908’de veremden dolayı ölmesiyle ne partisinin ne de Mısır’ın geleceği hedeflediği yolda ilerleyebilmiştir. Goldschmidt ve Hourani’ye göre, Kamil eğer 1908’de ölmeseydi Mısır hakettiği özgürlüğünü daha erken kazanabilecekti.¹⁹⁷

Bazı Mısırlı tarihçilere göre, Kamil’in 18 yıllık çabası Mısır’daki modern milliyetçi hareketin temelini oluşturmuş, 1919’daki İngiltere karşıtı devrim için ön ayak olmuştur.¹⁹⁸ Mustafa Kamil hayattayken Mısır’ı birleştirmeyi başaramamış olsa da öldüğünde cenaze törenine binlerce insan katılmış, kendisiyle aynı görüşte olmayan, hatta karşı duranlar bile o gün saygı göstermiştir. Hatta bazı rakip gazeteler bile ofislerini kapatmış, yollar insanlarla dolarak tıkanmış, trafik kilitlenmiştir. Cenaze yürüyüşüne katılan çok sayıda öğrencinin önünde polisler de yer almıştır.¹⁹⁹ Yine Hourani’ye göre Kamil’in cenazesi yaklaşık 60.000 Mısırlı’nın katılımıyla “yeni milli ruhun ilk büyük halk manifestosuna”²⁰⁰ dönüşmüştür. Mustafa Kamil’in Mısırlı gençler üzerindeki etkisi sorgusuz sualsiz onun peşinden gidenler için şarabın sarhoşluk veren etkisi olarak tanımlanmaktadır.²⁰¹

Kamil’in yakın arkadaşı olan Pierre Loti de Juliette Adam’a yazdığı mektuplarda üzüntüsünü belirtmektedir. Mısır üzerine yazdığı kitabı *La Mort de Philae*’yi Mustafa Kamil’e ithaf eden Loti’ye göre Mustafa’nın ölümü Mısırlılar için talihsizlik iken, İngilizler için sevinç kaynağıdır.²⁰² Ancak Mısırlılar Kamil’in bıraktığı yerden özgürlük mücadelelerine devam edecektir. Hizb el-Vatanî’nin başına geçen

¹⁹⁵ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)”, 262-4.

¹⁹⁶ Hilal Görgün, “Mısır’da XIX. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kamil”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 4 (2000): 115.

¹⁹⁷ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)”, 265.

¹⁹⁸ Haddad, “Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam”, 138.

¹⁹⁹ Dennis Walker, “British Colonial Rule in Egypt: The Cultural And Political Formation Of Mustafa Kamil’s Independence Movement”, *Hamdard Islamicus* 16, sayı 1 (1993): 90-1.

²⁰⁰ “the first great popular manifestation of the new national spirit”

²⁰¹ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)”, 277-84.

²⁰² *Lettres de Pierre Loti à Madame Juliette Adam* (Paris: Librairie Plon, 1924), 192-3.

Muhammed Ferid, Kamil kadar etkili bir liderlik yürütememiş olsa da, 1922 sonrası Mısır siyaseti ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinde fikirleri etkili olmuştur. Ayrıca, vatanperverlik düşüncesine verdiği önem Bengal ve Hindistan'daki milliyetçi Hinduların bile ilgisini çekmiştir.²⁰³

1950'lerde yayınlanan ve İngiliz işgalini anlatan ilk film olma özelliği de taşıyan *Mustafa Kamil* filmi de, baş kahramanını "Vatanın Şehidi" olarak adlandırmaktadır. Film, Mısır'daki milli harekete can veren ve halkının ülküsü adına canını feda eden liderin hikayesini anlatmaktadır.²⁰⁴ Şehidine sahip çıkan Mısır, Mustafa Kamil için bir türbe yaptırmış ve Kahire'deki meydanlardan birine adını vererek heykelini dikmiştir.²⁰⁵

4.2. Mustafa Kamil ve Fransa

Fransa'da eğitim alarak, Fransızca'ya hakim olan Mustafa Kamil için bu dile karşı duygusal bir bağ oluşmuştur. İngiliz işgali sırasında Fransa'nın bıraktığı izlerin silinmeye çalışılmasına karşı çıkmış, bu durumu da Fransız kamuoyunu Mısır'ın tarafına çekmek için kullanmaya çalışmıştır. Ayrıca Lord Cromer ve sonraki İngiliz yetkililerin Mısır'daki eğitim dilini İngilizce yapmaya çalışmaları da, işgale kadar Mısır ve Fransa ortaklığında kurulmuş okulların ortadan kaldırılmasına yönelik bir hareket olarak görülmüştür. Fransız okullarının İngiliz sistemindeki okullardan bir diğer farkı da eğitim dilinin Arapça bırakılarak Mısırlı öğrencileri Fransızlaştırma derdinin olmamasıdır.²⁰⁶

Kamil'e göre Mısır'ın düştüğü durum Fransızların öğrettiği özgür ve bağımsız olma hakkından çok farklıdır. Fransızlardan vatanperverleri sevmeyi ve hainlerden nefret etmeyi de öğrenen Mısırlılar için İngilizlere karşı durmak en doğal tutumdur.²⁰⁷

²⁰³ Dennis Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil", *Hamdard Islamicus* 17, sayı 1 (Spring 1994): 93-6.

²⁰⁴ Joel Gordon, "Film, Fame, and Public Memory: Egyptian Biopics from Mustafa Kamil to Nasser 56", *International Journal of Middle East Studies* 31, sayı 1 (1999): 65.

²⁰⁵ Buzpınar, "Mustafa Kamil Paşa", 310.

²⁰⁶ Dennis Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)", *Islam And The Modern Age* 11, sayı 4 (Kasım 1980): 329-37.

²⁰⁷ Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)", 333.

Avrupa'daki ilk siyasi konuşmasını Toulouse Üniversitesi'nde yapan Mustafa Kamil'i dinlemeye çok sayıda gazeteci ve yazar gelmiştir. Konuşmasına İngiliz işgalinin yasadışı olduğu beyanıyla başlamıştır.²⁰⁸ Artık “Mısırlıları Mısır'a ve Mısır'ı Mısırlılara verme” vakti gelmiştir. Bilim ve edebiyatı besleyerek geliştiren Fransa, Mısırlıların Avrupa'ya tanıtılmasına yardım etmeli ve Mısır'ın kurtarıcısı olmalıdır. Mısır da kendi kültürünü ve Fransız bilimini sentezleyerek kendi kendini yönetebilir hale gelecektir.²⁰⁹

İngilizlerin İslam'ı kötüleyen broşürler ve kitaplar yayınlamasını Fransızlara şikayet eden Kamil²¹⁰, Napolyon'un işgali sırasında kendisini Müslüman olarak tanıttığını akla getirmektedir. Acaba İngilizler de Fransızlardan daha Müslüman olduklarını söyleselerdi nasıl bir etki bırakırlardı?

Mustafa Kamil bir yandan Fransızları kendi tarafına çekmeye çalışsa da aslında Fransa'ya çok da güvenilemeyeceğinin farkındadır. Ne de olsa Fransa da İngiltere gibi bir Avrupa gücüdür. 1895'de Hidiv Abbas Hilmi'nin sekreterine yazdığı mektup bu düşüncesini ortaya koymaktadır: “Her gerçekçi insanın bildiği gibi, milletler yalnızca kendi çıkarlarını sağlarlar. İngilizler gibi Fransızlar da, bize sadık gibi davransalar bile, kendi siyasi çıkarları ne ise onu yapacaklardır.”²¹¹ Fransızlar da zaten İngilizlerin Mısır'dan çıkmasıyla Afrika'daki kendi emperyal çıkarlarını daha iyi gerçekleştirebilecekleri düşüncesiyle Kamil'e ilgi göstermişlerdir.²¹²

Paris'te henüz 21 yaşında bir öğrenciyken, Juliette Adam adında İngiltere karşıtı, nüfuzlu bir gazeteci bayanla tanışmış ve annesi gibi gördüğü Adam'ın vatanperverliğine atıfta bulunarak kendisinden yardım istemiştir. Böylece Adam'ın yayınladığı dergi *La Nouvelle Revue*'de yazma fırsatı yakalamıştır. Buna karşılık, 1900'de kendi gazetesi *El-Liva*'yı çıkarırken de Adam'dan Mısırlıların vatanperverliğine yönelik bir makale yazmasını rica etmiştir.²¹³ Kamil, kendisine

²⁰⁸ Ziad Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya'qub Sannu”, 177.

²⁰⁹ Mustafa Kamil, *Egyptiens et Anglais* (Paris: Librairie Academique Didier, 1906), 5-43.

²¹⁰ Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 39.

²¹¹ Ziad Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya'qub Sannu”, 177.

²¹² Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 98.

²¹³ Haddad, “Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam”, 133-4.

vatanperverlik konusunda yazılar sağladığı için de Adam'a teşekkür ederek, mektuplarında vatanperverlik idealini Mısır'da yaymayı kendisine görev bilmiştir.²¹⁴

Kamil, İngiliz sömürgeciliğini eleştirirken Fransa'nın Cezayir ve Tunus'taki politikalarını bir süre görmezden gelmiştir. Çünkü İngiltere'ye karşı Fransa'yı kendi safında tutmak daha kârlı bir iştir. Ancak 1904'deki *Entente Cordiale* sayesinde Fransa, Afrika topraklarında istediğine sahip olurken, Mustafa Kamil ise Fransa'dan istediğini alamamıştır.²¹⁵

Kamil Fransa'nın er ya da geç kendi çıkarlarını düşüneceğinin farkında olmasına rağmen, *Entente Cordiale* onun için çok büyük hayal kırıklığı yaratmıştır. *Entente*'tan sonra Juliette Adam'a gönderdiği mektupta pek çok Mısırlı vatanperverin artık İngiltere'den ziyade Fransa'dan nefret ettiklerini ve İngilizlerin kendileriyle gülerек alay ettiklerini yazmıştır. Ayrıca İngiltere'ye seslenerek dünyadaki tüm antlaşmaların Mısır'ın ruhunu alamayacağını öne sürmüştür.²¹⁶ *Entente*'tan tam 2 ay sonra İskenderiye'de yaptığı konuşmasında da Fransa'yı öven cümlelerinden eser kalmamıştır.

Entente sonrası artık Fransa desteğini kaybeden Kamil için yeni Avrupalı alternatif ise Almanya olmuştur. 1905'de bir Berlin gazetesine yazdığı 2. Wilhelm ve İslam üzerine makalesinde tüm dünyadaki 300 milyon müslümanın Kaiser'i izlediğini ve hepsinin, Kaiser'in müslümanlar lehine faaliyetlerinden çok memnun olduğunu yazmıştır.²¹⁷

4.3. Lord Cromer'e Karşı Mücadele

İngiliz sömürge söylemine göre Mısırlılar, gerçek bir milli kimliğe sahip değildir ve İngilizlerin rehberliği olmaksızın kendilerini yönetmekten aciz, batıl inançlara sahip dini fanatiklerdir. *Modern Egypt* kitabında Lord Cromer, İslam'ın, Hristiyanlıktan

²¹⁴ Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)", 336.

²¹⁵ Ziad Fahmy, "Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya'qub Sannu", 180.

²¹⁶ Haddad, "Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam", 136.

²¹⁷ Jacob M. Landau, *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization* (Oxford, England : New York: Oxford University Press, 1990), 129.

farklı olarak insanlar arası ilişkilerde sevgi ve yardımseverlikten ziyade intikam ve nefret duygularını tahrik ettiğini savunmaktadır.²¹⁸

Buna karşılık Mustafa Kamil 1895’de Fransa’da yaptığı bir konuşmada Mısırlıların ne fanatik ne de Hristiyan düşmanı olduğunu belirtmiş, 1300 yıldır kardeş olarak gördükleri Kıptilerle birlikte yaşamış olmalarının bunun en büyük kanıtı olduğunu söylemiştir. Mısır’ın her zaman “medeni Avrupa” ve “vahşi Afrika” arasında bir aracı olduğunu, hatta misyonerlerin bile Mısır sayesinde kara kıtaya girdiğini anlatmıştır (Nous avons été toujours l'intermédiaire entre l'Europe civilisée et l'Afrique sauvage).²¹⁹ Bu sözleriyle Mustafa Kamil her ne kadar Mısır’ı yüceltmeye çalışıyorsa da, aynı kıtada yaşadığı diğer Afrika halklarına dair düşünceleri Batılı zihniyetinin ürünüdür.

Lord Cromer'e göre ayrıca, Mısırlıların Fransız kültürünü tercih etmelerinin nedeni İngiliz medeniyetinin üstünlüğünün farkına varamayan yarı eğitilmiş Doğulular olmalarıdır.²²⁰ Cromer’in yazdıklarını takip eden Mustafa Kamil, hem Mısır halkına hem de Fransızlara yaptığı konuşmalarda Cromer'e cevap vermekten geri durmamaktadır. Kamil’e göre Fransa’nın tercih edilmesi, Fransızların masumları zalimlerden kurtardığı hikayelerle dolu Fransa tarihine dayanmaktadır. Öte yandan İngilizler, sözlerini tutmamakta ve Mısır’ın zenginliğini sömürmeye çalışmaktadır. Mısırlıların eğitimini eleştiren Cromer’in idaresi boyunca devletin bütçesi hiçbir şey yapmayan İngiliz profesörlere akmış, işgal sonrasında öğrencilerin sayısı azalmıştır.²²¹

Kamil ve Cromer arasındaki tartışmalar süregelirken, 1906 yılında Dinşavay köyünde yaşanan bir hadise Kamil’in Cromer’e karşı üstünlüğüne zemin hazırlamıştır. Söz konusu köyde bir grup İngiliz askerinin güvercin vururken yangın çıkması ve köylülerle yaşanan çatışma sonucu hem köylülerden hem de askerlerden ölenler olmasıyla ortalık karışmıştır. Aynı yıl Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında yaşanan, Sina yarımadasının İngiltere tarafından Mısır toprağı olarak kabul edildiğı Taba meselesi de zaten İngiliz karşıtlığını, aynı zamanda da milli duyguları güçlendirmiştir.

²¹⁸ Ziad Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya’qub Sannu”, 179.

²¹⁹ Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 37-8.

²²⁰ Ziad Fahmy, “Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya’qub Sannu”, 180.

²²¹ Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 46-59.

Müslümanların yanı sıra Hristiyan Mısırlılar da Mustafa Kamil'in tarafına geçmiştir.²²²

Kamil'in Londra'ya gidip doğrudan İngiliz hükümetinden Lord Cromer'in görevden alınmasını talep etmesi ve İngiliz işgaline karşı söylemlerini artırması sonuç vermiş ve Cromer 1907'de emekliye ayrılmıştır.²²³ Böylece, Urabi Paşa'nın devrim girişiminden sonra ilk defa çok sayıda Mısırlı aktif siyasete katılmış, Hizb el-Vatanî de artık resmi bir parti olarak çalışmaya başlamıştır.²²⁴ Talihsiz bir olayla başlayan Dinşavay meselesi sıradan Mısırlıları Mustafa Kamil'e yakınlaştırmakla birlikte, o vakte kadar başarılamayan Müslümanlar ve Kıptiler arasında birliğin bu şekilde elde edilmesini sağlamıştır.²²⁵

4.4. Pan-İslamizm

Mustafa Kamil, Mısır'ın bağımsızlık mücadelesi boyunca halifelik makamına ve Sultan'a bağlı kalmış, Hicaz Demiryolları projesinin de önde gelen savunucularından olmuştur. Kamil'in Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri dini hassasiyetten öte taktikten ibarettir. Aslında İngiliz işgalinden kurtulmak isterken Osmanlı egemenliğinden de kurtulmak istemiştir. Aynı anda ikisini birden başaramadığı için birini kullanarak diğerini halletmeye çalışmıştır.²²⁶

Kamil ve takipçileri uluslararası ilişkileri geniş olarak Hristiyan Avrupa ve İslam şeklinde iki blok olarak görmüşlerdir. Müslüman blok, Batı emperyalizmine karşı Osmanlı Devleti etrafında toplanırken, Batılı devletler de bir nevi Pan-Hristiyan birliği kurmuştur. Bu durumda halife olan Sultan'dan kendisine sadık Müslümanları kurtarması talep edilmektedir.²²⁷

1908 Devrimi'nden sonra Mustafa Kamil'in geride bıraktığı ve yakın arkadaşı Muhammed Ferid'in liderliğini devraldığı Hizb el-Vatanî Mısırlıların da Osmanlı

²²² Goldschmidt, *Modern Egypt*, 60-1.

²²³ Buzpınar, "Mustafa Kamil Paşa", 310.

²²⁴ Goldschmidt, *Modern Egypt*, 61.

²²⁵ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, s.63.

²²⁶ Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 57-8.

²²⁷ Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 63-66.

meclisinde temsil edilmelerini talep etmişse de kabul edilmemiştir. Aslında Mısırlıların sırf Müslümanlar diye Türk egemenliği istedikleri doğru değildir. Mustafa Kamil de partinin hedefi olan “Mısırlılar için Mısır” fikrini savunmaktadır. Gelecekte Mısır ve Osmanlı Devleti’ni birleştiren tek bir devlet hayali kurulmamaktadır. Osmanlı Sultanı’nın konumu aynı Papa’nın Katolikler üzerindeki yetkisi gibi yalnızca dini bir otorite şeklinde olmalıdır. Kamil’in savunduğu Pan-İslam, Osmanlı’nın hiçbir zaman yönetmediği Endonezya gibi uzak bir Mısır’a işaret etmektedir.²²⁸

Kamil’e göre Mehmet Ali Paşa’nın, Mısır’ı Osmanlı’dan ayırma siyaseti hatalıdır. Osmanlılara karşı Mısır’ın düşmanca tavırlar sergilemesi her iki ülkenin de çıkarı açısından iyi değildir.²²⁹ Çünkü Mısır’ın meselesi İslam ‘ın meselesidir ve Mısır’ı İngiltere’ye bırakmak herşeyi İngiliz gücüne teslim etmek anlamına gelmektedir.²³⁰

Pan-İslamizmin uygulanabilmesi için İstanbul ve Uzak Doğu arasındaki ticaretin artması gerekmektedir. Hac döneminde Hacıları getiren gemiler, Hicaz Demiryolları gibi Osmanlı, Hintli ve Çinli müslümanları bir araya getirecektir. Bir bakıma tek bir egemen devlet altında olmaya gerek yoktur. Halifenin görevi müslümanlara önderlik etmektir, onları yönetmek değildir. İslam’ın, Batı’nın bir anti tezi olarak yeniden formüle edilmesiyle birlikte, Sultan’ın siyasi olarak desteklenmesi İslami bir görev haline gelmiştir. Tüm dünyadaki Müslümanlar hayatta kalmak için Osmanlı’nın devam etmesi gerektiğini farketmişlerdir. Karpat’a göre de anti tez olan Pan-İslam merkezdeki Sultanın değil, çevredeki müslümanların fikridir. Küresel Pan-İslam’ın merkezi bir otorite figürüne ihtiyacı vardır.²³¹ Bunu Japonya’daki Mikado’ya benzetmek çok da yanlış olmasa gerek. Tam itaatin sağlandığı bir kutsal figür olduğunda halkın hareketleri daha kolay yönlendirilmektedir.

Avrupa’nın hiçbir zaman Müslüman bir ulusu özgür bırakmamış olması da Kamil ve destekçilerini müslüman dünyasından destek aramaya yöneltmiştir. Gazetesi *El-Liva*’nın Kalküta’dan Singapur’a kadar geniş bir alanda çalışan muhabirleri olmuştur. Dünyanın pek çok yerinde sesini duyurabilmesi sayesinde Gaspıralı gibi Rusya

²²⁸ Walker, “Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 59-60.

²²⁹ Walker, “Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 62.

²³⁰ Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 76-7.

²³¹ Walker, “Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 67-75.

Müslümanları ile bağlantı kurmuştur. Hatta 1907’de, *El-Liva*’da Gaspıralı gibiler sayesinde İslam birliğinin sağlanacağı yazılmıştır.²³²

Mustafa Kamil, *Doğu Meselesi* adlı kitabında İslam ve Hristiyanlık arasındaki mücadeleye farklı bir anlam katmıştır. Ona göre, ortada iki taraflı bir mücadele değil, Osmanlı’nın Avrupa’dan atılarak parçalanması ve Avrupa güçleri tarafından paylaşılması için bir mücadele söz konusudur. Batılıları bu mücadeleye sevkeden ise Türk hakimiyeti altında zenginleşmiş toprakları ele geçirme arzusudur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin yıkılmasıyla yalnızca Müslümanlar zor durumda kalmayacak, sonuçta çıkacak bir dünya savaşı nedeniyle tüm insanlık etkilenecektir.²³³

4.5. Vatanperverlik

Mustafa Kamil için Mısır’ın kurtuluşa ermesini sağlayacak en önemli çarelerden biri de vatanperverliktir. Yazılarında ve konuşmalarında vatanperver milletleri örnek göstererek, Mısırlıların da aynı şekilde hareket etmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Bu açıdan Mısır’ı diğer Arap coğrafyalarından ayıran özel bir konuma yerleştirmiş, Arap ırkını yücelten ve altın çağ olarak Halifelik Dönemini kabul eden Abdullah Nedim’in aksine Kamil, Mısır medeniyetinin temeline Firavun Çağı’nı oturtmuştur.²³⁴

Vatanperverlik ideolojisinin ancak eğitim ile aşılabilceğini savunan Kamil, genç neslin okuyacağı okulların da vatanperverler tarafından yönetilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Eğer bir millet evlatlarının eğitimi denetlemezse, evlatlar atalarının toprağından nefret edeceklerdir. İngiliz işgali altındaki Mısır devlet okulları vatanperver yetiştirmeyi beceremiyorsa bu görevi bireysel vatanperverler üstlenecektir. Tabii ki, vatanperverlerin yetişeceği okullardaki eğitim dili de dine, vatana ve Sultan’a sadakatin sembolü olan Arapça olacaktır. Ayrıca, ekonominin Mısırlaşması için de ticari okulların açılması büyük önem arz etmektedir. Ancak bu

²³² Walker, “Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 80-7.

²³³ Görgün, “Mısır’da XIX. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kamil”, 116.

²³⁴ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)”, 347.

şekilde alan ve satanın bir millet olduğu sistemde para içeride kalacak ve Mısır kalkınacaktır.²³⁵

1898’de kendi özel okulunu kuran Mustafa Kamil self-help doktrini gereği bunu yaptığını beyan etmiştir. Samuel Smiles’in kitabı, görüldüğü üzere Mısır entelektüelleri üzerinde oldukça etkili olmuştur. Kitaptan alıntılar yapılarak okulun duvarları süslenmiştir. Kamil’in finansmanı olan Hidiv Abbas Hilmi’nin de sarayının duvarlarına Smiles’in sözlerini yazdırdığı söylenmektedir. Okulu kurduktan iki yıl sonra Kamil, Mısır’da bir üniversite kuracağından da bahsetmiştir. Çünkü self-help gereği artık hükümetten destek beklemek yeterli değildir. Gazetesinde de okulların sadece çocukların eğitimi için değil, karakterlerinin oluşması için varolmaları gerektiğini yazmıştır.²³⁶

Kamil vatan sevgisinin bir insandaki en yüksek erdem olduğunu ve özgürlüğünü kaybeden bir milletin ne onuru ne de evlatlarının bir değeri olduğunu savunmuştur.²³⁷ Diğer tüm milletler vatanperverliği en asil duygu olarak kabul ederken, Mısır’ın farklı olması beklenemez bir durumdur. Mısır’a duyulan sevgi ortalama derecede olamaz, çünkü Mustafa Kamil’e göre Mısır, “İslam’ın çiçeği, Tanrı’nın yeryüzündeki cenneti, Doğu’nun ışıldayan incisi, Firavunların ülkesi ve medeniyetin beşiğidir.”²³⁸

Milliyetçilik Mısır’ın ihtiyaç duyduğu öncelikli gıdadır. Kamil, bu geçici hayatta milliyetçilik ve vatan için çalışmadan yaşamının hiçbir anlamı olmadığını söyleyecek kadar bu konuya önem vermektedir. Fakat Kamil’in bahsettiği milliyetçilik vatanperverlik anlamına gelmekte olup, bugün anladığımız milliyetçilik ile aynı değildir. Mustafa Kamil, İslam dininin ve milliyetçiliğin ayrılması imkansız yapışık ikizler olduğunu da iddia etmiştir. Söylediklerini kanıtlamak için örnek göstermeyi de ihmal etmeyen Kamil, milliyetçiliğin neden önemli olduğuna şahit olarak Bismarck’tan daha iyi birinin bulunamayacağını da ileri sürmüştür.²³⁹

Vatanperverlik ve milliyetçilik devlet yönetimine uzaktan bakılarak yapılacak şeyler değildir. Mısır, halkın iradesiyle idare edilmelidir. Mustafa Kamil, Ekim 1900’de *El-*

²³⁵ Walker, “Mustafa Kamil’s Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)”, 350-3.

²³⁶ Mitchell, *Colonising Egypt*, 109.

²³⁷ Safran, *Egypt in Search of Political Community*, 86.

²³⁸ Ahmed, *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*, 78-9.

²³⁹ Safran, *Egypt in Search of Political Community*, 87-8.

Liva'daki bir makalesinde anayasa talebinde bulunarak, anayasanın özgürlük ve adalete sağlam bir zemin oluşturacağını söylemiştir. Sonraki yıllarda, milletin herşey üzerinde idare ve hükümetin tüm faaliyetleri üzerinde de kontrol sahibi olduğunu yazmış, bu yüzden anayasanın önemine dikkat çekmiştir. 1907'de Hidiv Abbas'a yazdığı mektubunda gerçek bir vatanperverin Mısır'ı sadece İngiltere ya da Hidiv tarafından yönetilmesini savunamayacağını yazmıştır. Çok sevilen vatan, ancak halkın içinden yetenekli vatan evlatları tarafından yönetilmelidir. Ayrıca İngiltere Başbakanı'na yönelik mektubunda da zorlama ile yönetilmeyi asla kabul etmeyeceklerini, uyulacak tek iradenin halk iradesi olduğunu belirtmiştir.²⁴⁰

1906'da Kamil, artık Batı'nın medeniyet yolundan gitmeyenlerin onurlu bir hayat süremeyeceğini farkına varmıştır. Mısırlılar Avrupa ile el sıkışan ilk Doğulu millettir ve bu yolda yürümeye devam etmelidirler.²⁴¹ Yine de, Batı'nın yolundan gitmek onu birebir taklit etmek anlamına gelmemektedir. Mustafa Kamil her milletin kendi medeniyeti olduğunu belirtmiş, Batı'dan alınması gerekenin yalnızca erdemler olduğunu, bir milletin kendi erdemlerinin de korunmasının önemine dikkat çekmiştir.²⁴²

Mısırlıları her zaman diğer Doğulu halklardan daha üstün bir konuma yerleştirmeye çalışan Kamil'in Sudan'a yaklaşımı da maalesef sömürgecilerinkinden farklı değildir.²⁴³ Sudan'ın Mısır'a geri verilmesi gerektiğini savunarak, İngiltere'nin buna yanaşmamasının nedeni olarak da Avrupa'da olabilecek herhangi bir kritik durumda Sudan'ın İngilizler için diplomatik öneme sahip olduğunu savunmuştur.²⁴⁴

4.6. Mustafa Kamil'in Japonya İlgisi

Rus-Japon Savaşı'nın Mısır'daki etkilerini bir önceki bölümde görmüştük. Berberinden okul çocuğuna kadar tüm Mısırlıları etkileyen Japonya'nın Mustafa Kamil gibi birini etkilememesi de mümkün gözükmemektedir. Yıllarca Fransa'dan medet uman, sonunda büyük hayal kırıklığı yaşayan Kamil için Japonya, Doğu'nun

²⁴⁰ Safran, *Egypt in Search of Political Community*, 89.

²⁴¹ Safran, *Egypt in Search of Political Community*, 90.

²⁴² Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section II)", 375-81.

²⁴³ Walker, "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I- Section I)", 251.

²⁴⁴ Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 69.

Avrupa'ya karşı durması ve bunu da sadece kendi gücüyle yapmasını temsil etmektedir. Japonya'nın zaferi yalnızca aynı sarı ırktan olan Çinli Müslümanların değil, Pan-İslamist ve Pan-Asyacı açıdan tüm Müslümanların zaferidir. Artık, "Mısır için Mısırlılar" kavramı genişletilerek "Asya için Asyalılar" kavramına dönüştürülmüştür.²⁴⁵

Zizinia'daki parti konuşmasında Mısır'ın eski ihtişamını geri kazanması gerektiğine vurgu yapan Kamil, Japonya'da yapılan restorasyonu anımsatmaktadır. Eğer bir Doğulu millet bunu başarabilmişse, Mısır için de bu mümkündür. Japonya'nın üniter yapısıyla Osmanlı'nın heterojen yapısı arasındaki farkı bilen Kamil, bir yandan da, Osmanlı Devleti'nin eski ihtişamına dikkat çekerek, Hristiyan tebaaya Osmanlı yönetimi altında birleşme çağrısı yapmıştır.²⁴⁶

Yeni, kendi kendine modernleşen ve askeri güç sahibi Japonya Kamil ve takipçileri üzerinde çok güçlü bir etki bırakmıştır. Batı'nın birlik olarak Doğu'ya hücum ettiği bir dönemde Japonlar'ın Rusya'ya karşı zaferi Asyalıların da egemenliklerini sağlayabileceklerini ve kendi çabalarıyla güçlenebileceklerinin kanıtı olmuştur. Avrupalıları ait oldukları yere gönderen tek Doğulu millet olan Japonları sevmemek Kamil için mümkün değildir. Artık İslam ve Hristiyanlık ikiliği Doğu ve Batı ikiliğine dönüşürken, Kamil'in Pan-İslamist hissiyatı da daha geniş anlamda Doğu dayanışmasına dönüşmüştür.²⁴⁷

Kamil'e göre özgürlük paha biçilemezdir ve özgürlük için gerektiğinde insan kendi canını feda etmelidir. Vatanperverlik ve fedakarlığa en güzel örnek de Kamil için Japonlardır. Aşağıda alıntılanan konuşmanın yapıldığı dönemde sürmekte olan Rus-Japon Savaşı'nda vatani için çalışan kadın-erkek, çocuk-yaşlı tüm Japonların hikayesi Mısır'a da ulaşmıştır. Mısırlıların yapması gereken de Japonları örnek almaktır.

(Mısırlılar) terakki ve medeniyet yollarında bizi geçen, evlatlarının birliği ve onları harekete geçiren vatanperver fedakârlık ruhu sayesinde muteber bir şana kavuşan insanları dikkatlice seyrederek. Herkesin arasında hayranlık verici bir örnek olarak, tüm evreni şaşkına çeviren Japonya'nın verdiği vatanperverlik derslerinden hoşlanırlar; savaşa katılmasına engel olduğu için küçük yaşta olduğuna üzülen Japon çocuğunu, ülkesinin bedelini ödemek için mücevherlerini satan Japon kadınının vatanperver sadakatini, tek oğlunun savaşa gitmesini sağlamak için intihar eden annenin kahramanlığını taklit ederler. Gençleri cesaretlendirmek için

²⁴⁵ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 226-7.

²⁴⁶ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 228.

²⁴⁷ Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 88-9.

atalarının yaptıklarını ve eski gelenekleri anlatan, yaşından dolayı iki büküm olmuş Japonların sesini dinlerler. Bu güzel gelenekler bize, onurunu kendisine geri verecek ölümü sevinçle çağıran adamı gösterir.²⁴⁸

Aslında, özgürlük için sadece savaşlarda ölmenin bir anlamı yoktur. Kamil'in her zaman üzerinde durduğu üzere eğitim ve ilerleme vatanperverlikle birlikte olmalıdır. Kamil'in ifadesiyle, "Japonya ve ondan ileri olanlar, bir ülkeyi yüceltmeye muktedir tek çabanın cahilliğin üstesinden gelerek bilimi, gelişmeyi ve dünyanın saygısını fethetmek olduğunu bize öğretiler."²⁴⁹

Mustafa Kamil, Lord Cromer'in Mısırlıları aşağılayan söylemlerine cevap verirken de Japonya'ya gönderme yapmış, Mısır'ın modernleşme sürecine Japonya'dan yıllar önce başladığını hatırlatmıştır.

Lord Cromer, önceki seneki raporunda medeniyetin ışığından Mısırlıların gözlerinin kamaştığını, tek başlarına hareket edemediklerini ve İngilizlerin her zaman Mısırlılara öncülük etmeleri gerektiğini söylemiştir... Bunu yazan Lord Cromer, Mısır'ın elit entelektüelleri olduğunu ve 19. yüzyılın başında Japonya hâlâ medeniyete ve dünyaya kapalıyken, Avrupa'ya öğrenci heyetleri gönderdiğini unutmuş olmalı.²⁵⁰

Japonların örnek alınması sadece Mısırlılar için geçerli bir durum da değildir. Tüm İslam alemi eski gücünü geri kazanmak, Avrupa sömürsü olmaktan kurtulmak için çok kısa sürede büyük başarılarla imza atmış Japonlardan ilham alabilir.

Müslümanlar hâlâ bağımsızlıklarını kurtararak gerçek İslam'ın bayrağını yukarılara taşıyabilirler. Dostane tavırlarının arkasında gizli bir hedefi olan yabancı bir gücün desteğini almadan, kendi yaşam mücadelelerine ve mucizelerine ve çabalarının görkemine dayanarak, Japonya'yı taklit edebilirler.²⁵¹

Rus-Japon Savaşı'nı kazanmakta bulunan Japonya'ya beslediği sevgiyi eleştirenlere, Japonya'nın şimdiye kadar ne Mısırlılara ne de İslam'a bir zarar verdiğini, ancak Rusya'nın Avrupa ile birlik olup Mehmet Ali Paşa'nın donanmasını yaktığını söylemiştir. Ayrıca Mısır'ın bağımsızlığına engel olan Japonya ve İngiltere arasındaki ittifak değil, İngiltere ve Fransa arasındaki *Entente*'tir. Kamil'in *El-Liva*'daki bir

²⁴⁸ Mustafa Kamil, *Egyptiens et Anglais*, 310-1.

²⁴⁹ Adam, *L'Angleterre en Egypte*, 163-4.

²⁵⁰ Adam, *L'Angleterre en Egypte*, 166.

²⁵¹ Kamil, "Ce que veut le parti national, discours-programme prononcé le 22 octobre 1907 au théâtre Zizinia", 36.

makalesinde yazdığına göre bu savaş, tüm Mısırlılar için gurur kaynağı, Japonya'nın zaferi tüm Doğulular için bir şereftir.²⁵²

4.6.1. Eş-Şems El-Müşrika (Doğan Güneş)

Mustafa Kamil'in Japonya'ya olan ilgisi o kadar derindir ki, Rus-Japon Savaşı henüz bitmeden Japonya ile ilgili bir kitap yazmaya kar vermiştir. 1904'de bu kararını Juliette Adam'a mektup yazarak bildirmiş ve kendisinden Japon vatanperverliği ile ilgili makalelerin olduğu dergilerin isimlerini göndermesini istemiştir.²⁵³ Kamil, ayrıca Adam'a vatanperverleri ve bu özelliklerinden dolayı Japonları da çok sevdiğini yazmıştır.²⁵⁴

Kamil'in kitabı *Eş-Şems El-Müşrika*, Türkçe adıyla *Doğan Güneş*, 9 Ağustos 1904'de *El-Liva* gazetesinde, Mısırlıların Japonya'nın gelişimi ve ilerlemesini, gücünün ve büyüklüğünün sırlarını anlayacakları bir kaynak olarak tanıtılmıştır.²⁵⁵ Aynı makale ile birlikte bu süreçte Japonya'da bulunan bir Avrupalı seyyahın notları da yayınlanmıştır. İslam ile bağdaşmayacak derecede insanlık dışı bir durumu üstün bir nitelik gibi gösteren makaleye göre, eşi öldükten sonra iki çocuğuna bakacak kimsesi kalmayan bir Japon baba, savaşa gidebilmek için çocuklarını öldürmüş ve "Vatan bu çocuklardan daha değerlidir" diye bağırıştır.²⁵⁶

Eş-Şems El-Müşrika tüm müslümanları Japonya'yı örnek almaya teşvik etme ve onlara yerel kültürleri ve dinlerinden ödün vermeden ilerleyebileceklerini gösterme amacını taşımaktaydı. Kamil için Fransa Batı ilerlemeciliğinin, zenginliğin, medeniyetin ve özgürlüğün simgesiydi, tâ ki *Entente* imzalanana kadar. Kamil'in sönen umudunu tekrar canlandıran, Doğu'da yükselmeye başlayan yeni güç Japonya'nın eski güç Rusya'ya karşı savaşması olmuştur. Kamil'e göre savaş Japonya'nın kazanacağı ortadadır. Japonya'nın başarı sırrı da vatanperver olmalarından gelmektedir.²⁵⁷

²⁵² Michael Laffan, "Mustafa and the Mikado: A Francophile Egyptian's Turn To Meiji Japan", *Japanese Studies* 19, sayı 3 (Aralık 1999): 274-6.

²⁵³ Haddad, "Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam", 135.

²⁵⁴ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 228.

²⁵⁵ Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 90.

²⁵⁶ Walker, "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil, 108.

²⁵⁷ Laffan, "Mustafa and the Mikado", 269-73.

Kitabın ilk sayfası önsözden önce Meiji İmparatoru'nun fotoğrafı ile açılmaktadır. Kitabın içinde de Meiji liderlerinden İmparator'un eşine kadar pek çok şahsın fotoğrafı bulunmaktadır. Fotoğraflardaki herkesin modern Batı kıyafetleri içinde olmaları da ayrıca dikkat çekicidir.

Kitabına Mısır ve Japonya'yı karşılaştırarak giriş yapan Mustafa Kamil şöyle yazmaktadır:

Bir Mısırlı, kendi halkı canlıların birinci sınıfında sayılıp, dünyayı şaşırtarak, Doğuluları gururlandırırken ve orduları ve donanmasıyla düşmanı korkuturken, ölümler arasında sayılan bir millet (Japonya) hakkında nasıl yazabilir? Onlar ve biz arasında nasıl bir karşılaştırma yapılabilir?... Biz Doğu'ya bizi taklit etmeleri için çağrıda bulunuyorduk ki, şimdi bizimle nasıl alay ediyorlar! Biri İngiltere'nin müttefiki, diğeri ise İngiltere'nin düşmanı arasında yem olan iki milleti kıyaslamak isteyen Mısır'ın kafasının karışmasına şaşmamak gerek. İlki Rusya'yı vurup, en büyük imparatorluklarla mücadele ederken, diğeri keder, sıkıntı ve ihtilaftan muzdarip, halkının çoğunun kalbinde umutsuzluk yer edinmiş. Bu şekilde, yazar olarak bu ikisi arasında karşılaştırma yapmak bana düşüyor. Öyleyse, yükselen ve alçalan, ilerlemiş ve geri kalmış, efendi ve tebaa, fatih ve mağlup, doğan güneş ve çoktan batmış olan güneşi kıyaslamam gerek.²⁵⁸

Japonların en başta yaşadıkları bocalama döneminden sonra, Doğu'dan çıkıp Batı'nın parçası olmak yerine, kendi kültürleriyle Batı'nın bilim ve teknolojisini harmanlamaları Mustafa Kamil için etkileyici olmuş olmalıdır. Çünkü Mısır modernleşmeye daha erken başlamış olmasına rağmen, Doğu'dan çıkıp Avrupa'nın parçası olma isteğini sürdürmüştür. Halbuki, Mısır binlerce yıllık bir tarihe sahiptir. Bu tarihi süreçte Roma ve İslam medeniyetlerine de ev sahipliği yaparak kendi özgün kültürünü geliştirmiştir. Fakat Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi ve ardından gelen İngiliz işgali Mısır'ı bir çıkmaza sürüklemiştir. Belki de Mustafa Kamil Japonya'yı doğan güneş, Mısır'ı ise batan güneş olarak adlandırırken bu konuya atıf yapmaktadır. Mısır Firavunlarından "I. Thutmose (M.Ö. 1506-1494), "üzerine güneş batmayan bir imparatorluk" kurmakla övünse de, onun halefleri güneşin batışına mâni olamamışlardır."²⁵⁹

Kamil, kitabına Japonya'nın coğrafyasını tanıtarak başlamıştır. Japonya'yı oluşturan adalardan eski başkent isimlerine kadar ayrıntılı bilgi vermiştir.²⁶⁰ Daha sonra Japon tarihi bölümüyle devam eden kitapta Japonların yerel dini Shinto inancına ve Japon

²⁵⁸ Mustafa Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika* (Kahire: Liva Matbaası, 1904), 8-9'dan aktaran Laffan, "Mustafa and the Mikado, 273-4.

²⁵⁹ Fatih Bayram, "Hor Görme Garibi: Seyyid Kutub'un Kalemindeki 'Köyden Bir Çocuk'", *Adam Akademi* 4, sayı 1 (2014): s.48-9.

²⁶⁰ Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika*, 23-9.

İmparatoru'nun soyunun dayandığı Güneş Tanrıçası Amaterasu ile Japon mitolojisine de yer verilmiştir.²⁶¹ Japonya'nın yerel dini Shinto, Kamil açısından bir inanç sisteminden ziyade devlet tarafından halkın birliğinin sağlanması için kullanılan bir semboldür. Zaten Kamil'in Shinto'dan anladığı da her yönüyle vatanperver olan büyüklere ve atalara saygıdır.²⁶² Ayrıca samurai sınıfının ortaya çıkması ve orta çağlarda yaşayan Taira ve Miyamoto aileleri arasındaki güç çatışmalarına ve iç savaşlara dahi değinilmiştir.²⁶³

Japon İmparatoru ve Meiji liderlerine kitabında geniş yer veren Kamil, Itō Hirobumi ve Ōkuma Shigenobu gibi önde gelen isimlere resimleriyle birlikte ayrı bölümler vermiştir. Hatta Japonya'nın ilk başbakanı olan Itō Hirobumi için “Japonya'nın Bismarck'ı” ifadesiyle konuya giriş yapmıştır.²⁶⁴ Mustafa Kamil'in Bismarck'a duyduğu hayranlık da burada ortaya çıkmaktadır. Bismarck'ın Almanya'yı birleştirdiği gibi Itō da Kamil'e göre Japonya'yı birleştirmeyi başarmıştır.

Yıllarca kendi içlerinde bölükler halinde yaşamış olan Japonya'nın birleşmiş olması hayranlık uyandırıcı bir hadisedir ve Mısır'da yaşayan halklar için de bir örnek teşkil etmelidir. Bir zamanlar tüm dünyası yaşadığı köyden ibaret olan bir Japon, tüm ülkenin herkesin ülkesi olduğunu farketmiş, bazı bölgeleri ne kadar uzak olursa olsun, en küçük köye yapılan herhangi bir yabancı işgalin tüm ülkenin huzurunu bozacağını anlamıştır.²⁶⁵

Meiji Restorasyonu öncesindeki Tokugawa hükümeti ve artık gücünü yitirmiş olan Halifelik arasında bir karşılaştırma yapan Kamil, İmparator Meiji'nin Japonya'yı birleştirme ve modernleştirme başarısının Mısır Hidivi ve Sultan Abdülhamid tarafından da gerçekleşmesinin mümkün olduğunu savunmuştur. Bu şekilde Mısır ve tüm İslam alemi eski gücüne kavuşacak ve yeniden canlanabilecektir. İmparator'un merkezi güç olduğu gibi Halife'nin de merkeze oturtulması Pan-İslamist düşüncenin gerçeğe dönüştürülmesi için gereklidir.²⁶⁶

²⁶¹ Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika*, 30-53.

²⁶² Laffan, “Mustafa and the Mikado”, 280.

²⁶³ Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika*, 30-53.

²⁶⁴ Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika*, 94.

²⁶⁵ Kamil, *Eş-Şems El-Müşrika*, 59-60'dan aktaran Laffan, “Mustafa and the Mikado”, 279.

²⁶⁶ Laffan, “Mustafa and the Mikado”, 281.

Kamil, İmparator ve Sultan/Halife arasında benzerlik kurarken, Lord Cromer'i de Tokugawa Şogununa benzetmektedir.²⁶⁷ Meiji Restorasyonu döneminde Japonya'nın geri kalmışlığının Tokugawa hükümetinin suçu olarak gösterilmesi gibi Mustafa Kamil de Mısır'ın bağımsızlığının önündeki en büyük engelin İngiliz hükümetinin Şogunu olan Cromer olarak görmüştür.

Sonuç olarak, Mustafa Kamil'in bu kitabı yazma amacı Japonya'nın, vatanperverlerinin ve elbette İmparatoru'nun iyice incelenerek, Mısırlılara vatanperverlik, çaba sarfetme ve kendilerine güvenmenin önemini göstermektir. Böylece Mısırlılar Japonları örnek alacak ve bir an önce İngiliz işgalinden kendilerini kurtaracaklardır.²⁶⁸

Mustafa Kamil acaba 1910'da Japonya'nın Lord Cromer'in *Modern Egypt*'ini tercüme ettirdiğini ve Kore'yi kolonileştirmede temel aldığını görseydi nasıl düşünürdü? Japonya'nın Kore'yi 'İkinci Mısır' yapma hedefini büyük ihtimalle hayal kırıklığıyla karşılardı. Fakat bu gelişmelere şahit olan diğer Mısırlılar ve İslam coğrafyası bu ayrıntıyı göz ardı etmeyi tercih etmiştir. Belki de, Kamil de yaşasaydı Pan-Asyacılık faaliyetlerinde bulunmak için Japonya'ya giderdi. Ama en çok merak edilen Mısır'ın "Doğu'nun İngilteresi"²⁶⁹ olan Japonya'yı örnek alarak bağımsızlığını daha erken kazanıp kazanamayacağı olsa gerektir.

²⁶⁷ Laffan, "Mustafa and the Mikado", 282.

²⁶⁸ Laffan, "Mustafa and the Mikado", 286.

²⁶⁹ Worringer, *Ottomans Imagining Japan*, 247.

5. SONUÇ

Bu çalışmada Japon modernleşmesinin Mısır'a olan etkisi Mustafa Kamil Paşa örneği üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Mustafa Kamil 1908'de vefat ettiği için Japonya ile ilgili bölümde Meiji Dönemi'ne ve Mısır ile ilgili bölümde de modernleşme sürecinin başlangıcından itibaren Mustafa Kamil'in yaşadığı döneme odaklanılmıştır. Sonuç bölümü olan bu kısımda ise Japon ve Mısır modernleşmeleri karşılaştırılarak ilgili dönemler bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır.

Japonya ve Mısır'ın modernleşme süreçlerine nasıl başladıklarını değerlendirmek gerekirse, her iki ülkenin de modernleşme girişimlerinin bir dış güç tarafından tetiklendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Japonya, yeni bir güç olmaya başlayan Amerika'nın, kıyılarına dayanmasıyla iki yüz küsur yıllık dışa kapalı kalma siyasetini sonlandırmak zorunda kalmış ve Batı sömürgeciliğinin nesnesi olmamak için bir an önce güçlenerek çağı yakalamayı hedeflemiştir. Meiji elitlerinin liderliğinde reformlar süratlice birbirini takip etmiştir. Mısır ise Napolyon'un Avrupa'dan sonraki fetihleri kapsamında işgal edilmiş ve işgalin finanse edilmesi için kaynak sağlanmasına yönelik endüstrileşme süreci başlamıştır. Daha sonra yine dışarıdan gelen Mehmet Ali Paşa, Napolyon'un bıraktığı yerden devralmış ve kendisine ait güçlü bir yönetim hedefiyle hızlı bir modernleşme atılımında bulunmuştur.

Burada dikkat çeken bir nokta Japonya'daki modernleşmenin öncüleri Japonlar iken, Mısır'da yerli halktan yöneticilerin değil, dışarıdan gelen bir gücün etkili olmasıdır. Bu durum akla Japonya ve Mısır'ın coğrafi konumlarının da etkili olduğunu getirmektedir. Bir ada ülkesi olan Japonya'da yaşayan insanlar dönemin şartları göz önüne alındığında, Çin ve Kore haricinde yabancı milletler ile pek haşır neşir olmamış iken, neredeyse üç kıtanın ortasında kalan Mısır'ı sürekli birileri işgal etmiş ve dünyanın her köşesinden insan Mısır'da bulunma fırsatı bulabilmiştir. Ayrıca, dışa kapalı bir adada yaşamının verdiği kendi kendine yetinme hissiyle, deniz ticaretinin yüzyıllardır süregeldiği bir ülkede yaşamının hissi aynı olmayacaktır.

Japonların homojen kültürel ve etnik yapısıyla, Mısır'ın farklı milletlerden oluşan yapısı da modernleşme konusunda etki yaratmıştır. Yıllarca derebeylikler halinde yaşayan insanlar her iki tarafta da en yakınlarında bulunan yöneticiye sadakatlerini göstermişlerdir. Ancak tüm dünyada olan gelişmeler ve ulus-devletlerin 19. yüzyılda ortaya çıkmasıyla sadakatin gösterileceği şahıs da değişmiştir. Japonya'da tüm halkı birleştirebilecek bir İmparator bulunurken, Mısır için bu söz konusu olamamıştır. Her ne kadar Pan-İslamizm çatısı altında Halife'ye sadakat çağrısı yapılmaya çalışılmışsa da, Kıptiler gibi Hristiyan toplumların bu çağrıya cevap vermeleri pek mümkün gözükmemiştir. Diğer taraftan Japonya'da, artık kültürün bir parçası olmuş Shinto dini vardır ve binlerce yıldır Budizm ile birlikte süregeldiği için ön plana çıkarıldığı zaman yadırgayan olmamıştır.

Sadakat konusuna ordu açısından bakılırsa, Japon askerlerin İmparator'a gösterdikleri sadakat ile Mısır'da Mehmet Ali Paşa'ya ve onun soyundan gelenlere gösterilen sadakatin kesinlikle aynı olamayacağı apaçıktır. Hem de, Japon ordusu ülkeyi ve milleti korumak için güçlendirilirken, Mehmet Ali Paşa'nın ordusu yalnızca kendi gücünü devam ettirebilmesi için kurulmuştur. Her iki ülkede de modernleşme ile birlikte sıradan halk askere alınmış olmakla birlikte, Japon askerlerini ister istemez motive eden atalara bağlılık geleneği, Mısır'a dışarıdan gelen Mehmet Ali Paşa'nın ordusunun durumunda söz konusu olamamaktadır.

Reform hareketlerinden toprak mülkiyeti üzerinde yapılan değişiklikler de farklı cereyan etmiştir. Japonya'da tüm topraklar İmparator'a ait hale gelmiş, fakat önceden toprak hakkı olmayan halka da alım-satım hakkı verilmiştir. Oysa, Mısır'da tam tersi bir durum yaşanmıştır. Evet, tüm topraklar Mehmet Ali Paşa'ya ait olmuştur, ancak önceden toprak sahibi olan halk artık neredeyse toprağa bağlı köleler haline gelmiştir. Bu durum, Paşa'nın kendi çevresindeki adamlarına toprak dağıtması ile sonraki yıllarda değişmiş olsa bile, yeni bir orta sınıfın oluşması uzun zaman almıştır.

Endüstrileşme girişimlerine bakacak olursak, Japonya'da devlet teşviki ile özel şirketler desteklenerek yeni bir ticari sınıf yaratıldığı görülmektedir. Bu özel şirketlerin çoğu, elbette yeni kurulan hükümetteki liderlerle önceden bağı olan kuruluşlardır. Bu açıdan, tüm halka eşit davranıldığı da iddia edilemez. Ama Mısır'daki durum çok daha vahimdir. Tüm endüstri girişimleri devlete, dolayısıyla Mısır valisine ve ailesine ait

olmuştur. İleriki yıllarda özel girişimlere izin verilmiş olmasına rağmen, yalnızca Avrupalılar bu hakka sahip olmuştur. Mustafa Kamil Paşa'nın döneminde neden yerel ekonomi ve sermayeyi desteklediği ortadadır, çünkü önce ülkenin ekonomisini ele geçiren Batı, daha sonra toprakların yönetimini de ele geçirmeyi başarmıştır.

Japonya'da Meiji Restorasyonu ile kurulan yeni hükümet, İmparator'u en tepeye yerleştirmiş olmakla birlikte, İmparator'un ailesinden ayrı bir oluşum söz konusudur. Meiji liderleri tabii ki samurai sınıfından gelen ve yüksek rütbeli şahıslardır. Yani, halkın yönetimde söz sahibi olduğu da söylenemez. Fakat bir süre sonra siyasi partilerin kurulması ve seçimlerin yapılmasıyla, yönetimdeki çeşitlilik artmıştır. Aynı zamanda Japonya'daki yönetim seçimlerin öncesinde bile konsensusa dayanmakta, tek bir kişinin dediği yapılmamaktaydı. Mısır'da ise önce babadan oğula geçen Hidivlik sistemi kurulmuş, İngiliz işgalinden sonra bu sistem devam etmiş olsa da, hükümette kimin bulunacağına İngiliz yönetimi karar vermiştir. Hidiv de olsa İngiliz temsilci de olsa Mısır'daki kararlar, danışmanların olmasıyla birlikte, çoğunlukla tek bir kişinin iradesine bağlı olmuştur.

Bu çalışmada ele alınan dönemlerde siyasi partilerin etkinliği iki ülkede de yeni yeni başlamıştır. Japonya'daki partiler yönetimde farklı yöntemler önermiş, ama hepsi de İmparator'un devletin başında olması gerektiğini savunmuşlardır. Mısır'da tüm partilerin hemfikir olduğu konu Mısır'ın İngiliz işgalinden kurtulması gerektiğidir. Ayrışılan noktalar ise Japonya'da olduğu gibi yöntem açısından. Bir parti İngilizler ile işbirliğini savunurken, diğeri Pan-İslamist bir eğilim sergilemiştir. Ancak Japonya'da sistem bir şekilde yürürken, Mısır'daki partilerin gerçek anlamda harekete geçmesi Birinci Dünya Savaşı sonrasını bulmuştur.

Mustafa Kamil'in kendi okulunu açarak bağımsızlığın çözümünü eğitimde araması eğitime verilmesi gereken önemi gözler önüne sermektedir. Mısır'da ilk modernleşme dönemlerinde Batı'nın biliminin öğrenilmesi için pek çok öğrenci Avrupa'ya gönderilmiştir. Fakat bu eğitim üniversite gibi ileri seviyeleri kapsamıştır. Japonya'daki gibi uzun bir süreyi kapsayan zorunlu eğitim söz konusu olmamıştır. Çünkü Mısır yönetimine öncelikli olarak lazım olan teknik bilgi sahibi, geri döndüğünde fabrikalarda ve okullarda yönetimi sağlayacak şahıslardır. Japonya da aynı şekilde hem ABD'ye hem de Avrupa'ya çok sayıda öğrenci göndererek yerli

Üretim için gerekli kadroları elde etmiştir. Ama bir yandan da zorunlu ilk eēitimi yaygınlaştırmıştır. Bu da modernleşmenin yavaş da olsa halka inmesine yardımcı olmuştur. Mısır'da bunun gerçekleşmesi daha uzun zaman alacak, bir yandan da İngiliz işgali ile okullar kapatılacaktır.

İşgale neden olan duruma gelecek olursak, dış borçlanma konusuna deēinmemiz gerekir. Mısır'ın zengin olması için çalışılırken, altından kalkamayacaēı kadar dış borca girilmiştir. Zenginliēin göstergesi olarak yapılan yapıların masrafı maalesef ülkenin ekonomik olarak sonunu getirirken, baēımsızlıēın da elden gitmesine neden olmuştur. Nakit saēlamak amacıyla Süveyş Kanalı'nın hisselerinin İngiltere'ye satılması, neredeyse Mısır'ın satılması ile aynı kapıya çıkmıştır. Borçlarını deyemeyen Mısır'a ülkeyi yönetemedikleri ne sürülerek el koyulmuştur. Sonuçta, lkesinin Afrika'da deēil, Avrupa'da olduēunu ileri süren İsmail Paşa bunu İngiliz yönetimi altına girerek bilfiil başarmıştır. Japonya ise dış borçlanmayı belli bir seviyede tutmaya çalışmış, ancak borcunu ödeyebilir hale geldikten sonra Rus-Japon Savaşı'nda olduēu gibi yüksek miktarda borç almıştır. Fakat hiçbir zaman devletin iflas etmesi gibi bir durum olmamıştır. Devletin borçlarının her iki ülkede de köylü halka uygulanan vergilerden temin edilmeye çalışılmış olması da ortak bir noktadır.

Mısır'ın hedeflerinin çok uzaēında kalmasının bir nedeni de hiçbir zaman tam zgr olamamasıdır. Mehmet Ali Paşa ile özerk bir durum kazanan Mısır'da vali ve Hidiv'in atanması Osmanlı Padişahı tarafından yapılmaya devam edilmiştir. Gerçek anlamda bir merkezizetiliēin saēlanamaması sebebiyle de aksaklıklar olmuştur. Çünkü Osmanlı topraēı sayılan Mısır, Osmanlı Devleti'nin Batılı devletler ile imzaladıēı antlaşmalardan muaf olmamış, ticareti ve dolayısıyla ekonomisi de bundan etkilenmiştir.

Japonya'nın modernleşmeye Mısır'dan daha geç başlamış olması dezavantaj gibi gözükse de aslında tam tersi olmuştur. Mısır Batı'yı örnek almaya daha erken başlamıştır, ama Batı'daki modernleşme süreçleri de henüz tamamlanmış deēildi. Mısır'ın kopyaladıēı ya da uyarladıēı bazı şeyler henüz deneme aşamasındaydı. Bu yüzden, karma mahkemeler ve aşırı dış borçlar gibi bazı şeyleri denemenin bedeli Mısır için aēır olmuştur. Oysa, Japonya 19. yüzyılın ikinci yarısında bu sürece girdiēinde, kendisinden önce denenmiş ve sonucu belli olan çok fazla durum vardı.

Japonya'nın da her reformunun en iyi şekilde işlediği söylenemez. Ancak, kendisinden önce benzer şeyleri deneyen Mısır'ın mevcudiyeti, Japonya için bir avantaj olmuştur.

Mustafa Kamil, Mehmet Ali Paşa'nın başlattığı sürecin bir parçası, belki de sonuçlarından biridir. İyi bir aileden gelmesi sayesinde iyi bir eğitim görmüş ve Fransa'da okuyarak hukuk diplomasını alabilmiştir. Henüz sekiz yaşındayken İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi, çevresi de göz önünde bulundurulduğunda, onun için travmatik olmuş olmalıdır. Çünkü Kamil'in doğduğu Mısır, Osmanlı Devleti'nden özerk bir ülkedir ve ailesi de konumlarını bu geçmişe borçludur. Kamil'in doğduğu Mısır, Fransa'nın medeniyeti ve ışığı getirdiği, diğer Afrika ülkelerinden farklı olan Mısır'dır.

Kaybettiklerini geri almaya ve ülkesinin bağımsızlığını kazanmaya çalışan Mustafa Kamil'in eninde sonunda Japonya'ya yönelmesi hiç şaşırtıcı değildir. Yıllarca dilini ve kültürünü benimsediği Fransa'dan medet umduktan sonra pişman olan ve ülkesi İngiliz işgali altında olan Kamil için artık Batılı olmayan bir örnek bulmak gerekmektedir. Japonya bu noktada imdadına yetişmiştir. Öyle ki, Japonya'nın başarıları ve savaş zaferi Mustafa Kamil'in söylemlerini haklı çıkarmaktadır. Bir millet ancak kendi başına çalışarak, vatanını çok severek özgür olabilir ve ilerleyebilir. Batı için sıradan gözüken bu durum, sömürge haline getirilen Doğulu milletler için ulaşılması güç gözüktürken, Japonya'nın başarısı bir ilham kaynağı ve umut ışığı vazifesi görmüştür. Neredeyse dünyanın öbür ucunda bulunan, Mısır ile ne dini ne de kültürel bağı olan bir ülkenin zaferine sevinmek hiçbir Mısırlı için yadırgayıcı olmamıştır. Japonya'nın bir Asya ülkesi olması, dolayısıyla Batı tarafından ikinci sınıf olarak görülmesi, Japonları Mısırlılar ile ortak zeminde buluşturmaya yetmiştir. Yayınladığı gazete Uzak Doğu'ya kadar ulaşan ve ölümüyle daha fazla yankı uyandıran bir Mısırlı entelektüel olan Mustafa Kamil Paşa da, bu buluşmanın ilgi çekici bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Adam, Juliette. *L'Angleterre en Egypte*. Paris Impr. du Centre, 1922.
- Agbi, S. O. "The Japanese Contact With, And Knowledge Of Africa 1868-1912". *Journal of the Historical Society of Nigeria* 11, sayı 1/2 (1981): 153–65.
- Ahmed, Jamal Mohammed. *The Intellectual Origins of Egyptian Nationalism*. London: Oxford University Press, 1960.
- Allinson, Gary D. *The Columbia Guide to Modern Japanese History*. New York: Columbia University Press, 1999.
- Bayram, Fatih. "Hor Görme Garibi: Seyyid Kutub'un Kalemindeki 'Köyden Bir Çocuk'". *Adam Akademi* 4, sayı 1 (2014): 47–56.
- Beasley, William G. *The Japanese Experience: A Short History of Japan*. California: University of California Press, 2000.
- Bellah, Robert N. *Imagining Japan: The Japanese Tradition and Its Modern Interpretation*. California: University of California Press, 2003.
- Benedict, Ruth. *The Chrysanthemum And The Sword : Patterns of Japanese Culture*. Singapore: Charles E. Tuttle Co, 1989.
- Buruma, Ian. *Inventing Japan 1853 - 1964*. New York: The Modern Library, 2003.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Mustafa Kamil Paşa". TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Colla, Elliott Hutchinson. "'Non, non! Si, si!': Commemorating the French Occupation of Egypt (1798-1801)". *MLN* 118, sayı 4 (2003): 1043–1069.
- Daly, M. W., ed. *The Cambridge History of Egypt, Vol. 2: Modern Egypt, from 1517 to the End of the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Esenbel, Selçuk. *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- Fahmy, Khaled. *All The Pasha's Men: Mehmed Ali, His Army And The Making Of Modern Egypt*. Cairo: American Univ in Cairo Press, 2002.
- Fahmy, Ziad. "Francophone Egyptian Nationalists, Anti-British Discourse, and European Public Opinion, 1885-1910: The Case of Mustafa Kamil and Ya'qub Sannu". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 28, sayı 1 (2008): 170–83.

- Gershoni, Israel, ve James P. Jankowski. *Egypt, Islam, and the Arabs: The Search for Egyptian Nationhood, 1900-1930*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- Gluck, Carol. *Japan's Modern Myths: Ideology in the Late Meiji Period*. New Jersey: Princeton University Press, 1985.
- Goldschmidt, Arthur, ve Lawrence Davidson. *A Concise History of the Middle East*. USA: Westview Press, 2010.
- Goldschmidt, Arthur. *A Brief History of Egypt*. New York: Facts on File, 2008.
- . *Biographical Dictionary of Modern Egypt*. USA: Lynne Rienner Publishers, 2000.
- . *Modern Egypt: The Formation of a Nation-State*. USA: Westview Press, 2004.
- Gordon, Andrew. *A Modern History of Japan From Tokugawa Times to the Present*. New York: Oxford University Press, 2003.
- Gordon, Joel. "Film, Fame, and Public Memory: Egyptian Biopics from Mustafa Kamil to Nasser 56". *International Journal of Middle East Studies* 31, sayı 1 (1999): 61–79.1.
- Görgün, Hilal. "Mısır'da XIX. Yüzyıl Sonunda Panislamist Osmanlı Tarih Yazıcılığı: Muhammed Ferid ve Mustafa Kamil". *İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı 4 (2000): 105– 31.
- Haddad, George. "Mustafa Kamil: A Self Image From His Correspondence With Juliette Adam". *The Muslim World* 63, sayı 2 (Nisan 1973): 132– 38.
- Hāmid, Ra'ūf 'Abbās. *The Japanese and Egyptian Enlightenment: A Comparative Study of Fukuzawa Yukichi and Rifā'ah Al-Ṭaḥṭāwī*. Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, 1990.
- Hane, Mikiso. *Modern Japan: A Historical Survey*, Second Edition. Boulder: Westview Press, 1992.
- Hobsbawm, E. J. *Industry and Empire: From 1750 to the Present Day*. 2nd Revised Edition. Penguin, 1999. Epub Edition.
- Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. Faber & Faber, 2005. Epub Edition.
- Jansen, Marius B. *The Making of Modern Japan*. USA: Harvard University Press, 2002.
- Kamil, Mustafa. "Ce que veut le parti national, discours-programme prononcé le 22 Octobre 1907 au théâtre Zizinia". Le Caire, 1907.
- . *Egyptiens et Anglais*. Paris: Librairie Academique Didier, 1906.
- . *Eş-Şems El-Müşrika*. Kahire: Liva Matbaası, 1904.
- Kazui, Tashiro. "Foreign Relations during the Edo Period: Sakoku Reexamined". *Journal of Japanese Studies* 8, sayı 2 (1982): 283–306.

- Kokaze, Hidemasa. "The Political Space of Meiji 22 (1889): The Promulgation of the Constitution and the Birth of the Nation". *Japan Review*, sayı 23 (2011): 119–41.
- Kowner, Rotem. "Between a colonial clash and World War Zero: The impact of the Russo-Japanese War in a global perspective", içinde Kowner, Rotem, ed. *The Impact of the Russo-Japanese War*. New York: Routledge, 2007.
- Laffan, Michael. "Making Meiji Muslims: The Travelogue of Ali Ahmad Al-Jarjawi". *East Asian History*, sayı 22 (Aralık 2001): 145-170.
- . "Mustafa and the Mikado: A Francophile Egyptian's Turn To Meiji Japan". *Japanese Studies* 19, sayı 3 (Aralık 1999): 269–86.
- Landau, Jacob M. *The Politics of Pan-Islam: Ideology and Organization*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Lettres de Pierre Loti à Madame Juliette Adam*. Paris: Librairie Plon, 1924.
- Mason, R. H. P., ve J. G. Caiger. *A History of Japan: Revised Edition*. Tuttle Publishing, 1997.
- Meyerhof, Max. "Mustafa Kamil Pasha". *The Encyclopedia of Islam*. Leiden: E.J. Brill, 1993.
- Mitchell, Timothy. *Colonising Egypt*. New York: University of California Press, 1991.
- Mizuguchi, Akira. "From Ancient to Modern Times: A Retrospective of Japan's Relationship with the Middle East". *Asia-Pacific Review* 9, sayı 2 (01 Kasım 2002): 93–103.
- Moghira, Mohamed Anouar. *Moustapha Kamel l'Egyptien (1874-1908): L'homme et l'oeuvre*. Editions L'Harmattan, 2007.
- Motoyama, Yukihiro, J. S. A. Elisonas, ve Richard Rubinger. *Proliferating Talent: Essays on Politics, Thought, and Education in the Meiji Era*. USA: University of Hawaii Press, 1997.
- Najita, Tetsuo. *Japan: The Intellectual Foundations of Modern Japanese Politics*. USA: University of Chicago Press, 1980.
- Oikawa, Hirokazu. "Japan and the Middle East". *Asia-Pacific Review* 5, sayı 1 (01 Mart 1998): 139–54.
- Orwell, George. *1984: A Novel*. Signet Classic, 1977.
- Osterhammel, Jürgen. "In Search Of A Nineteenth Century". *GHI Bulletin*, sayı 32 (Spring 2003).
- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire, 1700-1922*. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Safran, Nadav. *Egypt in Search of Political Community: An Analysis of the Intellectual and Political Evolution of Egypt, 1804-1952*. USA: Harvard University Press, 1961.

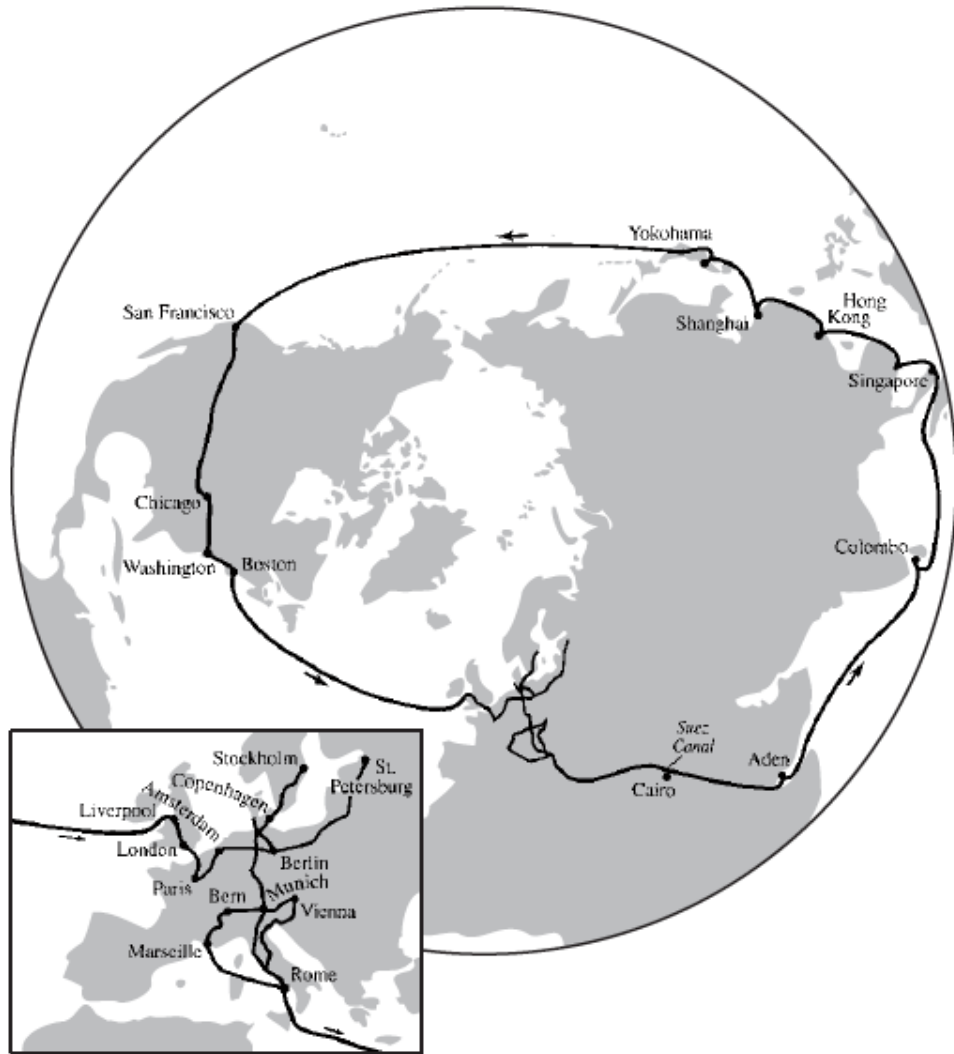
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*. 4. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Saint-Exupéry, Antoine de. *Le Petit Prince*. France: Gallimard, 1986.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih : İlkçağlardan 1918'e*. Ankara : İmge Kitabevi, 2014.
- Schad-Seifert, Annette. "Constructing national identities: Asia, Japan and Europe in Fukuzawa Yukichi's theory of civilization" içinde ed. Stegewerns, Dick. *Nationalism and Internationalism in Imperial Japan Autonomy, Asian Brotherhood or World Citizenship?* New York: Routledge, 2003.
- Skya, Walter A. *Japan's Holy War: The Ideology of Radical Shinto Ultranationalism*. Durham: Duke University Press, 2009.
- Takii, Kazuhiro. *The Meiji Constitution: The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State*. First Edition edition. Tokyo, Japan: International House of Japan, 2007.
- Tipton, Elise K. *Modern Japan: A Social and Political History*. 2 edition. London ; New York: Routledge, 2008.
- Vatikiotis, Panayiotis J. *The History Of Egypt*. Third Edition. London: Weidenfeld and Nicolson, 1985.
- Wakabayashi, Bob Tadashi. *Anti-Foreignism and Western Learning in Early-Modern Japan: The New Theses of 1825*. USA: Harvard University Asia Center, 1986.
- Walker, Dennis. "British Colonial Rule in Egypt: The Cultural And Political Formation Of Mustafa Kamil's Independence Movement". *Hamdard Islamicus* 16, sayı 1 (1993): 81– 127.
- . "Pan-Islamism As A Modern Ideology In The Egyptian Independence Movement Of Mustafa Kamil". *Hamdard Islamicus* 17, sayı 1 (Spring 1994): 57–109.
- . "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I-Section I)". *Islam And The Modern Age* 11, sayı 3 (Ağustos 1980): 230–92.
- . "Mustafa Kamil's Party: Islam, Pan-Islamism and Nationalism (Part I-Section II)". *Islam And The Modern Age* 11, sayı 4 (Kasım 1980): 329–88.
- Wallace, Elizabeth Kowaleski. "The First Samurai: Isolationism in Englebert Kaempfer's 1727 'History of Japan'". *The Eighteenth Century* 48, sayı 2 (2007): 111–24.
- Westney, D. Eleanor. *Imitation and Innovation: The Transfer of Western Organizational Patterns to Meiji Japan*. USA: Harvard University Press, 1987.
- Wilson, Sandra. "The Russo-Japanese War and Japan: Politics, Nationalism and Historical Memory", içinde Wells, David, ve Sandra Wilson, eds. *The Russo-Japanese War in Cultural Perspective, 1904-05*. Palgrave Macmillan, 1999.

Wittner, David G. “The Mechanization of Japan’s Silk Industry and The Quest For Progress and Civilization, 1870-1880”, içinde Low, Morris, ed. *Building a Modern Japan: Science, Technology, and Medicine in the Meiji Era and Beyond*. Palgrave Macmillan, 2005.

Worringer, Renee. *Ottomans Imagining Japan: East, Middle East, and Non-Western Modernity at the Turn of the Twentieth Century*. Palgrave Macmillan, 2014.

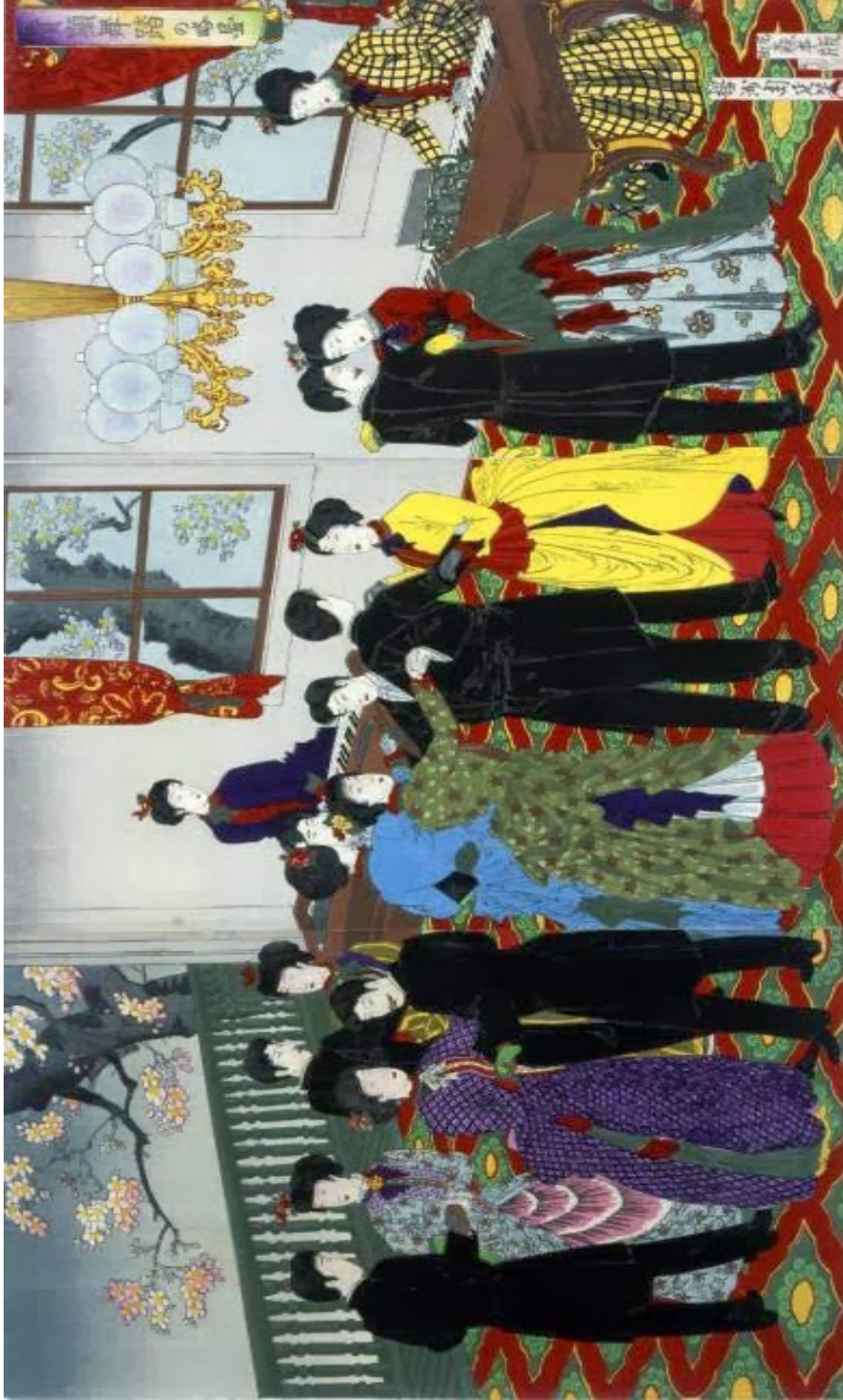
EKLER

Ek-1. Iwakura Heyetinin 1871-73 Yılları Arası İzlediği Rota²⁷⁰

²⁷⁰ Jansen, *The Making of Modern Japan*, 354.

Ek-2. Rokumeikan'ı Tasvir Eden Bir Ahşap Baskı Resim²⁷¹

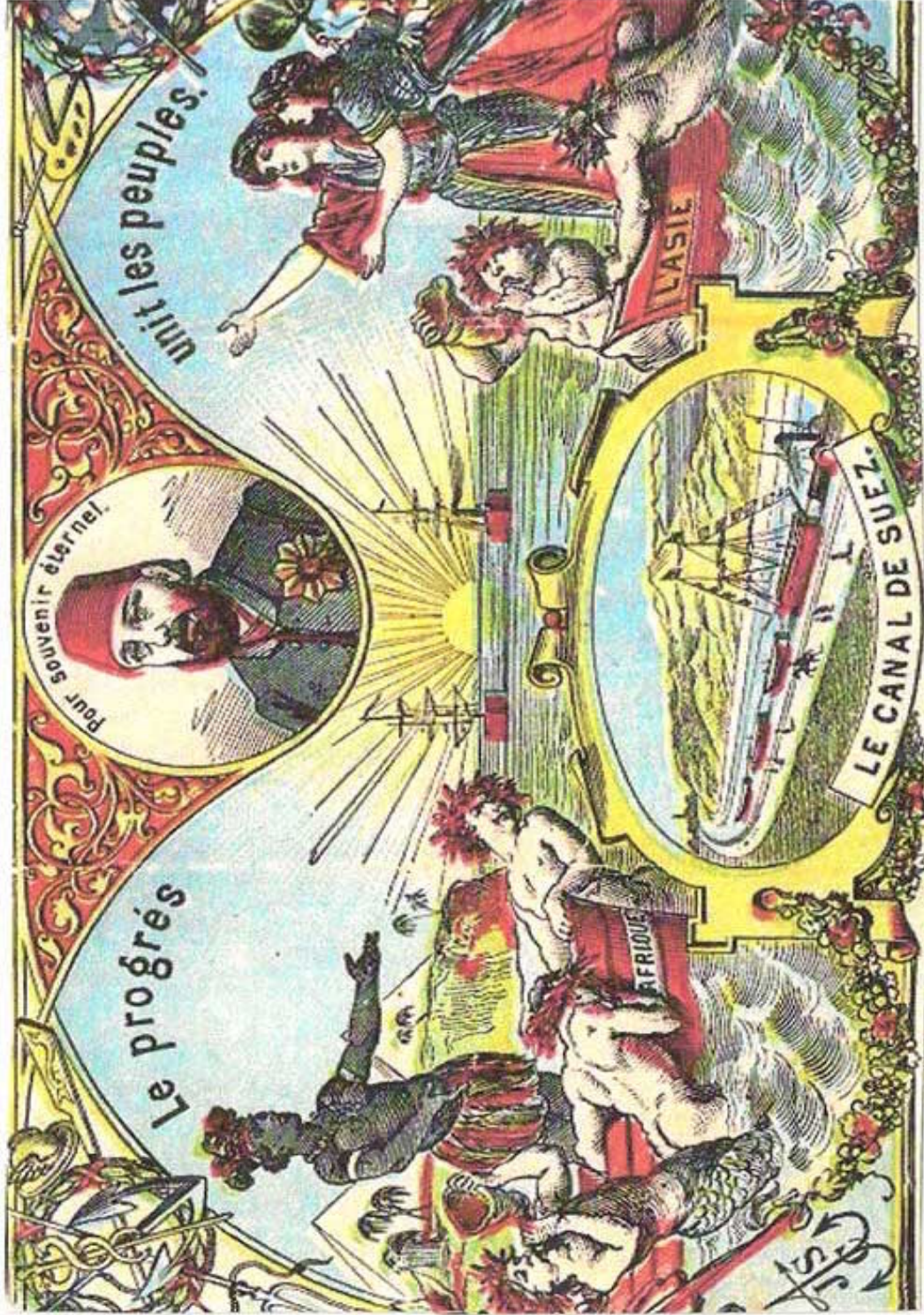
²⁷¹https://en.wikipedia.org/wiki/Rokumeikan#/media/File:Chikamatsu_Kiken_buto_no_ryakuke.jpg

Ek-3. Rus-Japon Savaşı'na dair, Doğan Güneş'in Önünde Eriyen Rus Askerlerini Betimleyen Bir Karikatür²⁷²

²⁷² <http://www.loc.gov/pictures/item/2008660175/>

Ek-4. Süveyş Kanalı Açılışına Özel Bir Resim²⁷³

²⁷³ <http://mideasti.blogspot.com.tr/2015/08/the-khedive-throws-party-as-egypt.html>

Ek-5. 1869'da Açılan Kahire Operası²⁷⁴

²⁷⁴ <http://mideasti.blogspot.com.tr/2015/08/the-khedive-throws-party-as-egypt.html>

Ek-6. Mustafa Kamil Paşa'nın Fotoğrafi²⁷⁵

²⁷⁵ Goldschmidt, *A Brief History of Egypt*, 96.

الشمس المشرقة

تأليف

مصطفى كمال باشا

الجزء الأول

حقوق الطبع والترجمة محفوظة

الطبعة الأولى

بمطبعة اللواء بشارع الدواوين سنة ١٩٠٤

Ek-8. Eş-Şems El-Müşrika'nın İlk Sayfasındaki Japon İmparatoru'nun Resmi

الميكادو

Ek-9. *Eş-Şems El-Müşrika*’da İmparatoriçe Haruko’nun Resmi

— ٧٨ —

— (الامبراطورة « هاروكو ») —

**Ek-10. Mustafa Kamil Paşa'nın Japonya'nın Bismarck'ı Dediği Itō
Hirobumi'nin Resmi**

— ٩٣ —

— ﴿ الماركيز ايتو ﴾ —

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Zülal ZENGİN

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 22 Aralık 1987, İstanbul

Elektronik Posta: zulalzengin@yahoo.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı	2008
Yüksek Lisans	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı	2016

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce ve Japonca; orta düzeyde İtalyanca ve Fransızca

HOBİLER

Çinicilik, fotoğrafçılık, yemek, origami